

ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ

Με το τεύχος αυτό η «*Φιλοσοφία και Παιδεία*» εγκαινιάζει τον δέκατο χρόνο της παρουσίας της και της παρέμβασής της στο φιλοσοφικό γίγνεσθαι της Χώρας μας.

Όταν πριν από δέκα χρόνια η Ε.Κ.Δ.Ε.Φ. πήρε την απόφαση για την έκδοση ενός εντύπου που θα καθίστατο το επίσημο όργανο της έκφρασής της στο χώρο κυρίως της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, ομολογουμένως επρόκειτο για ένα εγχείρημα πολύ τολμηρό. Και τούτο γιατί, αν και η Ένωσή μας τότε είχε μια δωδεκαετή παρουσία και σοβαρή δραστηριότητα σύμφωνα με τους σκοπούς της ίδρυσής της, όμως ούτε τα οικονομικά της δεδομένα επέτρεπαν λογικά μια τέτοια απόφαση, ούτε προδιεγράφοντο στον ορίζοντα συγκεκριμένες δυνατότητες που θα ενίσχυαν το εγχείρημα της έκδοσης ενός περιοδικού.

Η μόνη βάση που πάνω της στηρίχθηκε η προσπάθειά μας αυτή ήταν ο παλμός και ο ενθουσιασμός αρχικά του τότε Δ.Σ., αλλά κυρίως η πρόθυμη και ουσιαστική συμπαράσταση όλων σχεδόν των μελών της Ένωσής μας, που από την πρώτη στιγμή εστήριξαν ηθικά και υλικά αυτή την ιδέα.

Μ' αυτές τις προϋποθέσεις έκανε τα πρώτα βήματα το Περιοδικό μας «*Φιλοσοφία και Παιδεία*» που έταξε ως σκοπό του, την προώθηση του φιλοσοφικού λόγου ως λόγου και τρόπου ζωής. Ήδη με την έκδοση του πρώτου τεύχους επισημαίνεται αυτός ο σκοπός στο κύριο άρθρο με τίτλο «*Ένα ξεκίνημα*»: «*Τονίζουμε, την μέσω του Περιοδικού φιλοσοφική - επιστημονική ενημέρωση των μελών της Ένωσής μας, τη διατύπωση - έκφραση από τις στήλες του, του επιστημονικού τους προβληματισμού με άρθρα και δοκιμιά τους και, ίσως το σπουδαιότερο, την πραγμάτωση της επικοινωνίας των μελών μας, αποβαίνοντας έτσι το περιοδικό, ο κυριότερος συνδετικός κρίκος μεταξύ τους... Η αναγκαιότητα της Φιλοσοφίας σήμερα είναι περισσότερο επιτακτική*

απ' ό,τι σε άλλες εποχές. Για τη σημερινή εποχή που τα μέσα έχουν γίνει σκοπός, που επικρατεί ο φανατισμός και η μισολοδοξία, η ανεύθυνη θεωρία, η ανελεύθερη και αφώτιστη από αλήθεια πράξη, η αναρχία - ακόμα και μέσα στον εσωτερικό μας κόσμο- η Φιλοσοφία μπορεί και πρέπει να αποβεί «βακτηρία βίου».

Δέκα χρόνια από τότε τα ίδια περίπου θα επισημαίναμε: όμως σήμερα έχουμε πίσω μας μια δεκαετία συνεχούς έκδοσης ανά τετράμηνο του Περιοδικού μας «Φιλοσοφία και Παιδεία» και μια πληθώρα άρθρων και δοκιμιών που υπερβαίνουν τα χίλια -ναι, τα χίλια- που κοσμούν τις σελίδες του και διασαλπίζουν τα αισιόδοξα μηνύματά τους, με έντονο βέβαια προβληματισμό και ανυποχώρητη αποφασιστικότητα.

Στη διάρκεια αυτής της δεκαετίας, μέσα από τις σελίδες του Περιοδικού, είχαμε την τιμή και τη χαρά να φιλοξενήσουμε άρθρα σεβαστών Ακαδημαϊκών Καθηγητών, Πανεπιστημιακών Δασκάλων και πολλών Συναδέλφων όλων των ειδικοτήτων, αλλά και άρθρα και δοκίμια λόγου και επιστημονικής έρευνας πολλών άλλων θεραπόντων της σύγχρονης ελληνικής διανόησης.

Όλους αυτούς τους εκλεκτούς Συμφορευτές μας, που με το λόγο και την ηθικο-υλική τους συμπαράσταση εστήριξαν και στηρίζουν αυτή μας την προσπάθεια, ευχαριστούμε θερμά. Είμαστε βέβαιοι για τη συνέχιση της συμπαράστασής τους. Σ' αυτούς αλλά και στους αφανείς, πλην πολύτιμους Συνεργάτες, που δεν φείδονται κόπου και μερίμνας για την προώθηση και γνωστοποίηση αυτής της φιλοσοφικής προσφοράς, οφείλεται κυρίως το ότι η «*Φιλοσοφία και Παιδεία*» έχει πάρει πλέον ουσιαστική θέση και αναμφισβήτητη εκτίμηση στους φιλοσοφικούς, και όχι μόνον, κύκλους της Χώρας μας.

Και για τούτο ευελπιστούμε στη συνέχεια της παρουσίας του Περιοδικού μας, που, το επαναλαμβάνουμε, η έκδοσή του οφείλεται στις άοκνες προσπάθειες και στην οικονομική ενίσχυση αποκλειστικά και μόνον των Μελών και των Φίλων μας. Ας μας αγνοούν οι επίσημοι φορείς. Γιατί παρά τις επανειλημμένες εκκλήσεις μας στο πρόσφατο παρελθόν, η απάντησή τους υπήρξε αρνητική, αν μη και προκλητική, όπως στην περίπτωση του αρμόδιου Υπουργείου Πολιτισμού, που σε ανάλογη έκκλησή μας, μας απήντησε: «*Δυστυχώς, δεν εμπίπτετε στα πολιτιστικά δεδομένα της αρμοδιότητάς μας*». Η Φιλοσοφία και ο στοχασμός φαίνεται πως δεν έχουν «πολιτιστικό μανδύα!».

Ωστόσο, η «*Φιλοσοφία και Παιδεία*» κλείνει την πρώτη δεκαετία της ζωής της, με την αμέριστη στήριξη όλων εκείνων που εξετίμησαν την προσπάθειά της και την ετίμησαν με την ουσιαστική παρουσία τους.

Με ούρειον άνεμον συνεχίζεται η πορεία της.

Δέκα χρόνια πορείας με ούρειον άνεμο

Γράφει ο
Πρόεδρος της ΕΚΔΕΦ
Σπ. Γ. Μοσχονάς
Επίτ. Ανκειάρχης
τ. Καθηγητής Φιλοσοφίας
Γυμναστικής Ακαδημίας

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΩΣ ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΟΣ

Θεωρία και θεωρός στη φιλοσοφία του *Imm. Kant*

Του ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ
Ομοτίμου Καθηγητού Φιλοσοφίας Παντείου Πανεπιστημίου

Ο Γερμανός φιλόσοφος *E. Kant* γεννήθηκε το 1724 και απέθανε το 1804. Συμπληρώνονται 200 χρόνια από το θάνατό του. Η πανανθρώπινη, η οικουμενική σημασία της φιλοσοφίας του, διευρύνεται σήμερα δημιουργικά και σε νέα σύγχρονα πεδία.

Τούτο καθίσταται φανερό και τονίζεται από την πληθώρα των φιλοσοφικών εκδηλώσεων, αλλά και από την έκταση και επέκταση σε νέα φιλοσοφικά πεδία και νέους προβληματισμούς προς τιμήν της μνήμης του μεγάλου φιλοσόφου. Σ' όλη την Ευρώπη, αλλά και στις άλλες ηπείρους πραγματοποιούνται πολλά Συνέδρια καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Υπενθυμίζουμε τα σπουδαιότερα έργα του πριν προχωρήσουμε, όσο η επιβαλλόμενη συντομία επιτρέπει, στην ανάλυση των ιδεών του.

Ο Kant, ως είναι γνωστό, συνέγραψε τρία βασικά έργα:

- Κριτική του Καθαρού Λόγου
- Κριτική του Πρακτικού Λόγου
- Κριτική της Δυνάμεως της Κρίσεως

Ο ίδιος διετύπωσε τέσσερεις ερωτήσεις που καλύπτουν το όλον έργο του.

Τί δύναμαι να γνωρίσω

Τί πρέπει να πράξω

Τί επιτρέπεται να ελπίζω

Τί είναι ο άνθρωπος

Η τελευταία περιλαμβάνει το «σύνολον». Το συγγραφικό όμως έργο του δεν περιορίζεται σε 3 βιβλία. Τούτο πλησιάζει ή και υπερβαίνει τους 25 τόμους, και περιέχει την προκριτική φάση, δηλ. προκριτική φιλοσοφία, την κριτική, την μετακριτική, την ύστερη και το (O.P.) (Opus Postumum), σε σημειώσεις...

Διαπρεπείς Έλληνες φιλόσοφοι και επιστήμονες ύστερα από μακροχρόνιες σπουδές σε ονομαστά γερμανικά πανεπιστήμια, μετέφεραν και στη χώρα μας κατά την τρίτη δεκαετία του περασμένου αιώνα την φιλοσοφία του Kant (βασικές αρχές) και ειδικά την τότε διαδεδομένη και γενικώς ισχύουσα ερμηνεία του Kant, τον «*Νεοκαντιανισμό*». Αλλά την ίδια εποχή νέες ερμηνευτικές προσπάθειες και απόψεις, που υπερέβαιναν τον Νεοκαντιανισμό, εμφανίστηκαν με αξιώσεις...

Ανεξίτηλο παραμένει στη μνήμη όσων είχαν την τύχη να παρακολουθήσουν τις παραδόσεις του καθηγη-

τού Heing Heimsoeth στο Πανεπιστήμιο της Κολωνίας κατά το χειμερινό εξάμηνο 1953-54 με θέμα: «*Η ιστορική εξέλιξις της φιλοσοφίας του Kant*».

Ο Kant εις το μέσον της ζωής του ξαφνικά ανεφώνησε: «**Πλάτων ο έξοχος φιλόσοφος...**» και προσθέτουμε ότι σε όλη τη διάρκεια του βίου του, χωρίς διακοπή ησχολείτο με την αρχαία ελληνική φιλοσοφία και κοντά στο τέλος της ζωής του, εσημείωσε «**πρέπει να έχει κανείς προδρομούς**». Εικάζεται ότι αναφερόταν στον Πλάτωνα και στον Rousseau.

Το μέγα έργο του φιλοσόφου είναι όχι μόνο λίαν εκτενές αλλά και λίαν δυσπρόσιτο στα κύρια και αποφασιστικά σημεία. Μια κορυφή της όλης δημιουργίας του αποτελεί η επισήμανσή του για το μεγαλείο και την αξιοπρέπεια της ηθικής προσωπικότητας, και ιδιαίτερα η προσπάθεια ορισμού της ηθικής ελευθερίας του ανθρώπου. Ο Kant ομολογεί: «**δεν μπορούμε να κατανοήσουμε (την ελευθερία) και να την συλλάβουμε. Κατανοούμε όμως το ακατανόητο αυτής**».

Το μεγαλείο και η δύναμη ορισμένων φιλοσοφικών περιγραφών του Kant εις την περιοχή αυτή, μας υπενθυμίζουν κορυφαία σημεία από τα τελευταία κεφάλαια των «*Ηθικών Νικομαχείων*» του Αριστοτέλους. Μέσα σε αυτές τις μεγάλες και αποφασιστικές φιλοσοφικές πράξεις, δρα και ενεργεί η δύναμη του φιλοσοφικού πνεύματος του φιλοσόφου σύμφωνα με την αποφασιστική στροφή την οποίαν απεκάλεσε **Επανάσταση του πνεύματος** (Die Revolution des Geistes), απλά

και παραλλήλως το ασίγαστο πάθος της θεωρίας του **θεωρείν**. Το πνεύμα του ανθρώπου πρέπει να στρέφεται προς τα πράγματα. Αντίθετα, κατά τον Husserl, με την φαινομενολογία του, το «πράγμα» στρέφεται και απευθύνεται προς το γνωστικό υποκείμενο.

Αλλά τι σημαίνει, και τι περιλαμβάνει η «*Revolution des Geistes*»; Όχι μόνον προς ποιό σημείον κατευθύνεται το πνεύμα του φιλοσόφου, αλλά τι είναι, και ποιές ιδιότητες και δυνάμεις εκφράζει και περιέχει.

Σε όλους τους μεγάλους «σταθμούς» της μακράς πορείας του, η επανάστασις του πνεύματος, είναι και επανάστασις «της οράσεως». Σε μια έξαρση προς το ελληνικό πνεύμα ο Καντ ορίζει τον άνθρωπον και τον ονομάζει **κοσμοθεωρόν...** «Ο άνθρωπος ως θεωρητικόν ον υψούται εις κοσμοθεωρόν, διότι συνοψίζει τον κόσμον των φαινομένων κάτω από τις αρχές του νου εις ένα σύστημα»: Κοσμοθεωρός, διότι τα στοιχεία της γνώσεως του κόσμου ο ίδιος τα δημιουργεί.

Στη θεωρία του κόσμου, εκτός από την ιδέα ότι ο άνθρωπος είναι νομοθέτης της φύσεως, περιλαμβάνεται και η ιδέα ότι ο άνθρωπος καθίσταται και κάτοικος του κόσμου.

Ο κοσμοθεωρός υψούται, σύμφωνα με τις σημειώσεις του Καντ εις το «*O.P.*», εις μίαν υψηλότεραν και ευρύτεραν έκφρασιν του ανθρώπου ως γνωστικού όντος από την σκοπιάν της θέσεως αυτού εις τον κόσμον. Εις τον επίλογον της *Κριτικής του Πρακτικού Λόγου* υπάρχουν οι μνημειώδεις διατυπώσεις όπου ο φιλόσοφος συνθέτει τον ηθικό κόσμο με τον κόσμο

της φύσεως, δηλ. των φαινομένων, και ενώνει αμφοτέρω στη συνείδηση της υπάρξεώς του, που αποτελεί μοναδική έκφραση σε όλο το έργο του Καντ. Ο άνθρωπος δεν είναι μόνο κοσμοθεωρός, αλλά και θεωρός, «θεωρεί» δηλ. και τον κόσμον του πνεύματος.

Ο Καντ διατυπώνει στο «*O.P.*» και άλλα παραδείγματα εντυπωσιακών θεωρήσεων και συνθέσεων. Επαναφέρει την φιλοσοφική αρχέτυπη δύναμη της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας (Σωκράτης - Πλάτων - Διοτίμα - Αριστοτέλης - Πλωτίνος). Η μεγάλη φιλοσοφική επανάστασις του Καντ είναι και επανάστασις που καθιερώνει την καθαρά φιλοσοφική όραση. Ο άνθρωπος είναι κατά Καντ «*Θεωρός*» του υλικού και πνευματικού κόσμου χωρίς να αρνείται κανείς τις βασικές βεβαίως θέσεις της φιλοσοφίας του. Ο Καντ είναι ο φιλόσοφος - δημιουργός και σε αυτή την περιοχί επαναστάτης στον ευρωπαϊκό χώρο ως δημιουργός φιλοσοφικών θεωρητικών εναντιώσεων που ανοίγουν έτσι την θύρα της θεωρίας και των μεγίστων θεωρητικών συνόψεων.

Τα «βλέπω» ενώπιόν μου... και τα «ενώνω» Η επανάστασις της φιλοσοφικής οράσεως –που άρχισε με τη Διοτίμα στο Συμπόσιο– χάρις εις την εξέχουσα ειδικού θεωρητικού χαρακτήρος μορφή της, εισέρχεται δημιουργικά (βλ. Husserl, ως αντιστροφή της καντιανικής στροφής) εις την ευρωπαϊκήν φιλοσοφία του 18ου αι. με ιδιαίτερη ένταση και τρόπο. Επιπλέον με τη βοήθεια της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφικής ορολογίας (θεωρός) γίνεται αποδεκτή στην ευρωπαϊκή φιλοσοφία στο κατώφλι της Γ΄ χιλιετηρίδας.

IMMANUEL KANT (1724-1804). ΔΙΑΚΟΣΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΛΟΓΗ ΕΟΡΤΑΣΤΙΚΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΝ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ

1. Λύλλη, Γαλλία: (5-7 Φεβρουαρίου) «*Ο Καντ και ο καντιανισμός στη σύγχρονη φιλοσοφία*».

2. Καλίνιγγραδ: (12 Φεβρουαρίου)

3. Mainz, Γερμανία «*Ο Καντ και οι παραδοξότητες της Κριτικής Φιλοσοφίας*»

4. Mainz, Γερμανία (14 Φεβρουαρίου) *Σειρά διαλέξεων*

«*Το πρόβλημα της μεταφυσικής και της θρησκείας εις το επίκεντρον της κριτικής φιλοσοφίας του Καντ*»

«*Η ελευθερία ως έσχατο θεμέλιο ενός συστήματος του καθαρού λόγου, υπερβατολογική και πρακτική ελευθερία*».

«*Θεώρησις της υπεραϊσθητής σφαίρας*»

«*Από την φιλοσοφία απαιτεί κανείς τον αληθινό Θεό και όχι απλώς την ιδέα του Θεού*»

Κριτική του ύστερου Schelling εις την φιλοσοφίαν της θρησκείας του Καντ»

5. Βιέννη «*Δίκαιο, Ιστορία, Θρησκεία*» (4-7 Μαρτίου)

6. Παμπλόνα (8-10 Μαρτίου) «*200 έτη μετά την επιστροφήν του Καντ*»

7. Marburg, Γερμανία (24-27 Μαρτίου) «*Η Ηθική του Καντ*». Συζήτησις.

8. Ντιζόν, Γαλλία, Απρίλιος «*Ο Καντ και η Γαλλία*»

9. Κάλινγγρατ (22-24 Απριλίου) «*Ο Καντ μεταξύ Δύσεων και Ανατολής*»

10. Διεθνές Συνέδριο, Γένοβα (6-8 Μαΐου) «*Ο Καντ και η ιδέα της Ευρώπης*» (πολιτική κατάστασις και προοπτική της Ευρωπαϊκής Ενώσεως)

11. Πεκίνο (17-19 Μαΐου). *Η Ηθική φιλοσοφία του Καντ*.

α. Η ηθική από τη σκοπιά σύγχρονης προοπτικής

β. Η σύγκλιση ηθικής και μεταφυσικής (Καντ)

γ. Πολιτική και ηθική φιλοσοφία

12. Διεθνές συνέδριο Καντ, Μόσχα (24-28 Μαΐου)

13. Νέα Ζηλανδία (Πανεπιστήμιου του

Ώκλαντ (9-12 Ιουλίου) «*Ηθική, Κάλλος και Θρησκεία*».

14. Διεθνές Συνέδριο (26-30 Αυγούστου) **Naumburg Saale** «*Νους - βίος - ύπαρξη Καντ και Νίτσε*»

α. Κριτική του νου

β. Κατηγορική επιταγή ή θέλησις προς δύναμιν.

γ. Ολοκλήρωσις ή αιώνιος επιστροφή

δ. Νεοκαντιανισμός και φιλοσοφία της ζωής: άρσις της αντιθέσεως

15. Ζυρίχη «*Τι είναι ο άνθρωπος; Επιστήμη - Ανθρωπολογία εις τον Καντ και τον Schelling (με αφορμή τα 150 χρόνια του θανάτου αυτού)*» (8-11 Σεπτεμβρίου)

16. Ο Καντ στο νεοκαντιανισμό. Συνέδριο (30 Σεπτ - 2 Οκτ.), **Siegen**

17. Πρόβλεψις - συνάντησις «*Οι νέοι ατατολής και δύσις συζητούν με θέμα τον Καντ*» εις το Γυμνάσιο του **Mittman Γερμανία**

Η αδιαφορία και ο Ζήνων ο Κιτιεύς

Της ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ

Επιτίμου Διευθύντριας Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Φιλοσοφίας
της Ακαδημίας Αθηνών

Λέγεται ότι ο Ζήνων, όταν ήταν νέος, ρώτησε το μαντείο, τί να κάνει για να ζήσει καλύτερα. Η απάντηση ήταν: «ει συγχρωτίζοιο τοις νεκροίς». Ο Ζήνων κατάλαβε: μελέτα το έργο των αρχαίων. Αυτό που μας ενδιαφέρει στον δημιουργικό ιστορισμό που επιχειρούμε, είναι η ιδέα ότι η μελέτη των λόγων των αρχαίων γίνεται με στόχο την ποιότητα της ζωής, δηλαδή αυτό που σήμερα νοσεί ή φαλκιδεύεται σε πολλά επίπεδα, οπότε και θα επανελάμβανα τον λόγο του υπαρξιακού στοχαστή: «τι να την κάνω την αλήθεια, αν δεν είναι αλήθεια για μένα» ή καλύτερα «για μας». Φαίνεται ότι όπως η ιστορία, η φιλοσοφία διδάσκει αλλά οι άνθρωποι δεν διδάσκονται από αυτήν. Αλλιώς, πώς γίνεται να ισχύει **ακόμη** η πικρή διαπίστωση του Carl Jaspers: «όλα όσα συμαίνουν σήμερα είναι σαν να βρισκόμαστε στις πύλες του πεπρωμένου. Είναι ακόμη ανοικτές. Από τα δυό το ένα θα συμβεί, ή θα κλειστούν οριστικά από την εκμηδένιση της ανθρωπότητας ή θα τις διασχίσουμε βρίσκοντας τον δρόμο της αλήθειας με την αλήθεια, σε μια μόνιμη εσωτερική μεταβολή του καθενός από μας».

Όσα θα ακολουθήσουν ας είναι λοιπόν και μια διαμαρτυρία προς όσους, ανήλεοι λοτόμοι κάθε λογής, κουρσεύουν τα δάση κυριολεκτικά και μεταφορικά, που λαχταρούμε να περάσουμε, όπως θά 'λεγε ο ποιητής, κι ανοίγουν δρόμους εκμετάλλευσης παραβιάζοντας και τη δικαιοσύνη και τη λογική. Με άλλο λόγο: σε όσους χρησιμοποιούν τη λογικότητα όχι ως **φρόνηση στην ο-**

ποία συγκλίνουν όλες οι αρετές, κατά τον Ζήωνα (Amim 200), αλλά ως μέσον πρόσκτησης δύναμης, άρα με τον ίδιο τρόπο και τους ίδιους λόγους που συνδουλίζουν **το πάθος**, το οποίο ο Κιτιεύς όρισε **ως κίνηση της ψυχής που απομακρύνεται από το ορθό αντίθετα στη φύση**.

Η βασική αρχή της διδασκαλίας του Ζήωνος, βασική αρχή και της στωικής φιλοσοφίας γενικότερα, αφορά στην αλήθεια γι' αυτό που είναι και βρίσκεται στη φύση ως αυτό που είναι και αυτό που πρέπει να είναι. **Ενότητα των όντων και δικαιοσύνη** είναι λόγος και νόμος της φύσης και του ανθρώπου. Η πρώτη συμφιλίωση δίνεται απ' αρχής στον άνθρωπο, στο βάθος του είναι του, και είναι η ζωή σύμφωνα με τη φύση και τη δικαιοσύνη. Ο Ζήνων έλεγε: « Η οικειώσις αρχή δικαιοσύνης » (Amim 197). Ο άνθρωπος από φυσική ορμή έρχεται προς το «τηρείν» εαυτόν, οικειώνεται με τον εαυτό του, αναζητά ό,τι του ταιριάζει! «την δε πρώτην ορμήν φασί το ζών ισχειν επί το τηρείν εαυτό, οικειούσης της φύσεως απ' αρχής».

Φύση, ως ολότητα εναρμονισμένη και άνθρωπος συνδέονται οντολογικά: ο άνθρωπος που πραγματώνει μια αγωγή του λόγου και της θέλησής του ζει **κατά** φύση, ζει δηλαδή **σύμφωνα με την έλλογη φυσική αρχή. Από τον κόσμο ως αρμονία και τάξη πηγάζουν η λογικότητα και η δικαιοσύνη**. Και αυτές οι αρχές εφαρμόζονται και στην ανθρώπινη ζωή. Ο Ι. Ν. Θεοδωράκοπουλος συνοψίζει με σαφήνεια τη σχέση συμφωνίας της ανθρώπινης ζωής προς τον λόγο μέσα στον

άνθρωπο και συμφωνίας της ζωής προς τη γενική κοσμική τάξη:

«**Το ακολούθως τη φύσει ζην...** είναι μόνον εκείνο που συμφωνεί με την πορεία και τον νόμον του σύμπαντος, δηλαδή με τον γενικόν λόγον του κόσμου...Η ζωή του ατόμου επιτυγχάνει την ευδαιμονίαν της εκεί όπου συμφωνεί προς την λογικήν φύσιν του ανθρώπου ή και προς την λογικήν του σύμπαντος. Το σημαντικόν είναι ότι η **αρετή είναι η λογικότης της ζωής, η συμφωνία της ζωής προς τον εν ημίν λόγον και η συμφωνία της ζωής προς την γενικήν τάξιν του κόσμου**».

Στην επιταγή «ομολογουμένως ζην», τουτέστιν καθ' ένα λόγον και σύμφωνον ζην» ενυπάρχει και το αίτημα της **ενότητας που θεμελιώνει την κοινωνικότητα, γιατί ο λόγος αφορά στην αντικειμενικότητα της ουσίας των πραγμάτων**, όχι στη συμφωνία με τα δόγματα των ανθρώπων. **Ο λόγος, το κοινόν** που συλλαμβάνεται με την εγρήγορση της συνείδησης, συνδέει το ατομικό και το συλλογικό: «*Διόπερ τέλος γίνεται το ακολούθως τη φύσει ζην, όπερ εστί κατά τε την αυτού και κατά την των όλων, ουδέν ενεργούντες ων απαγορεύειν είωθεν ο νόμος ο κοινός, όπερ εστί ο ορθός λόγος διά πάντων ερχόμενος*».

Όπως ερμηνεύει Γάλλος μελετητής πρόκειται εδώ για τον λόγο που ενυπάρχει στη φύση, στο θείον και στον άνθρωπο. Συνάμα η θέση αποδεικνύει ότι η στωική ηθική, η οποία επικεντρώνεται στον άνθρωπο με την προσφυγή της στην εσωτερι-

κότητα, εμφανίζει και εκείνους τους θεσμούς που μεταμορφώνουν την ανθρωπίνη κοινωνία.

Το θέμα της αδιαφορίας στη ζηνώνεια φιλοσοφία, στο οποίο θα αναφερθώ εδώ, και το οποίο με απασχόλησε ήδη σε Διεθνές συνέδριο στο Παρίσι -όπου και το συνέδεσα με την φρούδα, αλλοίμονο, ελπίδα της λύσης του Κυπριακού- θα το διερευνήσω σε τρία επίπεδα: της ίδιας της φιλοσοφίας, της πράξης, της κοινωνικότητας.

Α) Στην προοπτική της φιλοσοφίας, η αδιαφορία είναι ξένη προς τη διδασκαλία του Ζήνωνος για δυο λόγους: είδαμε ήδη ότι η ενασχόληση με την φιλοσοφία προσδιορίστηκε στον Ζήνωνα με τη ρήση του μαντείου την οποία ο Κιτιεύς ερμήνευσε ως κλήση να μελετήσει τη σοφία του παρελθόντος. Σύμφωνα με άλλη παράδοση η κλήση αυτή διαμορφώθηκε χάρη στα φιλοσοφικά βιβλία που έφερε στον Ζήνωνα ο πατέρας του μετά από ένα ταξίδι του στην Αθήνα.

Εξ άλλου, αν η φιλοσοφία είναι, κατ' ουσίαν, απόσπαση από τους δεσμούς της υλικότητας και δέσμευση με μια ή περισσότερες υπόθεση-ιδέα, ο Ζήνων, όπως λέει ο Διογένης Λαέρτιος (VII, 30), αναφερόμενος σε σχετικό επίγραμμα του στωικού Ζηνοδότου, είναι εκείνος που αδιαφόρησε για τα πλούτη, ανακάλυψε μια γενναία διδασκαλία και θεμελίωσε μια φιλοσοφική σχολή «μητέρα της ατρόμητης ελευθερίας».

Στο κέντρο αυτής της διδασκαλίας ο κύριος σοφός έθεσε την ταύτιση αρετής και ευδαιμονίας. Μια τέτοια ταύτιση όμως δεν εξομοιώνεται με τη στάση των Κυνικών, των οποίων ιδανικό είναι η αδιαφορία. Για τους Κυνικούς η γνώση είναι αδύνατη και ό,τι δεν είναι αρετή και κακία είναι αδιάφορο. Ο Ζήνων φημιζόταν για το ενδιαφέρον του ν' αναζητά σε όλα ακριβείς ερμηνείες. Η στωική ταύ-

τιση αρετής και ευδαιμονίας μπορεί να εξηγήσει και την ανδρεία στάση απέναντι στο πρόβλημα του θανάτου. Είναι γνωστό ότι για τους Στωικούς η ζωή και ο θάνατος καταλέγονται στα αδιάφορα. Ό,τι δεν είναι αδιάφορο δεν είναι ούτε η ζωή ούτε ο θάνατος, αλλ' η ζωή σύμφωνα με την αρετή.

Β) Ο Ζήνων δεν υιοθέτησε τη στάση που αντιδιαστέλλει τη θεωρία από την πράξη. Θεμελίωσε έτσι μια στωική αρχή αντίθετη στον αριστοτελισμό: όπως παρατηρήθηκε, ο Αριστοτέλης «κατέστησε τη θεωρία ύψιστο σκοπό της δραστηριότητάς μας. Αυτό δεν είναι και διδασκαλία των Στωικών. Η θεωρία δεν ενδιαφέρει τον φιλόσοφο παρά στο μέτρο που παρέχει κάποιο κανόνα πράξης». Ο Πλούταρχος παραδίδει ως ρήση του Ζήνωνος: «μόνον ο σοφός είναι ηγεμόνας πολέμου». Ο σοφός, κατά τον Ζήνωνα, δεν είναι μόνον ο «ευτυχέστερος, ο πλουσιώτερος... είναι βασιλεύς, αρχηγός πολέμου, πολιτικός, διοικεί τα του οίκου...».

Ο ίδιος ο Ζήνων, βέβαια, δεν ασχολήθηκε ποτέ με τα δημόσια πράγματα. Αρνήθηκε την πρόσκληση του φίλου του Αντίγονου Γονατά να πάει στο βασιλείο του και έστειλε στη θέση του τους μαθητές του Περσέα και Φιλονίδη. Η φράση όμως, που διασώζει ο Διογένης Λαέρτιος «ο σοφός θα ασχοληθεί με την πολιτική, αν τίποτε δεν τον εμποδίζει» και που αποδίδεται στον Χρυσίππο, αναφέρεται από τον Σενέκα και στον Ζήνωνα. Πρόκειται για πολιτική κατηγορική προσταγή που δεν προσιδιάζει στον εξωπρακτικό τρόπο του ζην του στωικισμού, αλλά που, στη ζηνώνεια διδασκαλία φωτίζεται από τον λόγο περί του **καθήκοντος**. Ο θεμελιωτής της Στοάς ορίζει το καθήκον ως «πράξη, η οποία, αφ' ης συντελεστεί, μπορεί να υποστηριχτεί λογικά, παράδειγμα η πράξη, η συνεπής στη ζωή».

Καθήκον είναι αυτό το οποίο ο λόγος **«αιρεί ποιείν»**. Έτσι η ιδέα

ότι ο στωικός σοφός θα ασκήσει την πολιτική, αν δεν εμποδίζεται, σημαίνει ότι θα εμποδίσει το κακό, θα ενθαρρύνει στην αρετή και δεν θα συγκατανεύσει ποτέ σε κάτι λανθασμένο.

Έτσι, πάλι, η περί καθήκοντος διδασκαλία συνδέεται με την ιδέα της **κοσμικής αιτιότητας** και της φυσικής στον άνθρωπο ορμής προς το **«τηρείν εαυτόν»**, για την οποία έγινε ήδη λόγος. Η απ' αρχής **οικείωσις προς τον εαυτόν μας μπορεί να επεκταθεί σε κύκλους ολοένα ευρύτερους, στην προστασία των μικρών, της οικογένειας, στους φίλους και στην πολιτεία ως την κοσμική κοινωνία**.

Αν για τον Αριστοτέλη ο άνθρωπος είναι «ζών πολιτικός» και για τον Επίκτητο «ζών κοινωνικός», για τον Ζήνωνα, ο οποίος εκκινά από τις σχέσεις ανθρώπου και κόσμου, ο άνθρωπος είναι συμπολίτης μιας οικουμενικής πολιτείας. Ο θεμελιωτής του στωικισμού κάνει ένα **όνειρο**, «ασαφές», σύμφωνα με τον Πλούταρχο, που θεωρεί τον Αλέξανδρο ως τον ηγεμόνα που πραγμάτωσε την τέλεια πολιτεία. Σ' αυτό το όνειρο είναι φανερό ότι ο φιλόσοφος ενδιαφέρεται να υπερβεί την απομόνωση και τις διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους: «η πολιτεία... που θαυμάζει ο Ζήνων,...τείνει σ' ένα σκοπό: στο να μη ζούμε πια χωρισμένοι σε πολιτείες και κοινωνίες διοικούμενες από διαφορετικούς νόμους, να θεωρούμε όλη την ανθρωπότητα ως μία πολιτική κοινότητα, να μην υπάρχει παρά ένας τρόπος ζωής, μια μοναδική τάξη, όπως σ' ένα μεγάλο **ποίμνιο** που τρέφεται από ένα κοινό νόμο...».

Όνειρο ή κατηγορική προσταγή, ηθική και πολιτική, που αγνοούν βέβαια οι πρωτεργάτες και συνεχιστές της σύγχρονης ευρωπαϊκής κοινότητας, και άρα άσχετο εντελώς από τη σύγχρονή μας παγκοσμιοποίηση... το ουσιαστικό είναι ότι, όπως παρατηρήθηκε, ο άνθρωπος

καλείται όχι μόνο να ιδρύσει μια για πάντα την οικουμενική πολιτεία, «αλλά κυρίως να αποκαθιστά αδιάκοπα τη λειτουργία της».

Κατά τον Διογένη Λαέρτιο ο στωικός είναι από τη φύση του κοινωνικός. Ο στωικός σοφός, όπως παρατηρεί ο Bréhier, δεν είναι ένας άνθρωπος απομακρυσμένος από τον κόσμο, ή, για να το πω αλλιώς, που καλλιεργεί τον κήπο του -κατά τη γνωστή φράση του Βολταίρου-ούτε βέβαια ό σύγχρονός μας καιροσκοπός κοινωνικός, αλλ' ο σοφός του οποίου όλα τα επιχειρήματα στηρίζονται στον ορθό λόγο. Η στωική συνείδηση της ένωσης των ανθρώπων μέσω της λογικότητας είναι συνείδηση της σχέσης που ενώνει τον άνθρωπο με την κοινωνία **ανεξάρτητα από κάθε ιστορική ή κοινωνική προϋπόθεση**. Όπως ο **Ηρακλής** είναι για τους Στωικούς το σύμβολο του προστάτη του ανθρώπινου γένους

από εσωτερική διάθεση της ψυχής, για τον Ζήνωνα η κοινωνικότητα είναι πρώτιστα υποδειγματική ζωή του δασκάλου που γνωρίζει να λαξεύει αληθινές προσωπογραφίες του ιδανικού ανθρώπου.

Οι Αθηναίοι θέλησαν να τιμήσουν τον θεμελιωτή της Στοάς παραδίδοντάς του τα κλειδιά της πόλης των Αθηνών και επιδαφιλεύοντάς του διάφορα προνόμια για να τιμήσουν την από μέρους του συνέπεια ζωής και θεωρίας. **Αυτή η παραδειγματική ζωή αποδεικνύει ότι: ο σοφός δεν ξει απομονωμένος, η ύπαρξή του είναι συνύπαρξη και κλήση και υπόδειγμα για όλους. Με άλλο λόγο: η αρετή είναι επιστήμη και πράξη.**

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αν για τους Στωικούς τα εξωτερικά πράγματα είναι απολύτως αδιάφορα, ή, με άλλο λόγο, ο στωικισμός καταλήγει σε μια θεωρία

της αδιαφορίας παρόμοια με εκείνη των Κυνικών, διαφέροντας κιόλας από αυτούς, ο θεμελιωτής πάντως του στωικισμού δε ταύτισε την αρετή με την αδιαφορία. Η αδιαφορία μπορεί να είναι δρόμος προς την αρετή: «όθεν», μαρτυρεί ο Διογένης Λαέρτιος, «και τον κυνισμόν ειρήκασιν σύντομον επ' αρετήν οδόν και ούτως εβίω και Ζήνων ο Κιτιεύς». Η ριζική αδιαφορία δεν είναι θεωρία του Ζήνωνος, αλλά του μαθητή του Ηρόλλου του Καρχηδόνιου, ο οποίος την υποστήριξε για όλα όσα δεν είναι το απόλυτο καλό ή το απόλυτο κακό. Για τούτο και επονομάστηκε, όπως οι Πύρρων και Αρίστων, οπαδός της αδιαφορίας. Ο Ζήνων και οι πιο πιστοί οπαδοί του υποστήριξαν, όπως παρατηρεί ο Rodier, ότι η ηθική της αδιαφορίας δεν μπορεί να εφαρμοστεί στην πράξη, ότι είναι, δηλαδή, μόνο ένα ιδανικό.

«Η Σχολή των Αθηνών» του Ραφαήλ. Στη μέση: Πλάτων και Αριστοτέλης.

Η ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΣΤΟΝ ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΟ ΦΙΛΟΣΟΦΟ ΠΡΟΚΛΟ

Του ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΑΝΤ. ΚΑΠΡΟΥΛΙΑ
υπ. δρ. Φιλοσοφίας

Ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος Πρόκλος (412- 485 μ.Χ.) προσεγγίζοντας γενικότερα την υφή της φιλοσοφίας, αναφέρει αρχικά πως κατά τον Ησίοδο¹, σύμφωνα και με την μαρτυρία του πλατωνικού Θεαίτητου², η Ίρις είναι θυγατέρα του Θαύμαντα, όπερ σημαίνει ότι το θαυμάζειν αποτελεί την αρχή ή το γνωσιολογικό υπόβαθρο της φιλοσοφικής σκέψης³. Στοχεύοντας δε στην επιστημολογική εξέταση της φιλοσοφίας ή στην ένταξή της στο διευρυμένο πλαίσιο των επιστημών, αποδέχεται στα σχόλια εις την Πλάτωνος πολιτείαν την πλατωνική άποψη, ότι στα ομηρικά κείμενα απα-

ξιώνεται τόσο η επιστήμη εν γένει όσο και η φιλοσοφία, διότι ο ποιητικός και παράλληλα μιμητικός χαρακτήρας τους οδηγεί σε τέτοια πλάνη, αποκλείοντας τον φιλόσοφον βίον στην σωτηριολογική κυρίως εκδοχή του⁴. Ουσιαστικά, ο Πρόκλος προχωρεί πέραν του Πλάτωνος επί του προκειμένου, διότι δεν καταδικάζει την ποίηση ως μίμηση, αλλά αποδεχόμενος τον μιμητικό χαρακτήρα της, αναφέρεται σε μίμηση χείριστου βαθμού⁵. Τίθεται μάλλον πλησιέστερα του Αριστοτέλους, κατά τον οποίο ο μιμητικός χαρακτήρας της τραγωδίας, οδηγεί στην κάθαρση των παθημάτων⁶.

Η μεμλιώδης αρχή στο πρόκλειο γνωσιολογικό σύστημα αποτελεί η άποψη ότι η αρχική στοχοθεσία της φιλοσοφίας εκκινείτο στην προοπτική ανάδειξης της ανθρώπινης εσωτερικότητας, η οποία και εξασφαλίζεται διά του, αναπτυσσόμενου εντός της, εσωτερικού διαλόγου, νοουμένου ως αυτογνωσία⁷. Ο J. Trouillard επί του προκειμένου υποστηρίζει ότι έργο της φιλοσοφίας είναι να καταδείξει τον ψυχικό χώρο, δεδομένου ότι στην οντολογία του Πρόκλου η κοσμογονία είναι μια ψυχογονία⁸. Σ' ένα δεύτερο επίπεδο, η φιλοσοφία καθιστά ικανούς τους ανθρώπους να μιλήσουν για την φύση των πραγμάτων⁹. Η νοηματοδότησή τους αναδεικνύει ως προς τον χαρακτήρα τους, *το σεμνόν, το εναργές και το υπερφύην της υπόστασής τους*. Κατ' επέκταση, η οικειοποίησή τους ταυτίζεται με τους όρους μετοχής στην άυλη και κεχωρισμένη ουσία των θεών, εντός της απώτατης μεταφυσικής περιοχής¹⁰. Η εξασφάλιση των εν λόγω προϋποθέσεων, συνεπαγωγικά οδηγεί στην διαπίστωση ότι η έλλογη ατομικότητα δύναται να εξασφαλίσει φιλοσοφική πληρότητα μόνον εάν αναχθεί στην αληθινή φύση των πραγμάτων¹¹.

Ο Πρόκλος, ακολουθώντας, κατά την α-

ποφατική προσέγγιση του ζητήματος σημειώνει ότι τόσο ο Σωκράτης, όσο και ο Πλάτων μετέχοντας στην *καταδεστέραν* φιλοσοφία, τελειοποιούν το μεθοδολογικό περιεχόμενό της, ενώ παράλληλα αναδεικνύουν την τέλεια υφή της¹². Υπό το εν λόγω ερμηνευτικό πλαίσιο, κατανοούμε την απόπειρα του νεοπλατωνικού φιλοσόφου να θέσει ζήτημα διάκρισης των φιλοσόφων. Αποδέχεται την χρηστική αξία οποιουδήποτε φιλοσόφου, υπό την έννοια ότι η ανώτερη υποστατική κατάσταση όλων λειτουργεί οριοθετικά και κριτικά για τις έλλογες ατομικότητες. Εάν μάλιστα ένας φιλόσοφος κατέχει την κορυφαία θέση μεταξύ των άλλων, αποτελεί παράλληλα πρότυπο γνωσιολογικής πληρότητας¹³. Κατ' αυτήν και μόνον την έννοια, στην φιλόσοφον φύση αρμόζει το *μεγαληγορεύ*, όταν βέβαια καταστεί ικανή για κάτι τέτοιο¹⁴. Δεν παραλείπει ωστόσο να επισημάνει ο Πρόκλος μια θεμελιώδη διαφοροποίηση περί των προϋποθέσεων του *μεγαληγορεύ*. Καθιστά έτσι σαφές ότι ένα από τα στοιχεία της φιλοσοφου φύσεως είναι να κατέχει και υπεροπτική διάθεση έναντι των χρημάτων¹⁵. Κατά τα πλατωνικά πρότυπα, η εν λόγω όποψη σημαίνει ότι η παιδεία, η αποβλέπουσα στην πρόσ-

κτηση χρημάτων ή ισχύος και η στερούμενη παράλληλα σοφίας και δικαιοσύνης, χαρακτηρίζεται ως ανελεύθερη και βάνανση¹⁶.

Περαιτέρω, ο Πρόκλος δεν παραλείπει να προσθέσει ότι η φιλόσοφος ζωή στην καθεαυτότητά της αρμόζει στους θεούς, διότι κατέχουν πλέον στην υπόστασή τους νοητική πληρότητα και οντική επάρκεια¹⁷. Εκ των ανωτέρω, προκύπτει ότι η φιλοσοφική αναζήτηση της αλήθειας δεν υφίσταται στην θεία περιοχή, ούτε *ένεργεία*, ούτε *ασφαλώς δύναμι*. αφού η ταύτιση φιλοσοφίας και αληθείας στην οντική αυτή βαθμίδα θεωρείται δεδομένη¹⁸. Κατά προέκταση, ο μερισμός στα είδωλα δεν μπορεί να οδηγήσει στα πρωτουργά αίτια και να αποτυπώσει την ένωσή τους, άποψη για την οποία δίδει τις δέουσες αποδείξεις και η Θεολογία αλλά και η Φιλοσοφία¹⁹.

Υπό το εν λόγω ερμηνευτικό πλαίσιο, ο νεοπλατωνικός στοχαστής διαβλέπει και την συνάφεια των τελετών και της φιλοσοφίας ως προς το κοινό της αναφορικότητάς τους. Συγκεκριμένα, ο H. Lewy υποστηρίζει γενικά ότι η θεωργία και η φιλοσοφία αποτελούν δύο διαφορετικές μεθόδους που αποβλέπουν στο ίδιο αποτέλεσμα: στην έ-

νοση μετά του Θεού²⁰. Η ανωτέρω άποψη αποτελεί καθοριστική αρχή στο σύστημα του Πρόκλου, αφού υποστηρίζει ότι, όπως οι καθάρσεις και οι εξαγνισμοί προηγούνται των καθεαυτών τελετών, έτσι και η φιλόσοφος τελεσιουργία προκαθαίρει και προετοιμάζει τους ανθρώπους για την εαυτών γνώση²¹.

Δια τριών συναγωγών αιτίων η ατομική ψυχή δύναται να οικειοποιηθεί τις θείες διακοσμήσεις, να σωθεί συνάπτοντας σχέσεις με τα πρωτουργά αίτια. Με άλλα από τα πρωτουργά αυτά αίτια συνάπτει σχέση διά του έρωτος, με άλλα διά της θείας φιλοσοφίας, και με άλλα διά της θεουργικής δυνάμεως, η οποία και είναι ισχυρότερη από κάθε ανθρώπινη επιστήμη και σωφροσύνη. Και τούτο, διότι οδηγεί στην σύλληψη των αγαθών που σχετίζονται με την μαυτική και τις καθαυτικές δυνάμεις που σχετίζονται με την τελεσιουργική, ενώ παράλληλα μπορεί να συλλάβει κατά τρόπο απλό τα ενεργήματα της θείας περιοχής²².

Ο Πρόκλος υπεισέρχεται στο σημείο αυτό στην επιστημολογική εξέταση της φύσης του φιλόσοφου, του μουσικού, και του ερωτικού²³. Αποκαλεί την Φιλοσοφία και την ερωτική τέχνη μέγιστη μουσική. Διά του έρωτος η ψυχή οδηγείται στην άριστη αρμονία, όπου πλέον καθίσταται ικανή να διακοσμήσει τα ανθρώπινα και να υμνήσει τα θεία²⁴. Αναφερόμενος στην σχέση της φιλοσοφίας με την μουσική, υποστηρίζει ότι ο Φιλόσοφος κατέχει την ένθεον μουσική πρωταρχικά, ενώ τα αγαθά της παιδευτικής μουσικής τα κατέχει σε μείζονα και σε απλό βαθμό, έτσι που, αποβλέπουσες οι ατομικές ψυχές στην κατάκτησή τους, θεωρούν ότι η μουσική είναι άξια κάθε σπουδής²⁵. Συνεπώς αυτού του είδους ο μουσικός είναι σύστοιχος με τον Φιλόσοφο²⁶. Σημειωτέον εδώ ότι η διαφορά του μουσικού βίου από τον ερωτικό έγκειται στο ότι ο μουσικός σώζει την ψυχή διά των παθών, ενώ ο ερωτικός ανάγει τις ψυχές διά της φιλοσοφίας²⁷. Ο νεοπλατωνικός στοχαστής καθιστά παράλληλα σαφές ότι και ο Σωκράτης, ο οποίος στοχεύει στην έγερση του φρονήματος του ερώμενου προκειμένου να ανθέξει την θέα του αληθινού κάλλους, πρωτίστως ανακινεί τα ήδη ενυπάρχοντα στην εσωτερικότητά του στοιχεία φιλόσοφου ζωής, έτσι ώστε να περιάγει αυτόν στην αληθή ερωτική αποπλήρωση²⁸. Κατά το πλατωνικό Συ-

μπόσιο, την διδασκαλία του οποίου και αποδέχεται πλήρως ο Πρόκλος, ο έρωτος αποτελεί συνεργό της φιλοσοφίας²⁹. Η αλήθεια στον φιλόσοφο είναι σύστοιχη του κάλλους και της συμμετρίας του ερωτικού και του μουσικού, και όπως έχουν τάξη οι αντίστοιχοι βίοι αυτών, την ίδια ευταξία παρουσιάζουν μεταξύ τους³⁰. Δεν παραλείπει βεβαίως να σημειώσει ότι τόσο ο ερωτικός, όσο και ο φιλόσοφος, όπως άλλωστε και όποια οντολογική δύναμη, οδηγούν στην αναγωγή των ατομικότητων στα όντως όντα, φέρουν τις έλλογες ατομικότητες από την κατάσταση του φαίνεσθαι σε εκείνη του είναι, από το *εϋλντον* και *ενφάνταστον* στις ασώματες φύσεις³¹.

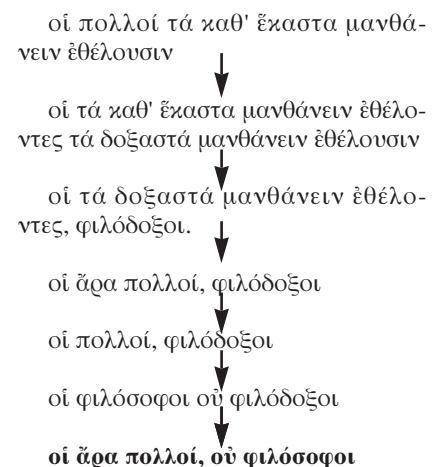
Η ανωτέρω επιστημολογική διερεύνηση οδηγεί ακολούθως τον νεοπλατωνικό στοχαστή στην εξέταση της σχέσης της φιλοσοφίας με την διαλεκτική. Σημειώνει ότι η διαλεκτική ως επιστημονική μέθοδος αποτελεί το καθαρώτατο μέρος της φιλοσοφίας. Η μεθοδολογία της ωστόσο έχει παρεισφρήσει και στις άλλες επιστήμες. Ως μεθόδους της διαλεκτικής ορίζει την *αναλυτικήν*, την *διαιρετικήν*, την *οριστικήν*, και την *αποδεικτικήν*³². Σύμφωνα με τον Πρόκλο, τα έργα της διαλεκτικής αποδίδονται σε όποιον φιλοσοφεί με καθαρό τρόπο, ο οποίος και δεν χρειάζεται γυμνάσματα γι' αυτό, αλλά με νόηση καθαρή τρέφει τον νουν της ψυχής³³. Ο J. N. Findlay παρατηρεί ότι η διαλεκτική στον Πλάτωνα μοιάζει να είναι μια φιλοσοφία των μαθηματικών³⁴, άποψη που φαίνεται να ενστερνίζεται ο νεοπλατωνικός στοχαστής, στον οποίο, κατά την άποψη του P. Bastid η πραγματικότητα στις εκφάνσεις της, ακολουθεί μαθηματικοποιημένη λογική και διάρθρωση³⁵. Η σχέση της φιλοσοφίας με τα μαθηματικά προσδιορίζεται από τον φιλόσοφο ως εξής: Διά των μαθηματικών ορίζονται οι διανομές των αριθμών, η ποικιλία των μέτρων καθώς και η διαφορά του βάρους. Οι σχέσεις αυτές και τα μεγέθη που διαμορφώνονται, προσφέρονται, μέσω των μαθηματικών, στην φιλοσοφία και στις άλλες επιστήμες ή τέχνες³⁶.

Ακολούθως ο νεοπλατωνικός στοχαστής θα εισαγάγει τις διαφοροποιητικές τάσεις της φιλοσοφίας με κριτήρια αμυγώς επιστημολογικά. Εκκινώντας από την σοφιστική, θα υπογραμμίσει ότι η σοφιστική ζωή αποτελεί εμπόδιο για τα νοερά θεάματα στα οποία οδηγεί η φιλοσοφία, ενώ παράλληλα απομακρύν-

νει τις ατελέστερες ψυχές από την άπειρα της θεωρίας των όντως όντων, ενώ θέτει τις υποστάσεις τους σε συστοιχία με τα προϊόντα της φαντασίας³⁷. Η έννοια της φιλοσοφίας προβάλλεται από τον νεοπλατωνικό στοχαστή ως ερμηνευτική διαδικασία ανώτερης ποιότητας, ενώ η ρητορική ως κατώτερης-όπως άλλωστε και στον Πλάτωνα³⁸. Κατά την εδώ εξέταση του ζητήματος, ο Πρόκλος προβαίνει έτι περαιτέρω: σημειώνει ότι ο Πλάτων στον *Φαίδρο* προβάλλει ως καθοριστικής σημασίας την διαφορά του Αναξαγόρα και των άλλων ρητόρων, διότι ο πρώτος κατέχει φρόνημα φιλοσοφικό, έτσι που καθίσταται τελειώτερος αυτών³⁹. Παράλληλα, υπογραμμίζει ότι διά της ελεγκτικής οδού προσπαθεί ο φιλόσοφος να αποκαθάρσει αυτούς που κατέχουν την δοξασοφία, ενώ ότι ο σοφιστής προσπαθώντας να μιμηθεί τον φιλόσοφο γίνεται ελεγκτικός⁴⁰. Συνάγει έτσι το συμπέρασμα ότι οι σοφιστές χαιρόνται με τους επιδεικτικούς λόγους, ενώ οι φιλόσοφοι με τους διαλογικούς⁴¹.

Παράλληλα, ο Πρόκλος αναφέρεται και στην διαφορά των φιλονείκων από τους φιλόσοφους, σημειώνοντας ότι οι φιλόνεικοι με πάθος υποδέχονται τους ελεγκτικούς λόγους, ενώ οι φιλόσοφοι με τον νου αντιλαμβάνονται τις εκάστοτε απορίες⁴². Η διαφορά των φιλοσόφων από τους φιλόδοξους έγκειται στο ότι οι μεν πρώτοι ασπάζονται την γνώση των καθόλου, ενώ οι φιλόδοξοι την γνώση των μερικών όντων⁴³. Οι φιλόσοφοι επιθυμούν να γνωρίσουν τα είδη⁴⁴.

Σχεδιαγραμματικά η διαφορά φιλοσοφίας και φιλοδοξίας παρουσιάζεται από τον νεοπλατωνικό φιλόσοφο ως εξής⁴⁵:

Συμπερασματικά, οφείλουμε να υ-

πογραμμίσουμε ότι στην οντολογία του νεοπλατωνικού στοχαστή, ο λόγος στην γενική εκδοχή του αποτελεί για την λογική ψυχή όρεξη και γνώση. Όρεξη ή επιθυμία προς το ον, και γνώση για τα συντελούμενα της γένεσης, διά των οποίων ανέρχεται στο ον και πίπτει πάλι στην γένεση. Η πρώτη καλείται φιλόσοφος κίνηση, ή άλλη φιλογένεσις⁴⁶. Στον φιλόσοφο αρμόζει δηλαδή να διαλέγεται με άνεση για καθένα από τα πράγματα, όπως και ο Πλάτων ισχυρίζεται, και να ανάγεται προς την θεωρία των ολικών και κοινών υποστάσεων⁴⁷. Κατ' αυτήν την έννοια, ο ρόλος του φιλοσοφικού λόγου είναι να διανοίγει ερμηνευτικές οδούς, να καταδεικνύει πώς το εμπειρικό βλέμμα κορεσμένο από εικόνες μπορεί να μετατραπεί σε βλέμμα ψυχής κατά τα πλατωνικά πρότυπα⁴⁸. Όπως ο κάθε βίος έτσι και ο φιλόσοφος, ενυπάρχει στις ψυχές ως διασημάτιση του όλου, αλλά και ως ένας απ' όλους⁴⁹. Ο P. Bastid υποστηρίζει ότι οι λογικές ή νοητικές ψυχές έχουν εξασφαλίσει τέτοιον βαθμό τελειότητας, ώστε να μην καθοδηγούνται από την μίση, παρά μόνον όταν υπακούουν στις επιταγές του σώματος⁵⁰. Κατ' αυτήν την έννοια, οι φιλόσοφοι ψυχές λαμβάνουν στον ουρανό το κατ' αξίαν σύμφωνα με τον βίο τους στον αισθητό χώρο⁵¹, ενώ οι ατομικές ψυχές που βρίσκονται ήδη στον ουρανό βιώνουν εκεί δίχως την φιλοσοφία, αφού έτυχαν ορθής λήξεως⁵².

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. ΗΣΙΟΔΟΥ, *Θεογονία*, στ. 265.
2. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Θεαίτητος*, 155 d 2-5.
3. ΠΡΟΚΛΟΥ, *Εἰς τόν Πλάτωνος πρῶτον Ἀλκιβιάδην, Sur le Premier Alcibiade de Platon*, 111. ed. A. Ph. Seconds, Paris, «Les Belles Lettres», 1985-1986, σ. 42, στ. 10-12: τό δέ θαυμάζειν τοῦτο φιλοσοφίας ἐστίν ἄρχη, καθόπερ αὐτός ἐν θεαίτητῳ λέγει, καί διά τοῦτο τήν Ἔριν θαύματος εἰρηθεῖν θυγατέρα κατά τήν παλαιάν φήμην.
4. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Εἰς τήν Πλάτωνος πολιτείαν*, Proclus- in Platonis Rem publicam commentarii, ed. W. Kroll. I-II, Lipsiae, 1899-1901, T.I, σ. 202, στ. 15-25.
5. S. RANGOS, Proclus on poetic Mimesis, Symbolism, and Truth, Oxford Studies in Ancient Philosophy XVII, Oxford, University Press, 1999, σ. 251.
6. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Περί ποιητικῆς*, 1449 b 23- 27. πβ. W. KULLMAN, *Η πολιτική σκέψη του Αριστοτέλη*, ελλ. μετ. Α. Ρεγκάκος, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, 1996. σ. 145. πβ. J. S. CAMPBELL, Painless Pleasure: Catharsis in the Poetics, Les Etudes Classiques 69, 2001, σ. 232.

7. ΠΡΟΚΛ., *Εἰς τόν Ἄλκ.*, 11, 3- 5: Ἀρχή δέ ἐστίν οὗτος ὁ διάλογος ἀπάσης φιλοσοφίας, ὥσπερ δὴ καί ἡ ἑαυτῶν γνώσις.

8. J. TROUILIARD, La Mystagogie de Proclus, Paris, Les Belles Lettres, 1982. σ. 53.

9. ΠΡΟΚΛ., *Εἰς τόν Ἄλκ.*, 306, 7-9. πβ. ΠΛΑΤ., Φαίδρος, 261 a 4-5.

10. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Περί τῆς κατά Πλάτωνα θεολογίας*, Proclus - Théologie Platonicienne, Livres I-VI, ed. H. D. SAFFREY- L. G. WESTERINK, Paris, «Les Belles Lettres», 1968- 1997. τ. I. σ. 23, στ. 24- 24, 3.

11. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Εἰς τόν Ἄλκ.*, 315, 2- 6.

12. πβ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Εἰς τόν Πλάτωνος Παρμενίδην*, Procli Philosophi Platonici Opera Inedita, ed. V. Cousin, Paris, MINERVA G. m. b. H. Frankfurt am Main Unveranderter Nachdruck. 1962, σ. 659. στ. 36- 660, 1.

13. X. A. ΤΕΡΕΖΗ- Γ. ΔΕΛΗ, Μεθοδολογικά στον Πρόκλο, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, τομ. ΚΓ'. μέρος Γ', Ιωάννινα 1998, σ. 113.

14. ΠΡΟΚΛ., *Εἰς τόν Ἄλκ.*, 155, 20- 22: Δεῖ δὴ καί πρὸς ταῦτα λέγειν, ὅτι τῷ φιλοσόφῳ προσήκει τό μεγαληγορεῖν ὅταν ἦ τοῦτου καιρός.

15. Αὐτόθι, 110,21-23. πβ. ΠΛΑΤ., *Πολιτεία*, 485 e 3-5.

16. R. P. STAUFY, An Introduction to Plato's Laws, Oxford, 1963, στ. 123- 124.

17. ΠΡΟΚΛ., *Εἰς τόν Πλάτωνος Τίμαιον*, in Platonis Timaeum commentaria, ed. E. Diehl, I-III, Lipsiae, In Aetibus B. G. Teubneri, 1903- 1906, τ. I, σ. 40, στ. 4- 9.

18. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Περί τῆς κατά Πλάτ. θεολ.*, 1,105, 7-8: θεῶν οὐδεὶς φιλοσοφεῖ οὐδὲ ἐπιθυμεῖ σοφός γενέσθαι, ἐστὶ γὰρ.

19. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Εἰς τόν Ἄλκ.*, 318, 14- 19.

20. H. LEWY, Chaldaean Oracles and Theurgy, Paris, 1978, σ. 461.

21. ΠΡΟΚΛ., *Εἰς τόν Ἄλκ.*, 9,1-7.

22. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Περί τῆς κατά Πλάτ. θεολ.*, I, 113,4-10.

23. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Εἰς τόν Ἄλκ.*, 152, 3- 5.

24. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Εἰς τήν πολ.*, I, 57, 8- 12. πβ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Εἰς τόν Πλάτωνος Κρατύλον*, In Platonis Cratylum commentaria, ed. G. Pasquali, Lipsiae, 1908, σ. 103, στ. 7- 8. πβ. ΠΛΑΤ., *Φαίδων*, 61 a.

25. Αὐτόθι, I, 57, 16-20.

26. Αὐτόθι, I, 59, 19- 20: ὥστ' εἴη ἂν ὁ τοιοῦτος μουσικός τῷ φιλοσόφῳ σύστοιχος.

27. Αὐτόθι, II, 315,11-13: οὐκ ἄρα οὐδέ ὁ μουσικός βίος σφῆζει τήν ψυχὴν ἄνευ ἀπαθείας, ἀλλὰ καθάπερ ὁ ἐρωτικός, καί οὗτος ἀνάγει μετὰ φιλοσοφίας.

28. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Εἰς τόν Ἄλκ.*, 27, 3- 8.

29. Αὐτόθι, 61, 6- 8. πβ. ΠΛΑΤ., *Συμπόσιον*, 212 b 3-4.

30. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Περί τῆς κατά Πλάτ. θεολ.*, III,63,17-21.

31. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Εἰς τόν Παρμ.*, 675, 33- 37.

32. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Εἰς τόν Εὐκλείδην, Primum Euclidis elementorum librum commentarii*, Lipsiae, in Aedibus B. G. Teubneri, MDCCCLXXIII, σ. 42, στ. 15- 43,1.

33. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Εἰς τόν Παρμ.*, 653, 33- 654,1. πβ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Εἰς τόν Κρατ.*, 1,12- 16.

34. J. N. FINDLAY, The Neoplatonism of Plato, The Significance of Neoplatonism, Norfolk- Virginia, I. S. F. N. 5., Old Dominion University, 1976, σ. 30.

35. P. BASTID, Proclus - Et le Grépuscule de la Pensée Grecque, Paris, «J. Vrin», 1969, σ. 397.

36. ΠΡΟΚΛ., *Εἰς τόν Εὐκλ.*, 25,9-15.

37. πβ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Εἰς τόν Ἄλκ.*, 39, 11-16.

38. X. A. ΤΕΡΕΖΗ, Φιλοσοφία- Ρητορική στον πλατωνικό Μενέξενο, Παρνασσός ΛΗ, Αθήνα, 1996, σ. 263.

39. ΠΡΟΚΛ., *Εἰς τόν Ἄλκ.*, 147, 12-15. πβ. ΠΛΑΤ., Φαίδρ., 269 e 1- 270 a 8.

40. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Εἰς τόν Παρμ.*, 654,5- 10. πβ. ΠΛΑΤ., Σοφιστής, 231 a.

41. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Εἰς τόν Κρατ.*, 10, 3- 4: Ὅτι οἱ μὲν σοφισταὶ χαίρουσι τοῖς ἐπιδεδυκτοῖς λόγοις, οἱ δὲ φιλόσοφοι τοῖς διαλογικοῖς.

42. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Εἰς τόν Παρμ.*, 977, 17- 20.

43. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Εἰς τόν πολ.*, I, 258, 6- 9.

44. Αὐτόθι, I, 261, 30: οἱ φιλόσοφοι τὰ εἶδη γινώσκουσιν ἐφίενται.

45. Αὐτόθι, I, 262, 2- 7.

46. Αὐτόθι, I, 235, 2-7.

47. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Εἰς τόν Κρατ.*, 10, 20 - 22. πβ. ΠΛΑΤ., Φαίδ., 64d, Θεαίτ., 173 c, πολ., 500b.

48. J. LAURENT, Plotin et la Beauté de Zeus, Archives de Philosophie 61, 1998. σ. 254.

49. ΠΡΟΚΛ., *Εἰς τήν πολ.*, 11, 55, 5-7

50. P. BASTID, PROCLUS- Et le Grépuscule de la Pensée de Philosophie Grecque, Paris, «J. Vrin», 1969, σ. 406.

51. T. GEIZER, Die Epigramme des Neuplatonikers Proklos, Museum Helveticum, Schwabe & co. Verlag Basel, Stuttgart, 1966, σ. 11.

52. ΠΡΟΚΛ., *Εἰς τήν πολ.*, 11, 161,8-11 πβ. ΠΛΑΤ., Φαίδρ., 619 c.

ΟΙ ΑΙΣΘΗΣΕΙΣ ΩΣ ΑΚΡΟΓΩΝΙΑΙΟΣ ΛΙΘΟΣ, ΣΤΗΝ ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΑ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Της ΜΙΡΚΑΣ ΚΑΚΑΔΕΛΛΗ

Νομικού

Ο Επίκουρος πίστευε ότι, η ουσία της υπόστασής μας είναι οι αισθήσεις και ότι πρέπει να στηριζόμαστε σ' αυτές και μέσω αυτών να ελέγχουμε τα πάντα ["...και τας αισθήσεις δει πάντα τηρείν..."], διευκρινίζοντας ότι, τα γεγονότα τα αντιλαμβάνεται ο άνθρωπος μέσω των αισθήσεων και ακολουθεί ο λογισμός.

Από τις αισθήσεις γεννιούνται οι παραστάσεις ή έννοιες, "προλήψεις" κατά τον Επίκουρο, [ιδέες ή είδη ονομάζονται στις σωκρατικές σχολές], για τις οποίες οι Στωικοί πίστευαν ότι είναι έμφυτες στον άνθρωπο. Ο Αριστοτέλης αντιτάσσεται, εν μέρει, στην Πλατωνική θεωρία των ιδεών, εκφράζοντας την άποψη ότι, η ψυχή ποτέ δεν εννοεί χωρίς εικόνες και ότι η σκέψη δεν είναι βέβαια εικόνα, αλλά χωρίς την εικόνα δεν μπορούμε να σκεφθούμε.

Ο Διογένης ο Λαέρτιος μας πληροφορεί ότι, από το νεανικό έργο του Επίκουρου "Κανών", προκύπτει ότι, τα κριτήρια της αλήθειας-πραγματικότητας, είναι οι αισθήσεις, οι προλήψεις (= έννοιες) και τα πάθη (= συναισθήματα). "Πάσαν αίσθησιν και πάσαν φαντασίαν αληθή..." πληροφορούμαστε από τον Αέτιο, ως επικούρεια ρήση. Άλλη μια επιβεβαίωση για την πατρότητα αυτής της ρήσης, προκύπτει από το έργο του Πλούταρχου "προς Κολώτην" (εναντίον του Κολώτη, έξοχου μαθητή του Κήπου), όπου αναφέρεται ως επικούρεια πεποίθηση: "πάσας είναι τας δι'αίσθησεως φαντασίας αληθείς".

Ο Σέξτος ο Εμπειρικός (2ος μ.Χ. αιώνας) σχολιάζει, χαμένο για μας, χειρόγραφο του Επίκουρου, στο οποίο αναφέρεται ότι όλα τα αισθητά είναι υπαρκτά.

Αποδίδοντας, ο Επίκουρος, οργανικό ρόλο στις αισθήσεις, για την απόκτηση γνώσης, προσδιόρισε, με σαφήνεια, τη θέση που κατέχουν, (επιστολή προς Ηρόδοτο), τονίζοντας ότι αληθεύουν και δεν μας εξαπατούν ποτέ, επειδή δεν έχουν καμία εξάρτηση από το λογικό και τη μνήμη ["...πάσα γαρ αίσθησις άλογος εστί και μνήμης ουδεμιάς δεκτική"].

Εξηγεί ακόμα, στην ίδια επιστολή, πώς αντιλαμβάνεται τη δημιουργία της αίσθησης, η οποία προκαλείται από τα είδωλα των πραγμάτων, που με τη μεσολάβηση της όρασης, προσπίπτουν στα αι-

σθητήρια όργανα, με αποτέλεσμα τη δημιουργία της αίσθησης.

Στη σημερινή νευροεπιστήμη, επιβεβαιώνεται η δημιουργία της Επικούρειας παράστασης ή φαντασίας, που προέρχεται από αισθητηριακό ερέθισμα, οπότε τα αισθητήρια όργανα δρουν ως ανιχνευτές του σώματος και οι αισθητικές ώσεις μεταβιβάζονται από τον ένα νευρώνα στον άλλο, ως αλυσιδωτή αντίδραση.

Η αίσθηση λοιπόν είναι πάντα σωστή και τα ενδεχόμενα λάθη, οφείλονται στην κρίση μας, που είναι, άλλοτε σωστή ("επιμαρτύρησις= εξακριβωση με ενάργεια), όταν βλέπουμε το αντικείμενο ξεκάθαρα και όχι μέσα στις συνθήκες που το παραμορφώνουν και άλλοτε λαθεμένη ("αντιμαρτύρησις"), όταν γίνεται το αντίθετο. Σχετικά με τα λάθη αυτά, ο Λουκρήτιος υποστήριζε ότι, δεν είναι σωστό να θέλουμε να επιρρίψουμε στα μάτια, ένα σφάλμα του μυαλού, διότι οι ψευδαισθήσεις προκαλούνται από ανακριβείς νοητικές ερμηνείες των αισθητηριακών συμβάντων (= παραστάσεων) και όχι από λαθεμένες παραστάσεις.

Οι συνθήκες λοιπόν, κάποιες στιγμές, είναι δυνατό να προκαλέσουν τη λαθεμένη κρίση μας, όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση της φαινομενικής παραμόρφωσης ενός κτίσματος, που το αντικρίζουμε από μακρινή απόσταση και που αυτή ακριβώς η απόσταση και ο αέρας που μεσολαβεί είναι η αιτία πρόκλησης της λαθεμένης κρίσης μας.

Μεγάλη βοήθεια στην σωστή κρίση, προσφέρουν οι λέξεις και οι έννοιες, που έχουν μεγάλη σημασία για τον Επίκουρο. Στην επιτομή του έργου του "*Περί Φύσεως*", το οποίο πέρασε στην προς τον Ηρόδοτο επιστολή, τονίζει ότι, πρώτα απ' όλα πρέπει να ορίσουμε με ακρίβεια τις έννοιες που αντιστοιχούν στις λέξεις, επειδή μόνο τότε θα φτάσουμε σε κρίσεις, ανάγοντας στις έννοιες, τις γνώμες, τις έρευνες και τις απορίες, με το σκοπό να μη χάνονται οι αποδείξεις μας στο άπειρο, όταν όλα τα αφήνουμε άκριτα, ή χρησιμοποιούμε φράσεις κενές. Στην πράξη, επιβεβαιώνεται η πεποίθηση αυτή

του Επίκουρου, από το λιτό επιστημονικό του ύφος, χωρίς περιττά στολίδια, συναισθηματισμούς και ποιητικές εκφράσεις, με τη σαφήνεια, ως το μόνο στοιχείο που κρατά από όλες τις ρητορικές επιδιώξεις. Ο Διογένης ο Λαέρτιος (Χ,13) γράφει σχετικά: "...εν τω Περί ρητορικής αξιοί μηδέν άλλο ή σαφήνειαν απαιτείν".

Όλα τούτα επιβεβαιώνονται σήμερα, όταν στις αισθήσεις στηριζόμαστε για να ανακαλύψουμε με ποιο τρόπο έχει εξαπατηθεί ο νους, στην περίπτωση που κοιτάζοντας αλλήθωρα ένα τυπωμένο στερεόγραμμα, βλέπουμε τις εικόνες να αλληλοκαλύπτονται μερικώς και να δημιουργούν την ψευδαίσθηση ενός γλυπτού. Το γεγονός ότι πρόκειται για εξαπάτηση του νου, επιβεβαιώνεται, όταν απλώνοντας το χέρι ή κλείνοντας το ένα μάτι, το γλυπτό εξαφανίζεται. Κάτι τέτοιο συμβαίνει και στο φαινόμενο "μετείκασμα". Αν δηλαδή προσηλώσουμε το βλέμμα σε ένα συγκεκριμένο σχήμα, για σαράντα περίπου δευτερόλεπτα και αμέσως μετά το στρέψουμε σε επιφάνεια χωρίς εικόνες, π.χ. στον απέναντι τοίχο, θα εμφανιστεί επάνω στην επιφάνεια αυτή το συγκεκριμένο σχήμα. Η εικόνα αυτή είναι μεν αληθινή, εντοπίζεται όμως στον ίδιο τον αμφιβληστροειδή και όχι στον απέναντι τοίχο, γι αυτό θα συνεχίσουμε να τη βλέπουμε κι όταν ακόμα κλείσουμε τα μάτια.

Η μεταφυσική συνεχίζοντας το έργο του μύθου, ο οποίος είχε δημιουργήσει έναν φανταστικό κόσμο, καλύπτοντας την πραγματικότητα, κατέστησε το λεγόμενο γνωσιολογικό πρόβλημα (της θεωρίας της γνώσης), κύριο φιλοσοφικό πρόβλημα, ιδιαίτερα στις νεώτερες σχολές, δίνοντας επιχειρήματα στην ιδεαλιστική φιλοσοφία, να υποστηρίξει ότι οι αισθήσεις δεν είναι αξιόπιστες.

Ο Ηράκλειτος είχε αποφανθεί ότι οι αισθήσεις είναι κακοί μάρτυρες- κι ο Δημόκριτος συμφωνούσε-, επειδή τις ξεγελά η αιώνια ροή και αλλαγή. Ο Παρμενίδης δεχόταν τη νόηση σε βάρος των αισθήσεων και ο Σωκράτης εντόπιζε την αλήθεια, δηλαδή το πραγματικό, στον σωστό ορισμό. Δέχονται λοιπόν, όλοι τους, τη νόηση ως αληθινή ουσία του κόσμου. Έτσι, η νόηση γίνεται ο γενάρχης των ιδεαλιστών.

Ο Επίκουρος μάχεται τη γνωσιοθεωρία, χαρακτηρίζοντάς την περιττή και παραπλανητική, όπως και τη λογική ή διαλεκτική, με τον ορισμό, τις θεωρίες για διαίρεση, τον συλλογισμό και την απόδειξη, θεωρώντας όλα τούτα άγωνα λογικά παιχνίδια.

Ο γνωστός νεοκαντιανός Lange, στο έργο του για την ιστορία του υλισμού, επαινεί την ευθυκρισία του Επίκουρου, που δεν ακολούθησε τις παραδοξολογικές θέσεις των περισσότερων Ελλήνων φιλοσό-

φων, οι οποίοι με τη λεπτολογία της διαλεκτικής, μπέρδεψαν, αντί να φωτίσουν τα πράγματα. Τον επαινεί επίσης, επειδή δεν μεταχειρίζεται "τεχνική ορολογία" με περίεργες εκφράσεις, αλλά τα εξηγεί όλα στην κοινή γλώσσα. Το ίδιο επαινετικά εκφράζεται και ο André Lefèvre, χαρακτηρίζοντας την Επίκουρη σοφία μαλακή, που οδηγεί σε δρόμους ίσους και εύκολους, στη γαλήνη και στην ησυχία.

Παρ' όλα αυτά, ο Επίκουρος δεν μηδένισε τη διαλεκτική, αλλά την περιόρισε στους κανόνες που είναι απαραίτητοι για να ξεχωρίσουμε το πραγματικό από το φανταστικό.

Το μέρος αυτό της φιλοσοφίας του το ονόμασε ΚΑΝΟΝΙΚΗ ή ΠΕΡΙ ΚΡΙΤΗΡΙΟΥ, επειδή το θεωρούσε ως κριτήριο αλήθειας (= πραγματικού). Το αποκαλούσε και ΣΤΟΙΧΕΙΩΤΙΚΟ, επειδή εξέταζε τα αρχικά στοιχεία της επιστήμης και ήταν το εισαγωγικό μέρος της φυσικής του, ώστε να τονιστεί ότι η διδασκαλία του Κήπου είχε μόνο δύο μέρη, το φυσικό και το ηθικό. Στις Κύριες Δόξεις (XXIV) ο Επίκουρος μιλά για "κάθε άλλη παράσταση του νου", εκτός από τα συναισθήματα και την αντίληψη "...την αίσθησιν και τα πάθη και πάσαν φανταστικήν επιβολήν της διανοίας...".

Ως επιβολή φανταστική της διανοίας, εννοεί την έμπρακτη προσοχή (= επιβολή = προβολή προς), η οποία οδηγεί στην άμεση "αντίληψη" ή "άποψη", μέσω της νοητικής προσοχής. Αυτό συμβαίνει κατά τον Επίκουρο, όταν κάποια "είδωλα" (= εικόνες) είναι τόσο ανεπαίσθητα, ώστε να μην γίνονται αντιληπτά από τις αισθήσεις, οπότε, με ένα είδος δευτερεύουσας αισθητηριακής αντίληψης, εντυπώνονται κατευθείαν στον νου.

Στην ίδια επιστολή γίνεται φανερό ότι την "επιβολήν της διανοίας" τη δέχεται για τα "άδηλα", δηλαδή τα ανεπαίσθητα, όπως είναι οι Θεοί, τους οποίους θεωρεί υπαρκτούς, όχι ως κάτι αισθητό, αλλά "λόγω θεωρητούς", που σημαίνει ότι είναι δυνατό να γίνουν αντιληπτοί μόνο μέσω της νόησης. Τη δέχεται επίσης και για την άμεση αντίληψη των εννοιών της επιστημονικής σκέψης, όπως και για τα άτομα και το διάστημα.

Παρ' όλ' αυτά, ποτέ ο μεγάλος δάσκαλος δεν δέχτηκε την "επιβολήν της διανοίας" ως στοιχείο υποβάθμισης της αίσθησης, η οποία υπήρξε για τη φιλοσοφία του, ο ακρογωνιαίος λίθος στη δημιουργία της γνώσης.

Από την σκέψη των Προσωκρατικών

ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ

Ένας πρόμιμος αρχηγέτης της φιλοσοφίας της Θρησκείας και του Πολιτισμού

Του ΣΠΥΡΟΥ Γ. ΜΟΣΧΟΝΑ

τ. Καθηγητή Φιλοσοφίας Γυμναστικής Ακαδημίας Αθηνών

Μια ξεχωριστή φωνή στη φιλοσοφία της Ιωνίας υπήρξε ο Ξενοφάνης από την Κολοφώνα, ένας μακροβιότατος (570 - 475 π.Χ.) μελετητής της φύσης και του ανθρώπινου πολιτισμού. Για τον φιλόσοφο αυτό άριστα θα ταίριαζε ο στίχος της Οδύσσειας, «πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω».

Σε ηλικία εικοσιπέντε περίπου χρόνων εγκατέλειψε την πατρίδα του, όταν αυτή έπεσε το 546 π.Χ. στην κυριαρχία των Περσών και ύστερα από περιπλάνηση σε διάφορους τόπους, επισκέφθηκε τέλος την Μάλτα, το νησί Φάρος των Δαλματικών ακτών, τις πόλεις της Σικελίας Μεσσήνη, Κατάνη και Συρακούσες, όπου εκεί βρήκε προσωρινό καταφύγιο στην αυλή του φιλοπροόδου βασιλιά, Ιέρωνα. Αλλά και στην πόλη αυτή δεν έμεινε πολύ. Οριστικά εγκαταστάθηκε στην πόλη Ελέα της Κάτω Ιταλίας, όπου δίδαξε συστηματικά τις ιδέες του και απέκτησε κύκλο από επιφανείς μαθητές. Όπως μας πληροφορεί ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς (β' αι. μ.Χ.), επικαλούμενος τις μαρτυρίες του Τίμαιου, ο Ξενοφάνης θεωρείται ο ιδρυτής της Ελεατικής Σχολής: «Τῆς δε ἐλεατικῆς ἀγωγῆς, Ξενοφάνης ο Κολοφώνιος κατάρχει»¹ και «περὶ μὲν Ξενοφάνους εἴρηται, ὅς τῆς Ἐλεατικῆς ἤρξε φιλοσοφίας»². Από τον κύκλο των μαθητών του θα αναδειχθεί ο μεγάλος φιλόσοφος Παρμενίδης, που κατά τον ίδιον συγγραφέα (τον Κλήμεντα) «Ξενοφάνους ακουστής γίνεται»³, και που λίγο αργότερα θα διαμορφώσει ένα πνευματοκρατούμενο φιλοσοφικό σύστημα στην προσπάθειά του να ερμηνεύσει τον κόσμο σύμφωνα με τις αντιλήψεις του δασκάλου του.

Έτσι ο Ξενοφάνης, φέρνοντας ιδέες της Ελληνικής Ανατολής στην Ελληνική Δύση, στάθηκε η γέφυρα ανάμεσα στην Ιωνία και την Σικελία και την Κάτω Ιταλία, όπου στη συνέχεια με τον Παρμενίδη και τους μαθητές του Ζήνωνα και Μέλισσο, θα εκφραστεί και θα διατυπωθεί ένας πολυσήμαντος φιλοσοφικός λόγος. Αυτός θα αποτελέσει τη βάση για τα μεγάλα πετάγματα του ανθρώπινου στοχασμού, όπως αυτός θα διαμορφωθεί αργότερα από σπουδαίους σοφιστές, όπως ο Γοργίας από τους Λεοντίνους της Κάτω Ιταλίας, από τον Δίωνα στις Συρακούσες και κυριότατα απ' αυτόν τον ίδιο τον Πλάτωνα.

Ο Ξενοφάνης, ανήσυχο κι ερευνητικό πνεύμα, παρατηρούσε κάθε αξιοσημείωτο γεγονός στις χώρες που επισκέπτετο, είτε αυτό αναφερόταν στη φύση είτε στα ήθη και τον τρόπο ζωής των λαών που συναντούσε. Εντυπωσιάζεται π.χ. από τα απολιθώματα θαλάσσιων ζώων που είδε στην Μάλτα και την νήσο Φάρο, από τα λατομεία στις Συρακούσες, αλλά και από τα έθιμα των κατοίκων στις χώρες που επισκέφθηκε.⁴ Εκείνο που εντυπωσιάζει είναι ότι ο Ξενοφάνης δεν περιγράφει απλώς όσα παρατηρεί, αλλά τα παρουσιάζει και τα προσεγγίζει με κριτικό πνεύμα. Ό,τι του φαινόταν μη σωστό το

σατίριζε στους περιφνημούς «Σίλλους» του και στις «Ελεγείες» του, αφού ήταν προικισμένος και με εξαιρετική ποιητική φλέβα. Με τις αναφορές του αυτές στα ποιήματά του ο Ξενοφάνης αναδείχτηκε αμείλικτος καταγγελέας πολλών άσχημων, κατά την αντίληψή του πάντα, εκδηλώσεων του συγχρόνου του περίγυρου.

Με σκωπικό πνεύμα επιτίθεται και κατακρίνει την έκλυση των ηθών και τη χλιδή στον τρόπο ζωής των συμπατριωτών του.

Ο Ξενοφάνης κατακρίνει την υπερβολική εκτίμηση στη σωματική ρώμη που έδειχναν οι άνθρωποι της εποχής του, κυρίως στην Ελλάδα. Οι απόψεις του αυτές έρχονται για τα πρώτα φορά σε αντίθεση με τις επικρατούσες για τα αθλήματα αντιλήψεις στον ελληνικό χώρο. Ιδιαίτερα είναι καυστικός για τα αθλήματα της πυγμαχίας και για το παγκράτιο:

«καὶ πυκνοσύνην ἀλγεινότεσαν ἔχων
εἶτε τι δεινόν ἄεθλον ὃ παγκράτιον καλέουσιν»⁶

Πολλά βέλη εξακοντίζει ενάντια και σ' εκείνους που εξυμνούσαν τους παλαιστές και τους αρματοδρόμους και δεν συμεριζόταν τα «Επινίκια», που έγραφαν γι' αυτούς. Είναι χαρακτηριστικά όσα υποστηρίζει στην αρχή του δεύτερου αποσπάσματος:

«ἀλλ' εἰ μὲν ταχυτῆτι ποδῶν νίκην τις ἄροιο
ἢ πενταθλεύων, ... εἶτε παλαίων...
οὐκ ἐὼν ἄξιος ὥσπερ ἐγώ· ρώμης γάρ ἀμείνων
ἀνδρῶν ἢ δ' ἵπλων ἡμετέρη σοφίη»⁷.

Ὅπως παρατηρεῖ ο Albin Lesky «τοποθετοῦσε το πνεῦμα σαν το σπουδαιότερο και πιο χρησιμο πράγμα για την πολιτεία... Ἦταν εκείνος που προετοίμασε τα λόγια του Ευριπίδη και του Ισοκράτη κι ἐκάμε συνειδητή την θεμελιώδη αντίθεση των δύο μορφών της ζωής»⁸.

Ο Ξενοφάνης κατηγορεῖ και την ορφικοπυθαγορική πίστη στην μετενσάρκωση της ψυχῆς, ὅπως καταφαίνεται στο απόσπασμα 7, ὅπου με σκωπτικό τρόπο σχολιάζει αυτήν την δοξασία. Κάποτε, λέγει, μπροστά του ἕνας οπαδός αυτής της θεωρίας κτυπούσε ἕνα σκυλί και για να τον αποτρέψει ἀπὸ την πράξη του αυτή του εἶπε:

«παῦσαι μηδὲ ράπιζε, ἐπεὶ ἦ φίλου ἀνέρος ἐστὶν
ψυχὴ, τὴν ἔγνων φθεγγαμένης αἰῶν»⁹
(Πάψε, μην το κτυπάς, εἶναι ἡ ψυχὴ ἐνός φίλου
που την αναγνώρισα ἀκούοντας τη φωνὴ της!)

Ἡ βασική θεωρία του Ξενοφάνη εἶναι ἀυτὴ που ἀναφέρεται στην ὑπαρξη και την ουσία του Θεοῦ και που ἀναδεικνύει τη δύναμη της θεολογικῆς του σκέψης. Δέχεται ὅτι στην ἐννοια του θεοῦ ἐμπεριέχεται ἡ **Ενότη-
τα ὄλων των ὄντων** (ἐν τό πᾶν). Κατά του Ξενοφάνη ο Θεός εἶναι ἕνας και μοναδικός, ο πιο μεγάλος και πιο δυνατός ἀπ' ὅλα τα ὄντα που ἀπορρέουν ἀπ' αὐτόν.

«Εἷς θεός, ἐν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος
οὔτι δέμας θνητοῖσιν ὁμοίῳ οὐδὲ νόημα»¹⁰

Ο Θεός κατὰ τον φιλόσοφο εἶναι ὄλος μάτια, ὄλος αὐτιά. Με τη δύναμη του πνεύματός του διέπει τα πάντα, στηρίζεται στον εαυτό του, εἶναι ἀκίνητος γιατί ἡ κίνηση δεν ταιριάζει στο μεγαλείο του.

«οὔλος ὄρᾶ, οὔλος δὲ νοεῖ, οὔλος δὲ τ' ἀκούει.

ἀλλ' ἀπάνευθε πόνοιο νόου φρενὶ πάντα κραδαίνει.

αἰεὶ δ' ἐν ταῦτῳ μίμνει κινούμενος οὐδὲν
οὐδὲ μετέρχεσθαι μιν ἐπιπρέπει ἄλλοτε ἄλλη»¹¹

Ο Θεός του Ξενοφάνη, εἶναι διαφορετικός ἀπὸ τους θεούς ὅπως τους παρουσιάζουν ο Ὅμηρος και ο Ησίοδος με συνήθειες και ἐλαττώματα ἀνθρώπινα.

«πάντα θεοῖσ' ἀνέθηκ' Ὅμηρος θ' Ἡσίοδος τε,
ὄσσα παρ' ἀνθρώποισιν ὄνειδα καὶ ψόγος ἐστίν,
κλέπτειν, μοιχεύειν τε και ἀλλήλους ἀπατεῦν
ὡς πλείστ' ἐφθέγγαντο θεῶν ἀθεμίστια ἔργα»¹²

Το ἴδιο καταφέρεται και κατὰ των βακχιστικῶν ἐξωφρενισμῶν των πιστῶν του Διονύσου στις γιορταστικῆς ἐκδηλώσεις τους προς τιμὴν αὐτοῦ του θεοῦ.¹³

Γενικότερα ο Ξενοφάνης ἀπορρίπτει τις ἀνθρωπομορφιστικῆς παραστάσεις των θεῶν και ἔμμεσα καταδικάζει κυρίως τη «Θεογονία» του Ησιόδου σύμφωνα με την οποία οι θεοὶ γεννιούνται ὅπως οι ἀνθρώποι.

«ἀλλ' οἱ βροτοὶ δοκέουσι γεννᾶσθαι θεοῦς,
την σφετέρην δ' ἐσθῆτα ἔχει, φωνὴν τε, δέμας τε»¹⁴

Για να υποστηρίξει τις ἀπόψεις του αὐτές, ὅτι δηλαδή οι προγενέστεροὶ του ποιητῆς και οι ἀκόλουθοί τους

παρουσιάζουν την θεϊκὴ φύση με ἀνθρώπινη συμπεριφορά και ἀνθρώπινα χαρακτηριστικά, διατυπώνει τη γνώμη ὅτι και τα ζῶα, ἀν εἶχαν νόηση και λόγο, θα παρουσίαζαν το θεὸ ὅμοιο μ' ἐκεῖνα.

«ἀλλ' εἰ χεῖρας ἔχον βόες τ' ἢ λέοντες
ἢ γράψαι χεῖρεσσι και ἔργα τελεῖν ἄπερ ἄνδρες
ἵπποι μὲν θ' ἵπποισι, βόες δὲ τε βουσίην ὁμοίας
καὶ θεῶν ἰδέας ἔγραφον και σώματ' ἐποίουν
τοιαῦθ' οἷον περ καὶ τοὶ δέμας εἶχον ἕκαστοι»¹⁵

Ἀλλά και ἄλλο ἐπιχείρημα κατὰ της ἀνθρωπομορφικῆς ἐκφρασης του θεοῦ διατυπώνει ο Ξενοφάνης, ὅταν ἀναφέρει ὅτι οι διάφοροι λαοὶ ἀποδίδουν στον θεὸν τα δικά τους χαρακτηριστικά του σώματος. Οι Αἰθίοπες παρουσιάζουν τους θεοὺς μαύρους και με πλακουτσωτὴ μύτη, ὅπως αὐτοὶ, ἐνῶ οι Θράκες τους θεωροῦν γαλανομάτηδες και με μαλιά στο χρώμα της φωτιᾶς.

«Αἰθίοπες τε θεοῦς σφετέρους σιμούς μέλανάς τε
Θρηῆκες τε γλανκοῦς και πυρροῦς (φασί) πέλεσθαι»

Με τις ἀντιλήψεις του αὐτές για το θεῖον ο Ξενοφάνης φαίνεται να ἐπηρεάζει, ὄχι μόνον τον Παρμενίδη και τους διαδόχους του της Ἐλεατικῆς Σχολῆς, ἀλλά και τον Σωκράτη, τον Πλάτωνα και τον Ἀριστοτέλη. Ἦδη ο Ξενοφάνης παρουσιάζει τον Σωκράτη, ἀντικρούοντα τις κατηγορίες για την δῆθεν ἀθεΐα του, να ομολογεῖ: «γνώσει το θεῖον ὅτι τοσοῦτον καὶ τοιοῦτον ἐστί, ὥσθ' ἅμα πάντα ὄρᾶν και πάντα ἀκούειν και πανταχοῦ παρῆναι καὶ ἅμα πάντων ἐπιμελεῖσθαι».¹⁶

Ο Πλάτων ιδιαίτερα φαίνεται ἐπηρεασμένος ἀπὸ την Ξενοφάνεια διδασκαλία για το θεὸ. Ὅπως παρατηρεῖ ἡ Ἄννα Κελεσίδου, ο Πλάτων «συνεχίζει τον δρόμο που ἀνοῖξε ο Ξενοφάνης: ἀπαλλάσσει τον Θεὸ ἀπὸ τα ἀνθρώπινα χαρακτηριστικά, τη γέννηση π.χ., και την κίνηση και ἀπὸ τα ἀνθρώπινα κατηγορήματα... Ο Θεός εἶναι ἐνέργεια της οποίας κύρια ιδιότητα εἶναι το ἀγαθὸ και για τούτο εἶναι αἴτιος (ο Θεός) μόνον των ἀγαθῶν»¹⁷

Στις περὶ Θεοῦ ἀντιλήψεις του Ξενοφάνη ἀναγγέλλεται ἴσως και ἡ ἀριστοτελικὴ θέση για το θεῖον ὅτι εἶναι «το πρῶτον κινούν, ἀκίνητον».

Ἀλλά και ο Νεοπλατωνισμός ἀργότερα θα ἐπαναλάβει μ' ἕνα σχεδόν πανομοιότυπο λόγο τις ἀντιλήψεις του Ξενοφάνη ὅτι «Ἐν τό πᾶν», ὅταν θα διατυπώσει την ἀποψη ὅτι το «Ἀπόλυτον Ἐν» ὑπάρχει ἀπ' εαυτοῦ πάνω και πέρα ἀπὸ κάθε οντότητα και νόηση και ὅτι ἀπὸ αὐτὸ ἀπορρέουν και συγκλίνουν τελικὰ τα πάντα.¹⁸

Ο Κλήμης ο Αλεξανδρεὺς ἐξάλλου ἀφήνει την ὑπόνοια ὅτι πιθανῶς ο Ξενοφάνης, ὅπως και ἄλλοι Ἕλληνες φιλόσοφοι, εἶχε ὑπόψη του και τις εβραϊκῆς ἀντιλήψεις για την μονοθεΐα, ὅταν ἐπισημαίνει: «οἱ χρόνοι τῶν προκαταρξάντων τῆς φιλοσοφίας αὐτῶν ἐπομένως λεκτέοι, ἵνα δὴ ἐν συγκρίσει ἀποδείξωμεν πολλαῖς γενεαῖς πρεσβυτέραν τὴν κατὰ Ἐβραίου φιλοσοφίαν».¹⁹

Υποστηρίζει δηλαδή ο Κλήμης ὅτι οι Ἕλληνες φιλόσοφοι ἐγνώριζαν και τις εβραϊκῆς ἀντιλήψεις για το Θεὸ και τον κόσμον, ἀφοῦ εἶχαν διατυπωθεῖ σε προγενέστερο χρόνο. Αὐτὸ, εἴαν λάβουμε ὡς γεγονὸς τις πα-

ρατηρήσεις του Κλήμεντος, ισχύει ιδιαίτερα για τον Ξενοφάνη, αφού η διατύπωση της άποψής του για το θεϊόν «Εἷς Θεός... μέγιστος», φαίνεται να πλησιάζει την μονοθεϊστική διδασκαλία όπως αυτή εκφράζεται στην Παλαιά Διαθήκη και συγκεκριμένα στον Δεκάλογο²⁰.

Παρόλα αυτά αμφισβητήθηκε από ορισμένους μελετητές του έργου του η Ξενοφάνειος μονοθεΐα. Κατ' αυτούς ο φιλόσοφος - ποιητής δεν προσπάθησε να προσβάλει τον πολυθεϊσμό του ελλαδικού χώρου, αλλ' απλώς προσπάθησε να απαλλάξει την έννοια του Θεού από τον λαϊκό και ποιητικό ανθρωπομορφισμό. Η άποψη αυτή στηρίζεται στην ίδια τη φράση του φιλοσόφου «Εἷς Θεός μέγιστος, ἔν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι». Όμως, όπως παρατηρεί με πολλή πειστικότητα η Άννα Κελεσίδου «θα ήταν δυνατόν να δεχθούμε ότι ο Ξενοφάνης ονομάζει, καταχρηστικά με συγκρητισμό, τις θείκες ιδιότητες, θεούς».²¹

Ο Ξενοφάνης θεωρούσε ότι ο Θεός είναι αντάρκης και ότι εκφράζεται μέσα στη φύση, χωρίς όμως να ταυτίζεται με αυτήν, ώστε να προκύπτει μια ένωση πανθεισμού. Ο Θεός και ο κόσμος, ως δημιούργημά του, βρίσκονται σε μια οντολογική σχέση. Ο ακίνητος θεός, θεωρείται ως αρχή που κινεί με την νοητική του δύναμη τα πάντα, χωρίς να καταβάλλει κόπο.

«ἀλλ' ἅπάνευθε πόνοιο νόου φρενὶ πάντα κραδαίνει»²²

Εξάλλου, ο Κολοφώνειος φιλόσοφος δεν αρνιόταν την γένεση και την φθορά των «καθ' ἕκαστα» όντων και διέκρινε την νόηση από την αντίληψη των αισθήσεων και ανεγνώριζε τον σχετικό χαρακτήρα που είχαν αυτές, σύμφωνα με όσα υποστήριζε ο ίδιος:

«ὀππόσα δὴ θνητοῖσι πεφήνασιν εἰσορᾶσθαι».²³

Τα φυσικά φαινόμενα εξηγεί όχι με ανθρωπομορφικές παραστάσεις κατωτέρων τάχα θεών, όπως επιχειρούσαν να παρουσιάσουν οι πριν από αυτόν εξηγητές - ποιητές, ο Όμηρος κυρίως και ο Ησίοδος. Είναι γνωστό ότι το φυσικό φαινόμενο του ουράνιου τόξου π.χ. το θεωρούσαν ως θεά (Ίρις), και τους φωτεινούς θυσάνους στην ουράνια σφαίρα ως Διόσκουρους κ.ά.

Τέλος, ο Ξενοφάνης διατυπώνει σημαντικές απόψεις για τον πολιτισμό και θεωρείται ο αρχηγός της Φιλοσοφίας του Πολιτισμού και πρόδρομος των νεότερων εισηγητών αυτής της φιλοσοφίας.

Πρώτος αυτός edίδαξε την ιδέα της πνευματικής ανάπτυξης των ανθρώπων και δίδαξε ότι η θρησκεία, ως λατρευτική έκφραση, είναι ανθρώπινο δημιούργημα, και για τούτο επιχειρεί, καθαίροντας ηθικά την λατρεία, να ανυψώσει και να διδάξει την θεοσέβεια. Στην θρησκεία δεν επιτρέπεται ανθρωπομορφική έκφραση και δεν ταυριάζει σ' αυτήν κανέναν μύθος. Ο Θεός προσαγορεύεται ως έννοια με ενότητα και ολότητα.

Ωστόσο, παρ' όλες αυτές τις «παράδοξες» και πρωτοποριακές για την εποχή του αντιλήψεις, ο Ξενοφάνης δεν θεωρήθηκε από τους συγχρόνους του άθεος.

Κρίνοντας καταληκτικά την φιλοσοφία του Ξενοφάνη,

νη, παρατηρούμε ότι σημαντικότερη παραμένει η συμβολή του για την Ενότητα του Παντός και τη Μοναδικότητα του θεού.

Ο Ξενοφάνης, όπως εύστοχα έχει υπογραμμιστεί, είναι ένας «επαναστάτης του πνεύματος, που ξιφουλκεί με τον λόγο του για να γκρεμίσει μια ολόκληρη παραδοσιακή γνώση σχετικά με την θεότητα και τον άνθρωπο»²⁴.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κλήμεντος Αλεξανδρέως, «Στρωματείς» Α, xv, σ. 261, 5 εκδ. «Αποστολικής Διακονίας» Τόμος Α'
2. ό.π., Α, xv, σ. 261, 18-19
3. ό.π., Α, xv, σ. 261, 10
4. Από τις παρατηρήσεις του, όπως επισημαίνει ο Ed. Zeller, ο Ξενοφάνης έβγαζε αξιόλογα συμπεράσματα σχετικά με τις αλλαγές που έγιναν τόσο στην επιφάνεια της γης, όσο και στην προέλευση των ζώων (πρβλ. Ed Zeller: *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας* Αθήνα, 1942, σ. 51.
5. Οι «Σύλλοι» αποτελούν «πειρακτικά» ποιήματα με έντονο κριτικό στοχασμό και έκφραση προσωπικών απόψεων του Ξενοφάνη.
6. Ξενοφάνους Απ. 2 στ. 4-5
7. ό.π., 2 στ. 11, 12.
8. Albin Lesky: *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, σ. 308, Αθήνα.
9. Ξενοφάνους Απ. 7
10. ό.π., 23.
11. ό.π., 24-26
12. ό.π., 11-12
13. ό.π., 17
14. ό.π., 14
15. ό.π., 15
16. Ξενοφώντος «Απομνημονεύματα» Α' 4, 18
17. Άννας Κελεσίδου: «*Η Φιλοσοφία του Ξενοφάνη*», Αθήνα 1996, σ. 82-83. (Πρόκειται για την πιο ολοκληρωμένη και αναλυτική παρουσίαση της φιλοσοφίας του Ξενοφάνη, που έχει μέχρι σήμερα εκδοθεί στην Ελλάδα. Στο σύγγραμμα αυτό εμπεριέχεται πλήρης βιβλιογραφική ενημέρωση, ελληνική και ξένη, για το Ξενοφάνειο έργο, από την ίδια την συγγραφέα σε συνεργασία με τον καθηγητή Ιω. Καλογεράκο. Αξιολογότερη εξάλλου είναι η παράθεση του αρχαιοελληνικού αποσπασματικού έργου του Ξενοφάνη και η απόδοσή του σε εξαίρετη νεοελληνική ποιητική μετάφραση, έργο και αυτό της συγγραφέως - ποιήτριας Άννας Κελεσίδου).
18. Ed. Zeller, ό.π., σσ.
19. Κλήμεντος Αλεξανδρέως ό.π. Τομ. Α' σλ. 260, 17-18.
20. πρβλ. Έξοδος κεφ. Κ' στ. 2-3
21. Άννας Κελεσίδου, ό.π., σ. 86.
22. Ξενοφάνους, απ. 25
23. ό.π., 36
24. Άννας Κελεσίδου, ό.π., σ. 137.

Βασικές αρχές της κοσμολογίας Μαξίμου του Ομολογητού

Του ΒΑΣΙΛΗ Γ. ΜΠΕΤΣΑΚΟΥ

Φιλολόγου

Ο άγιος Μάξιμος Ομολογητής είναι ένας από τους μεγαλύτερους Πατέρες της Εκκλησίας. Έζησε και μαρτύρησε τον 7ο αι (580-662 μ.Χ.). Το εκτεταμένο και πολυσχιδές έργο του διαβάστηκε πολύ, αφομοιώθηκε δημιουργικά από μεταγενέστερους συγγραφείς και άσκησε τεράστια επίδραση στη διαμόρφωση της θεολογικής σκέψης. Θα τολμούσαμε να πούμε ότι ελαχίστων Πατέρων τα κείμενα είχαν μέσα στη σύνολη εκκλησιαστική παράδοση τον μείζονα και καθοριστικό ρόλο που άσκησαν οι πραγματείες του Μαξίμου¹.

Είναι βέβαιο ότι ο Μάξιμος δεν συγγράφει έχοντας άμεσα φιλοσοφικές στοχεύσεις· ο θεολογικός λόγος του θέλει να εκφράσει την πίστη και εμπειρία της Εκκλησίας, την αποκαλυμμένη και βιούμενη αλήθεια των πραγμάτων. Αλλά η γλώσσα και συνακόλουθα ο τρόπος σκέψης του είναι γλώσσα φιλοσοφική· μέσα στο έργο του συγκροτείται με φιλοσοφικούς όρους και προβάλλεται η οντολογία, η ανθρωπολογία και η κοσμολογία της καθ' ημάς Ανατολικής Εκκλησίας.

Ο Ομολογητής εσωτερικεύει την εκκλησιαστική διδασκαλία κατεξοχήν μέσω των διανοητικών και πνευματικών εργαλείων που του παρέχει ο αριστοτελισμός· την επεξεργάζεται και την εκφράζει με τρόπο που μαρτυρά πόσο βαθύς γνώστης του Αριστοτέλη είναι. Το φιλοσοφικό του οπλοστάσιο (τεχνικοί όροι, αντιτιξείς εννοιών, δομές της σκέψης, γνωσιοθεωρητικές αρχές κ.ά.) είναι σε μεγάλο βαθμό αυτό που διαμορφώθηκε από το Σταγειρίτη, εμπεδώθηκε και εμπλουτίστηκε μέσα από την αδιάσπαστη συνέχεια της μελέτης και του υπομνηματισμού των αριστοτελικών κειμένων, και για αιώνες λειτούργησε ως πλαίσιο και γλώσσα της φιλοσοφικής σκέψης.

Κατά τη διάρκεια της χιλιετίας που μεσολαβεί ανάμεσα στον αρχαίο φιλόσοφο και τον Πατέρα της Εκκλησίας η συνεχής ενασχόληση με τις πραγματείες του Αριστοτέλη είτε στη σύγκραση

της με αντίστοιχα φιλοσοφικά ρεύματα (πχ. νεοπλατωνισμός) είτε στη διαπλοκή της με θεολογικές ερμηνείες και διαμάχες, συνθέτει ένα αφομοιωμένο και εναργί αριστοτελισμό, που χρησιμοποιείται αδιακρίτως φιλοσοφικών και θεολογικών προθέσεων. Η αριστοτελική σκέψη ενεργοποιείται πολλαχώς και ως εύχρηστο εργαλείο λογικής πρόσβασης στη φύση και την πραγματικότητα (όπως αυτές εκφαινόνταν στο εκάστοτε παρόν), και συγχρόνως ως εύπλαστο καθαυτό εφαλτήριο αναδόμησης και διόγκωσης του θεωρητικού αποθέματος. Αυτόν τον διάχυτο, εύχρηστο και εύπλαστο (και όμως καθόλου νόθο) αριστοτελικό λόγο έχει στη διάθεσή του και ο Μάξιμος Ομολογητής. Μέσα από οξυδερκή πρόσληψη και οργανική εφαρμογή στο πεδίο των δικών του εκκλησιαστικών ενδιαφερόντων και προτεραιοτήτων, ζωοποιεί, ανανεώνει και εμπλουτίζει την παραδεδομένη αριστοτελική διδασκαλία.

Σήμερα, ύστερα από πολλούς αιώνες διαμεσολαβημένης πρόσληψης του Αριστοτέλη από τη σχολαστική και νεοσχολαστική δυτική φιλοσοφία, είναι καιρός να επιχειρήσουμε ένα ελληνικό διάβασμα του φιλοσόφου. Είναι καιρός να αξιοποιήσουμε τα αναγνωστικά εργαλεία που δοκίμασε και τελειοποίησε η Ανατολική παράδοση πρόσληψης του Έλληνα σοφού, εργαλεία που απέδωσαν έξοχες και φιλοσοφικά ενεργές ερμηνείες από τα χρόνια των πρώτων υπομνηματισμών μέχρι τα χρόνια της ύστερης Τουρκοκρατίας.

Ο Μάξιμος Ομολογητής προσπαθεί να ανατρέψει όλες εκείνες τις απόψεις των αιρετικών που απαξίωναν την ανθρώπινη φύση του Ιησού Χριστού, βασισιμένες στην μανιχαϊστική υποτίμηση του κόσμου και της δημιουργίας. Ως εκ τούτου δεν αποδέχεται καμιά αρνητική θεώρηση του κόσμου· θεωρεί τα θεμελιώδη συστατικά του (την ύλη και το είδος, τη δύναμη και την ενέργεια, την κίνηση και τη στάση, κλπ.), στην καθαρότητα της δη-

μιουργίας τους, ελεύθερα από οποιαδήποτε ηθική απαξίωση. Η κοσμολογία του αποπνέει ένα τόνο σεβασμού για την πραγματικότητα, ένα πνεύμα αισιοδοξίας που διαπερνά τη σύνολη θέαση του κόσμου, αφού ανοίγει σ' αυτόν και την προοπτική της υπέρτατης κίνησης της θέωσης.

Βασικές αρχές αυτής της κοσμολογίας είναι οι ακόλουθες:

A. Κεντρικός άξονας γύρω από τον οποίο ξετυλίγεται και διευθετείται η θεώρηση του κόσμου, είναι η έννοια της κινήσεωςⁱⁱⁱ. Ο όρος χρησιμοποιείται με την αριστοτελική του σημασία· δεν δηλώνει μόνο την κατά τόπον κίνηση, αλλά και άλλου είδους μεταβολές· πρωτίστως, όμως, έχει οντολογικό περιεχόμενο σημαίνοντας τη διαρκές πέρασμα των όντων από την ανυπαρξία στην ύπαρξη. Η έννοια της κινήσεως διατεχνά το σύνολο της διδασκαλίας του Ομολογητού, αφού καταρχάς αναγνωρίζεται σ' αυτήν βαρυσήμαντος ρόλος μέσα στην ίδια την πραγματικότητα. Διέπει τη σύνολη κοσμική ουσία· όλα τα όντα κινούνται, και η κίνησης είναι ουσιώδες χαρακτηριστικό της φύσης τους. Η φυσική κίνησης, λοιπόν, καταξιώνεται πλήρως στο έργο του αγίου Μαξίμου.

Η αιτία της κίνησης των όντων είναι και αιτία της ύπαρξής τους· η έναρξη της κίνησης είναι και είσοδος στην ύπαρξη: *Πάν κατά φύσιν κινούμενον δι' αίτιαν πάντως κινείται, και πάν τό δι' αίτιαν κινούμενον δι' αίτιαν πάντως και έστι.*^{iv} Η κίνηση γίνεται το πρωταρχικό στοιχείο του τρόπου ύπαρξης των όντων. *Είναι και κινείσθαι (υπό του Θεού) ταυτίσονται*^v.

Tα όντα κυριολεκτικά ήχθησαν στην ύπαρξη και εξακολουθούν να παράγονται σ' αυτήν. Ποιητικό-δημιουργικό Αίτιο των όντων είναι ο Θεός, ο μόνος αγέννητος και ακίνητος. Ο,τιδήποτε υπάρχει και κινείται, οφείλονται αυτές τις συστατικές ιδιότητές του σε μία αιτία που το υπερβαίνει, είναι γενητόν. Γένεση των όντων σημαίνει δημιουργία, κτίση τους *διά τοῦ*

Θεού. Δημιουργία σημαίνει μετάδοση της κίνησηςⁱⁱⁱ.

Και η έναρξη, λοιπόν, της κίνησης των όντων ταυτίζεται με την εκ Θεού γένεσή τους, αλλά και η συντήρηση των όντων στο *είναι* προϋποθέτει την ακατάπαυστη δημιουργική Ενέργεια του Θεού. Δεν πρέπει να θεωρήσουμε ότι η κίνηση της δημιουργίας των όντων έχει ένα στιγμιαίο χαρακτήρα, και συνεπώς ότι, άπαξ και δόθηκε στα όντα η αρχική δημιουργική ώθηση στο *είναι*, έχουν αυτά έκτοτε από μέσα τους τη δυνατότητα να υπάρχουν. Τα όντα συντηρούνται στο *είναι*, μόνο καθόσον βρίσκονται σε σχέση με τη αέναη κινητήρια δημιουργική δύναμη, τον Κτίστη τους.

Η παραπάνω θέση, σύμφωνα με την οποία η κίνηση και το *είναι* των όντων προϋποθέτουν οπωσδήποτε μία (άναρχη) αιτία, δεν αφήνεται ριζικά από την αριστοτελική αρχή πως κάθε κίνηση προϋποθέτει ένα κινούν (*άπαν τό κινούμενον ανάγκη υπό τινος κινείσθαι*), το οποίο στα έσχατα της αλληλουχίας των κινήσεων είναι ακίνητο.

Β. Τα όντα δεν είναι με κανένα τρόπο αυτοκινούμενα, αλλά υφιστάμενα την αρχική και αδιάλειπτη κίνηση εκ του μηδενός προς το *είναι*, κινούνται και κινούν το ένα το άλλο. Συγκρατούνται έτσι στην ύπαρξη αποτελώντας έναν κρίκο στην αλυσίδα αλληλοδιαδόχων κινήσεων. Το *είναι* δεν αποτελεί αυτονόητο δεδομένο το οποίο κατέχουν αυτοδικαίως τα όντα, αλλά αυτά μέσα σε ένα γίγνεσθαι που τα υπερβαίνει, απολαμβάνουν την ύπαρξη, ωθούμενα από το Θεό σε μια διαρκή κίνηση από το μη-*είναι* στο *είναι*.

Η μετάδοση της κίνησης από το Θεό στα όντα είναι η ίδια η ζωογόνος και ζωοποιός αγάπη Του, η ερωτική Του έκσταση προς αυτά. Τα όντα ζουν και κινούνται, ακριβώς επειδή δέχονται αυτή την αγάπη. Στο βαθμό μάλιστα που ανταποκρίνονται στην αγαπητική, ελκτική κίνηση του Θεού, συντονίζονται στη δική τους κίνηση σύμφωνα με τους λόγους που έχουν εξαρχής εντεθεί σ' αυτά με την κίνηση του Θεού, οδηγούνται στην επιστροφή τους στο Θεό. Με αυτήν την πορεία επιτυγχάνουν «θεία χάριτι» την αναίρεση της πολυμορφίας τους και οδηγούνται στην ενοποιητική ανακεφαλαίωσή τους. Πραγματοποιείται έτσι διαρκώς η ταύτιση της αρχικής αιτίας των όντων με το σκοπούμενο τέλος τους.

Γ. Οι λόγοι της κτίσεως προϋπάρχουν στο Θεό ως πρότυπα των πραγμά-

των, όντων και γεγονότων, λειτουργούν ως προορισμοί τους και ταυτίζονται με τα θεία θελήματα. Συνδέονται με τις άκτιστες ενέργειες του Θεού. Διακρίνονται αφενός από το Θεό Λόγο, αφετέρου από τα ίδια τα όντα. Οι λόγοι δεν αποτελούν βέβαια αυθύπαρκτες οντότητες: η ύπαρξή τους είναι δεμένη με τα αντίστοιχα όντα (*άπό τών ποιημάτων νοούμενοι καθορώνται*). Οι λόγοι, επίσης, δεν ταυτίζονται με τα καθόλου της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας, αφού και τα καθόλου, όπως βέβαια και τα καθ' έκαστον, δημιουργήθηκαν σύμφωνα μ' αυτούς.

Δ. Αρχή και τέλος της αέναης κίνησης των όντων, της διαστολής και συστολής τους μέσα από πολύμορφες και ασταθείς συνδέσεις, είναι πάντα οι επιμέρους οντότητες. Αυθύπαρκτα καθολικά όντα δεν νοούνται. Τα καθόλου εκφαινόμενα ως περιστασιακές μορφώσεις συνδέσεων που απαρτίζονται από επιμέρους όντα. Οι επιμέρους οντότητες συμπλέκονται μεταξύ τους και γεννούν καινούργιες υπάρξεις. Μέσα από αυτή την αλλοιωτική διαδικασία φθείρονται τα ήδη υπάρχοντα καθολικά όντα. Όταν διαλυθεί η εκάστοτε δεδομένη σύνδεση των επιμέρους με τα καθόλου μέσα από μια διαδικασία ανάλυσης, φθείρονται τα καθόλου και παραμένουν στην ύπαρξη οι ατομικές οντότητες, για να δημιουργήσουν με τη σειρά τους νέες καθολικές συνδέσεις.

Ε. Τα όντα δεν υπάρχουν απλώς και από μόνα τους, υπάρχουν με συγκεκριμένο τρόπο, με τον τρόπο της σχέσης (*πάν γάρ γενητόν και κτιστόν ούκ άσχετον δηλονότι*). Το όντως υπαρκτό προϋποθέτει την ενεργούμενη σχέση: τα όντα υπάρχουν μέσα από την πολυειδή σχέση τους προς άλλα όντα και χάρι σ' αυτήν. Η ατομικότητα της ύπαρξης δεν είναι παρά μια διανοητική αφαίρεση –δεν συνάδει με την προφάνεια της πραγματικότητας των ενεργών σχέσεων.

Ο σχετικός τρόπος υπάρξεως των όντων, αναπτύσσει τη φύση και τα *ών* ούκ άνευ αυτής, το χώρο και το χρόνο. Χώρος και χρόνος είναι αλληλένδετοι, η θεώρηση του ενός συνεπάγεται υποχρεωτικά και τη θεώρηση του άλλου.

Στ. Η έννοια της φύσεως στον άγιο Μάξιμο ταυτίζεται με την αρχαιοελληνική έννοιά της, καθώς διατηρεί τον δυναμικό της χαρακτήρα: η φύσις δεν είναι μια στατική πραγματικότητα αλλά η

αέναη εκδίπλωση ενός πολύμορφου γίγνεσθαι. Και η φύση του κάθε όντος δεν είναι στατικό δεδομένο αλλά μια δυναμική ενότητα κινήσεων/ενεργειών που νοηματοδοτούνται και κινητοποιούνται από ένα τέλος, προς το οποίο αυτές τείνουν. Το αληθινό *είναι* των όντων κείται στα έσχατα και ταυτίζεται με το *άει εὔείναι*.

Ζ. Την πληρότητα του όντος συγκεφαλαιώνει το *είδος* του, η μορφή του δηλαδή πραγματωμένη στην ενεργητική σχέση του προς τα άλλα όντα. Συμφωνώντας και σ' αυτό το θέμα με το Σταγειρίτη ο Μάξιμος επιμένει στην ανυπαρξία της *ύλης* ως αυτοτελούς πραγματικότητας. Ο φιλοσοφικός ισχυρισμός ότι η ύλη προϋπάρχει και δεν εντάσσεται στη γένεση των όντων προσκόπτεται στην ταύτιση υπάρξεως και κινήσεως: και η ίδια η ύλη κινήθηκε, *ήχθη* στο *είναι*. Ακινήσία της ύλης θα σήμαινε αποθέωσή της.

Η. Η φιλοσοφική κατηγορία του τρόπου της *υπόρξεως* αξιοποιείται δεόντως από τον Ομολογητή για την προσέγγιση του κόσμου. Ο τρόπος της υπόρξεως των όντων συνδέεται άρρηκτα με την κίνησή τους και η πραγματικότητα της φύσεως είναι συνδεδεμένη με την πραγματικότητα της κίνησης: «*καί τήν κίνησιν τῆ φύσει συνομολογήσομεν, ἥς χωρίς οὐδέ φύσις ἐστί, γινώσκοντες ὡς ἕτερος μὲν ὁ τοῦ εἶναι λόγος ἐστίν, ἕτερος δὲ ὁ τοῦ πῶς εἶναι τρόπος*». Δεν νοείται ύπαρξη χωρίς συγκεκριμένο τρόπο έκφρασης. Η φύση ουσία φανερόνεται ως κίνηση, αλλιώς δεν υπάρχει.

Θεμέλιο της κοσμολογικής σχέσης του Μαξίμου είναι η απόλυτη διάξευση ανάμεσα στο άκτιστο που είναι ο Θεός και το κτιστό που είναι ο κόσμος. Το χάσμα ανάμεσα στο κτιστό και το άκτιστο είναι για τον άνθρωπο αγεφύρωτο και η θεία ουσία παραμένει παντελώς απρόσιτη. Ο Ομολογητής διακηρύσσει ότι ο Θεός παραμένει *κατ' οὐσίαν άγνωστος, άμήχανος και παντελώς άβαντος*, ότι δεν ορίζεται και περιορίζεται από τίποτε άλλο, αλλά *άοριστος* ο ίδιος αποτελεί όριο και ορισμό των πάντων οποιαδήποτε γι' Αυτόν κατάφαση αποτελεί ψεύδος. Βρίσκεται πέρα από τις καταφατικές αποφάνσεις, διότι δεν αποτελεί ουσία αλλά είναι υπερουσίος.

Έτσι, ακόμα και η ύπαρξη του Θεού λέγεται με έναν σχετικό τρόπο, αντλημένο αναλογικά από το χώρο των κτιστών όντων. Μάλλον *προϋπαρξίς* είναι ο Θεός, προηγείται της ίδιας της

υπάρξεως όχι χρονικά, αφού και ο χρόνος είναι συνάρτηση ή διάστασή της, αλλά «οντολογικά». Και αυτή η προσηγορία του Θεού πηγάζει «ἐκ τῶν δι' αὐτοῦ φανέντων» και το μόνο που επιτρέπει είναι να νοηθεί ο Θεός ως κάτι που υπερβαίνει τα ὄντα και την οντικότητα.

Συνεπώς, για τον Μάξιμο, καμιά από τις φιλοσοφικές κατηγορίες περί του ὄντος, το είναι, η ουσία, η ύπαρξη, δεν κυριολεκεῖ αποδιδόμενη στη θεία υπερουσιότητα. Μάλιστα ο Πατέρας της Εκκλησίας τολμάει να πει ότι για το Θεό, που δεν έχει καμιά φυσική ομοιότητα με τα ὄντα, θα λεγόταν ἴσως οικειότερο το μη-εἶναι : «δι' ἑαυτὸν δὲ οὐδὲν κατ' οὐδένα τρόπον οὐδαμῶς οὔτε ὦν οὔτε γινόμενος, τῶν ἅ τι τῶν ὄντων ἐστὶ καὶ γινόμενων, οἷα μηδενὶ τὸ παρᾶπαν τῶν ὄντων φυσικῶς συντασσόμενος, καὶ διὰ τοῦτο τὸ μὴ εἶναι μᾶλλον, διὰ τὸ ὑπερεῖναι, ὡς οικειότερον ἐπ' αὐτοῦ λεγόμενον προσιέμενος».

Αυτό είναι και το σημείο στο οποίο η εκκλησιαστική θεολογία διαφοροποιείται ριζικά από πάγιες φιλοσοφικές θέσεις που συνοψίζονται σε αυτό που θα ονομάζαμε ουσιολογική θεώρηση του θείου. Η Εκκλησία διακρίνει σε δύο καταρχήν μη κοινωνήσιμα επίπεδα τα ὄντα και το θείο, καθώς θεωρεί ότι η κλίμακα των ὄντων καλύπτει ὅλη την κλίμακα του υπαρκτού, όχι όμως το Θεό. Αντίθετα, η συνεχόμενη (και ανθρωποκεντρική) κλίμακα του υπαρκτού των αρχαίων φιλοσόφων περιλάμβανε και το θεό στις βαθμίδες της.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

i. Παραθέτουμε τους τίτλους μερικών από τις σημαντικότερες πραγματείες του Μάξιμου: α) *Πρὸς Θαλάσιον, περὶ διαφορῶν ἀπόρων τῆς θείας Γραφῆς*, β) *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης*, γ) *Μυσταγωγία*, δ) *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, ε) *Κεφάλαια Σ' περὶ θεολογίας καὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Υἱοῦ Θεοῦ (γνωστικά κεφάλαια)*, στ) *Εἰς τὴν προσευχὴν τοῦ Πάτερ ἡμῶν*.

ii. Χ. Γιανναράς, *Εισαγωγή στο Ἰωάννη Δαμασκηνό*, Διαλεκτικά, Αθήνα 1978, σελ. 7-8: «Η δυτική φιλοσοφική ιστοριογραφία στα νεώτερα χρόνια δεν γνωρίζει παρά ένα μόνο ιστορικό κανάλι με το οποίο παραδίδεται η αριστοτελική σκέψη και μεθοδολογία: το κανάλι του σχολαστικισμού και ειδικότερα της θωμστικής παράδοσης. Δεν υπάρχει ούτε υποψία για ένα ελληνικό "διάβασμα" του Αρι-

στοτέλη. Αυτό που κυρίως αγνοείται, είναι η δυναμική συνέχεια και οργανική αφομοίωση της αριστοτελικής φιλοσοφίας από την ελληνική πατερική γραμματεία της Ανατολής».

iii. Για την κεντρική θέση που έχει η κίνηση στη σκέψη του αγίου Μάξιμου βλ. W. VÖLKER, *Maximus Confessor als meister des Geistlichen Lebens*, Wiesbaden 1965, σελ. 35-41.

iv. Μάξιμος Ὁμολογητής, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1257C-D.

v. Βλ. και P. Sherwood, *St. Maximus the Confessor. The ascetic life. The four centuries of Charity*, London 1955, σελ. 39: «The motion is ontological, by which creatures are seen in their respective inalienable identities (...) according to its proper λόγος». Ο Η. U. Balthasar, *Kosmische Liturgie. Das Weltbild Maximus' des Bekenners, Einsiedeln* 1961, σελ. 132, αποδίδει ως εξής το, κατά τον Ὁμολογητή, υπαρκτικό περιεχόμενο της κίνησης: «Das Grundscheema der geschöpflichen Ontologie wurde bereits beschrieben: es besteht in einer fundamentalen Nichtidentität des Seienden in seinem Sein selbst, in einer Zerdehnung oder Abständigkeit (διάστημα, διάστασις), die in seinem Geworfensein (φορά) und näherhin in der Dreiheit von "Entstand- Bewegung- Stillstand" (γένεσις-κίνησις-στάσις) ihren Ausdruck findet. Der mittlere Begriff dieser Dreiheit, die Bewegung, drückt aus, daß obwohl der Ursprung und das Ziel, der Entstand und der Stillstand des endlichen Seins, an sich identisch sind, sie es doch nicht für das endliche Sein selbst sind; seine Zerdehnung, sein Werden zwingt es, in einem bewegten Prozeß diese Deckung erst einzuholen. Endlichkeit, Nichtidentität, und Werden sind Begriffe gleichen Inhalts».

vi. Μάξιμος Ὁμολογητής, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1177D-1180A: Οὐδεὶς δὲ τὸ πεφυκὸς σχεδάννυσθαι τε καὶ συνάγεσθαι λόγῳ ἢ ἐνεργείᾳ εἶπει ἂν εὐφρονῶν ἀκίνητον εἶναι παντάπασιν. Εἰ δὲ μὴ ἀκίνητον, οὐδὲ ἄναρχον: εἰ δὲ μὴ ἄναρχον, οὐδὲ ἀγέννητον δηλονότι, ἀλλ' ὥσπερ εἶδεν ἠργημένον κινήσεως τὸ κινούμενον, οὕτως και τῆς πρὸς τὸ εἶναι γενέσεως ἤρχθαι τὸ γεγεννημένον ἐπίσταται, καὶ ἐκ τοῦ μόνου καὶ ἐνός ἀγενήτου τε καὶ ἀκινήτου τὸ εἶναι τε καὶ το κινεῖσθαι λαβόν. Το δὲ κατὰ τὴν τοῦ εἶναι γένεσιν ἠργημένον οὐδαμῶς ἄναρχον εἶναι δύναται.

vii. Κεφάλαια *Περὶ ἀγάπης*, PG 90, 961C.

viii. N. Ματσούκας, Κόσμος, ἄνθρω-

πος, κοινωνία κατὰ τὸν Μάξιμο Ὁμολογητή, Αθήνα 1980, σελ. 99.

ix. Ἀριστοτέλης, *Φυσικῆς ἀκροάσεως*, H1, 241b 34.

x. Μητρ. Περγάμου Ἰωάννης (ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ), *Χριστολογία και ὑπαρξη. Ἡ διαλεκτικὴ κτιστοῦ-ἀκτίστου καὶ τὸ δόγμα τῆς Χαλκηδόνας*, Συναξή 2 (1982), σελ. 920.

xi. Μάξιμος Ὁμολογητής, *Μυσταγωγία*, PG 91, 681B. Βλ. και Δ. Στανιλοάε, *Εισαγωγή στο Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου* (στό φιλοσοφικά και Θεολογικά ερωτήματα), Ἀθήνα 1978, σελ. 28.

xii. Μάξιμος Ὁμολογητής, *Πρὸς Θαλάσιον, περὶ διαφορῶν ἀπόρων τῆς Θείας Γραφῆς* PG 90, 293D296A: *Οἱ τῶν ὄντων λόγοι προκαταρτισθέντες τῶν αἰώνων Θεῷ, καθὼς οἶδεν αὐτός, ἀόρατοι ὄντες, οὓς καὶ ἀγαθὰ θελήματα καλεῖν τοῖς θεοῖς ἔθος ἀνδράσιν, ἀπὸ τῶν ποιημάτων νοούμενοι καθαρῶνται*.

xiii. Μάξιμος Ὁμολογητής, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1169BC.

xiv. Μάξιμος Ὁμολογητής, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1073B.

xv. Μάξιμος Ὁμολογητής, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1180B: Οὐ γάρ τοῦ ποτέ διωρισμένον κατὰ στέρησιν δυνατόν ἐστὶν ἐπινοῆσαι τὸ ποῦ (τῶν γάρ ἅμα ταῦτα ἐστίν, ἐπειδὴ καὶ τῶν οὐκ ἄνευ τυγχάνουσιν).

xvi. Μάξιμος Ὁμολογητής, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1184B.

xvii. Μάξιμος Ὁμολογητής, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1049B.

xviii. Μάξιμος Ὁμολογητής, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1288B.

xix. Μάξιμος Ὁμολογητής, *Σχόλια εἰς τὸ Περὶ θείων ὀνομάτων τοῦ ἁγίου Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου*, PG 4, 41A.

xx. Μάξιμος Ὁμολογητής, *Σχόλια εἰς τὸ Περὶ θείων ὀνομάτων τοῦ ἁγίου Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου*, PG 4, 212A: Ἰστέον δὲ ὅτι ὑπαρξὶς κυρίως ἐπὶ Θεοῦ οὐ λέγεται· καὶ γάρ ἐστὶ προὑπαρξὶς, τουτέστι καὶ πρὸ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως ἐπειδὴ πᾶσα ὑπαρξὶς ἐξ αὐτοῦ, ἐκ τῶν δι' αὐτοῦ φανέντων ὀνομάζεται, ἵνα νοηθῆ καὶ ὑπερ ταῦτα.

xxi. Μάξιμος Ὁμολογητής, *Μυσταγωγία*, PG 91, 664AB.

ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΕΚΤΗ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Του ΓΙΩΡΓΟΥ ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ

δρ. Φιλοσοφίας - Καθηγητή του Λυκείου της Βαρβακείου Σχολής

Τα τελευταία πέντε χρόνια το μάθημα της Φιλοσοφίας στο Λύκειο βασίζεται σε βιβλίο που αποτελεί στο συντριπτικά μεγάλο μέρος επιλογή αποσπασμάτων παλαιότερου μάλλον εκλαϊκευτικού συγγράμματος υπό τον τίτλο *Οι πέντε εποχές της φιλοσοφίας του καθηγητή Θεοδόση Πελεγορίνη*. Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο αποφάσισε πρόσφατα ότι η τελευταία εποχή από τις προαναφερθείσες πέντε τελειώνει το έτος 2005 και ότι από το έτος 2005-6 θα μοιράζεται το βιβλίο της νέας εποχής με τη φιλοδοξία να σηματοδοτήσει έμπρακτα τη θεραπεία των όποιων δεινών έχουν συνυφανθεί με τον τωρινό τρόπο παροχής φιλοσοφικής λυκειακής παιδείας.

Είναι γεγονός πως το υπάρχον βιβλίο στον καιρό του ενσάρκωσε κάποια στοιχεία προόδου από την άποψη ότι σε σχέση με το παλαιότερο του Κ. Κατσιμάνη ήταν σαφώς πιο καλογραμμένο και εύληπτο από τους μαθητές-αποδέκτες του. Ωστόσο το όχι ευκαταφρόνητο αυτό πλεονέκτημα συν τω χρόνω χλωμαίζει μπροστά στις άλλες μη παραγνωρίσιμες αδυναμίες: α. οι κειμενικές και βιβλιογραφικές αναφορές καθώς και η πρωτότυπη ορολογία των φιλοσόφων απουσιάζουν παντελώς, β. το βάθος της σκέψης μεγάλων φιλοσόφων παρουσιάζεται ενίοτε υπεραπλουστευμένο (βλ. φράσεις όπως «οι καντιανές κατηγορίες μοιάζουν με τα δίχτυα του ψαρά»), γ. σημαντικές εποχές της φιλοσοφίας, που φαίνεται ότι δε χωράνε στο σχήμα των πέντε μεγάλων, λάμπουν δια της απουσίας τους, με περισσότερο κραυγαλέο παράδειγμα το άλμα από τον Καντ στον Σοπενχάουερ, το οποίο υπερπηδά φιλοσοφικά μεγέθη όπως οι Φίχτε, Σέλλινγκ και Χέγκελ. Σε θεσμικό επίπεδο τώρα η σύνδεση του μαθήματος με την εξεταστική διαδικασία ασφαλώς απέτρεψε διαλυτικά φαινόμενα του παρελθόντος, όμως αυτό το αγαθό εξαγοράστηκε με τίμημα την υποχρεωτική προσαρμογή στις απαιτήσεις του «συστήματος» και της «ύλης» εις βάρος της αυτενέργειας και της πρωτοτυπίας.

Ο μαχόμενος και ενδιαφερόμενος εκπαιδευτικός κόσμος εδώ και καιρό προσδοκούσε και ενίοτε απαιτούσε, υπέρ το δέον διακριτικά είναι αλήθεια, την αλλαγή του σχολικού συγγράμματος. Υπ' αυτήν την έννοια η αλλαγή που δρομολογήθηκε εσχάτως από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο πρέπει να χαιρετιστεί. Έχοντας όμως τα τελευταία χρόνια σ' αυτή τη χώρα συσσω-

ρεύσει αρκετή πικρή πείρα από εξαγγελίες αναντίστοιχες προς το πραγματικό τους περιεχόμενο πρέπει και τώρα να επισημάνουμε τα σημεία που πίσω από την εξύμνηση του «νέου» και της «αλλαγής» ενδεχομένως κρύβουν παγίδες.

Πρώτα απ' όλα πρέπει να τονίσουμε ότι η προκήρυξη της συγγραφής του νέου βιβλίου πλαισιώθηκε βεβαίως από κάποιες ορθές επισημάνσεις σχετικά με την υποβάθμιση του φιλοσοφικού παιδευτικού αγαθού λόγω του περιορισμού της διδασκαλίας της φιλοσοφίας σε μία μόνον από τις κατευθύνσεις, όμως στη συνέχεια δε διαφαίνεται η παραμικρή χαράμαδα ελπίδας ότι σχεδιάζεται κάποια αλλαγή, επί τα βελτίω εννοείται, στον τομέα αυτό. Αναφέρεται επίσης και η δυσκολία των μαθητών να αφομοιώσουν σε μια σχετικά «άγουρη» ηλικία μια οπωσδήποτε απαιτητική εννοιολογία, απόρροια της απλής μετάθεσης της διδασκαλίας του βιβλίου από την τρίτη στη δευτέρα τάξη του Λυκείου. Όμως και σ' αυτό το σημείο μάταια θα αναζητούσε κάποιος μια συγκεκριμένη προεξαγγελία ή δέσμευση. Αντιθέτως οι εμπειρικά μάλλον προφανείς επισημάνσεις των στοιχείων που χαρακτηρίζουν τη σημερινή κακοδαιμονία απολήγουν στην καλλιέργεια μιας διάχυτης εντύπωσης πως όλα τα δεινά θεραπεύονται με την εγκατάλειψη του ιστορικού τρόπου παρουσίασης των φιλοσοφικών θεωριών και την αντικατάστασή τους από έναν μάλλον συστηματικό (με τη διάρθρωση του μαθήματος σε πολλούς κλάδους και υποκλάδους), ο οποίος όμως για πρώτη φορά θα πληροί και τις απαιτήσεις της εσχάτως αναδυθείσας και υμνηθείσας αρχής της «διαθεματικότητας», όπου με αυτόν τον όρο οι ηγήτορες της παιδαγωγικής επιτελικής αρχής μας αποδίδουν στα νέα ελληνικά κάποιον λατινογενή όρο που πρωτοδοκιμάστηκε στα πανεπιστήμια και καθιερώθηκε έμπρακτα ως «διεπιστημονικότητα» ή «διακλαδικότητα».

Πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι η ούτως εννοούμενη διαθεματικότητα κάθε άλλο παρά γλαύκα κομίζει στη φιλοσοφική μας Αθήνα. Όποιος νομίζει πως διατυμπανίζοντας έναν μοντεροφανή και μάλλον ελλιπώς διανυσμένο όρο ανακάλυψε την Αμερική, μάλλον θα έπρεπε να εγκύψει στη μελέτη της προσωπικότητας και του έργου του πανεπιστήμονα Θαλή του Μιλήσιου ή, αν δεν θεωρεί επιστημονικά αξιόπιστη τη μελέτη φιλο-

σοφιών που έχουν διασωθεί έμμεσα και αποσπασματικά, να διαβάσει εκ του σύνεγγυς τη θεμελίωση της αριστοτελικής πρώτης φιλοσοφίας στο 1ο κεφάλαιο του βιβλίου Γ των *Μετά τα Φυσικά*, όπου ο Σταγειρίτης διαλεκτικά φερόμενος, προκειμένου να ορίσει το αντικείμενο που βρίσκεται στο επίκεντρο της έρευνάς του το αντιδιαστέλλει προς τα γειτονικά και παρεμφερή του, δηλαδή προς τις επιστήμες που δε στρέφονται προς το *καθόλου* αλλά ικανοποιούνται με τη μερικότητα του όντος, δηλ. της πραγματικότητας.

Στο βαθμό που ο προσανατολισμός του νέου βιβλίου περιλαμβάνει και την εκ νέου ανακάλυψη αλλά και την αναβάθμιση της σημασίας των πρωτότυπων φιλοσοφικών κειμένων, θα μπορούσε πράγματι ο μαθητής να διαμορφώσει μια σχετικά ολοκληρωμένη εικόνα της ιδιοτυπίας του φιλοσοφικού στοχασμού, όπως αυτή αποκρυσταλλώθηκε σε εποχές που δεν είχε ανακλύψει ο λόγος περί διαθεματικότητας. Αντιθέτως η εν λόγω επιδιωκόμενη ολοκληρωμένη εικόνα προκύπτει με αρτιότερο τρόπο όταν λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο της αφομοίωσης του περιεχομένου μιας καθολικής φιλοσοφίας, μιας «εγκυκλοπαιδικής επιστήμης», όπως η αριστοτελική. Αλλά ακόμη και στο έτι νυν διδασκόμενο βιβλίο η διαθεματικότητα δεν απουσίαζε και μάλιστα ο διδάσκων είχε πάντα τη δυνατότητα να διασταυρώνει τις γενικής ισχύος αναφορές στην ιδιοτυπία της φιλοσοφίας με τα διαλαμβανόμενα κατά την πραγμάτευση ενός εκάστου φιλοσόφου.

Ο κατάλογος των φιλοσόφων που έθιξαν, ο καθένας με τον τρόπο του, το θέμα της διαθεματικότητας χωρίς εξ αυτού να φρονούν ότι σημειώνουν κάποιο κατόρθω-

μα κοσμοϊστορικό, είναι πράγματι μακρύς. Ίσως να είναι νωρίς να επικρίνουμε τους ιθύνοντες εγκεφάλους του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, μη γνωρίζοντας πώς σκοπεύουν ακριβώς να εφαρμόσουν την πολυδιαφημισμένη αρχή της «νέας» εποχής. Δε θα παραλείψουμε όμως να τους θυμίσουμε εν είδει προειδοποίησης την υπερβολική ίσως και κακεντρέχη, όμως από την άλλη και με μια δόση πικρής αλήθειας αποστροφή του μακαρίτη Παναγιώτη Κονδύλη, σύμφωνα με τον οποίον **ο ισοχυρισμός πρωτοτυπίας στη φιλοσοφία συνήθως προκύπτει από την άγνοια των πηγών**. Θα τονίσουμε ότι η απαξίωση του ιστορικού τρόπου παρουσίασης του αντικειμένου, όπως τη διαβάζουμε στην προκήρυξη, αντιστά έναν αυτοακρωτηριασμό των φιλοσοφικών δυνάμεων, ενώ θα τολμήσουμε να πούμε ότι υπό το φως της μονομερούς αναγωγής της λύσης των προβλημάτων στην τάχα νέα παιδαγωγική και εκπαιδευτική αρχή, μάλλον μοιάζει ύποπτη. Τελευταίο ζήτημα αλλά μάλλον πρώτιστο επί της ουσίας: είναι εξαιρετικά αμφίβολο αν υπήρξε έστω κι ένας από όσους πονούν και ενδιαφέρονται για τη διδασκαλία της φιλοσοφίας που πίστεψε ότι μπορεί να επέλθει κάποια ουσιαστική ποιοτική αλλαγή χωρίς τη βελτίωση του θεσμικού καθεστώτος της φιλοσοφίας. **Με άλλα λόγια: το σχολείο που τη φιλοσοφία την ανάγει σε μάθημα κατεύθυνσης για ορισμένους και σε μάθημα επιλογής ανύπαρκτο στην πράξη, δεν παύει να είναι ελλιπώς φιλοσοφημένο και παιδευτικό, ακόμη κι αν αποκτήσει αξιόλογα βιβλία: πολλώ δε μάλλον που τα τελευταία, όπως μας διδάσκει η πρόσφατη πείρα, διδάσκονται μόνον κατά ένα μέρος και μάλιστα υπό το κράτος του άγχους «να βγει η ύλη».**

ΤΑ ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΓΙΑ ΤΟΝ ΣΩΚΡΑΤΗ

Σ' ένα καλαίσθητο τόμο μεγάλου σχήματος 350 σελίδων, εκδόθηκαν τα Πρακτικά του Συνεδρίου για τον Σωκράτη με θέμα **«Ο Σωκράτης σήμερα»**, που πραγματοποιήσε η Ένωσή μας το φθινόπωρο του 2001.

Όσοι από τα μέλη και τους φίλους μας επιθυμούν να προμηθευτούν την έκδοση αυτή, παρακαλούνται να επικοινωνήσουν στη Διεύθυνση του Περιοδικού και στα τηλέφωνα 210 2510020, 6142354, 8622177.

Η τιμή του τόμου έχει ορισθεί σε είκοσι (20) ευρώ.

Παρουσιάζοντας

ΝΕΑ ΤΙΜΗΤΙΚΗ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΣΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ κ. ΕΥΑΓΓΕΛΟ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟ

Ο Έλληνας στοχαστής Ακαδημαϊκός κ. **Ευάγγελος Μουτσόπουλος** αναγορεύτηκε πρόφατα Επίτιμος Διδάκτωρ του Γαλλικού Πανεπιστημίου της Νίκαιας (Nic). Είναι η τρίτη φορά που η Γαλλία του απονέμει την τιμητική αυτή διάκριση. Η τιμή αυτή έρχεται να προστεθεί στη σειρά των ανά τον κόσμο τιμητικών διακρίσεων γιατί είναι γνωστό ότι ο Ακαδημαϊκός κ. Μουτσόπουλος χαίρει παγκόσμιας αναγνώρισης ως κορυφαίος Έλληνας Διανοητής της γενιάς του.

Η ΕΚΔΕΦ αισθάνεται ιδιαίτερη χαρά για την τιμή αυτή, επειδή ο Ακαδημαϊκός κ. Μουτσόπουλος αποτελεί Επίτιμο Μέλος της και περιβάλλει πάντοτε τις δραστηριότητές της με την αγάπη και την αμέριστη συμπαράστασή του.

Σ.Γ.Μ.

Φιλοσοφική συνάντηση στην Αθήνα

Κατόπιν πρωτοβουλίας του *Instituto di Teologia Ecumenico - Patristica Greco - Bizantina «San Nicola»* με έδρα το Bari της Ιταλίας, πραγματοποιήθηκε στη Στέγη Δομηνικανών στην Αθήνα (Μπουμπουλίνας 54), στις 20 Φεβρουαρίου 2004, η δεύτερη συνάντηση της ομάδας του Ιδρύματος Ερεύνης και Εκδόσεων Νεοελληνικής Φιλοσοφίας με Ιταλούς καθηγητές του Ινστιτούτου και Έλληνες ομοτέχνους τους. Η ελληνική επιστημονική ομάδα εργάζεται με επικεφαλής την καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. **Αθανασία Γλυκοφρύδη - Λεοντοίνη**, υπό την εποπτεία του Ακαδημαϊκού καθηγητή κ. **Ευ. Μουτσοπούλου**, επί της πρώτης εκδόσεως της «*Summa Theologica*» του Θωμά Ακινάτη σε μετάφραση του λογίου του 14ου αι. Δημητρίου Κυδώνη.

Το πρόγραμμα της φιλοσοφικής συνάντησης περιελάμβανε τα εξής θέματα: 1) «Η σημερινή κατάσταση εργασιών επί της πρώτης εκδόσεως» (καθηγ. Ε. Μουτσοπούλος και Αθ. Γλυκοφρύδη - Λεοντοίνη). 2) «Αγιοποίηση και θεοποίηση: δύο όψεις της αυτής θείας χάριτος», με αναφορά στην «*Summa Teologica*» I, II, 109-114 (καθ. Dalmazio Mongillo του Οικουμενικού Ινστιτούτου του Bari, καθ. Χρυσόστομος Σταμούλης του Παν/μίου Θεσσαλονίκης) και 3) «Η σημερινή κατάσταση των ερευνών περί του Filippo di Pera και των Δομηνικανών στην ΚΠολη κατά τον 14ον αιώνα» (καθηγήτρια Claudine Delacroix - Besnier του Παν/μίου Sorbonne των Παρισίων)

X. N. II.

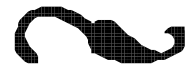
Μια σημαντική φιλολογική ανακάλυψη

Χάρη σε χειρόγραφο του 9ου αι. προερχόμενο από μοναστήρι της Συρίας, ανακαλύφθηκαν στη Βιβλιοθήκη του Βατικανού τετρακόσιοι στίχοι του αρχαίου κωμωδιογράφου και ποιητή Μενάνδρου. Εξ αυτών οι διακόσιοι στίχοι ανήκουν στη γνωστή κωμωδία «*Δύσκολος*». Οι υπόλοιποι όμως διακόσιοι στίχοι ανήκουν σε κάποιο άγνωστο μέχρι σήμερα έργο του ποιητή.

Στον Μενάνδρο αποδίδονται εκατό περίπου κωμωδίες που γνώριζε η ελληνική αρχαιότητα και σημείωσαν μεγάλη επιτυχία τόσο στις ελληνικές χώρες όσο και σ' ολόκληρη την ελληνιστική Ανατολή. Κατά την περίοδο του Μεσαίωνα όμως, που μετεβλήθησαν η νοστοροπία και τα έθιμα, οι κωμωδίες του Μενάνδρου λησμονήθηκαν, για αρκετό χρονικό διάστημα, σε διάφορες βιβλιοθήκες.

Η πρόσφατη ανακάλυψη πραγματοποιήθηκε από τον νεαρό ερευνητή *Φραγκίσκο Ντ' Αγιούτο*, που έχει εργασθεί επί μερικά χρόνια στη Βιβλιοθήκη του Βατικανού ειδικευόμενος στα ελληνικά χειρόγραφα. Ο ίδιος κατέχει σήμερα την έδρα της Βυζαντινολογίας στο Δεύτερο Πανεπιστήμιο της Ρώμης «*Τορ Βεργκάτα*».

X. N. Πολάτωφ

και Σχολιάζοντας

ΜΙΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

(Το τρίτομο έργο του Καθηγητή Λίνου Γ. Μπενάκη)

Είναι γνωστή στους φιλοσοφικούς κύκλους της χώρας μας, αλλά και του ευρύτερου ευρωπαϊκού και διεθνούς χώρου, η ερευνητική προσφορά του Καθηγητή κ. Λίνου Γ. Μπενάκη και επί σειράν ετών Διευθυντή και ήδη Επίτιμου Διευθυντή του Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Φιλοσοφίας της Ακαδημίας Αθηνών.

Τα πολλαπλά μελετήματά του, είτε σε αυτοτελείς συγγράφες, είτε δημοσιευθέντα κατά καιρούς στα πλέον έγκριτα Ελληνικά και Ξένα Περιοδικά, μαρτυρούν το ακαταπρόσητο των ερευνητικών του προσπαθειών που έχουν ήδη αποδώσει μεσούς φιλοσοφικούς καρπούς.

Τα τρία τελευταία χρόνια αυτή η πολύμοχθη επιστημονική προσφορά του κ. Λίνου Μπενάκη, έκαμε έντονη την παρουσία της με την συγκεντρωτική έκδοση των μελετών του σε τρεις καλαίσθητους πολυσέλιδους τόμους. Κατ' αντίστροφη χρονολογική σειρά εκδόθηκε πρώτος ο τόμος που αναφέρεται στην Μεταβυζαντινή Φιλοσοφία (2001, σελ. 255), επακολούθησε ο δεύτερος που ερευνά την περιοχή της Βυζαντινής Φιλοσοφίας (2002, σελ. 725) και ήδη πρόσφατα είδε το φως της δημοσιότητας ο τρίτος τόμος που συγκεντρώνει ιστοριογραφικές και ερευνητικές εργασίες στην Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία.

Όπως παρατηρεί ο ίδιος ο συγγραφέας - ερευνητής στο «Προλεγόμενα» του Γ' τόμου «πρόθεσή μου με την έκδοση και του παρόντος τόμου δεν είναι μόνο η ολοκλήρωση της συγκέ-

ντρωσης του ερευνητικού μου έργου προς χάριν των νεώτερων και γενικότερα για την υποστήριξη της μελέτης και της έρευνας της Ελληνικής Φιλοσοφίας σε Πανεπιστημιακό κυρίως επίπεδο, όσο εδώ ιδιαίτερα η προβολή μιας εδραίας πεποίθησής μου, ότι η σπουδή της Ελληνικής Φιλοσοφίας δεν μπορεί και δεν πρέπει να είναι αποσπασματική και περιορισμένη σε συμβατικά χρονικά πλαίσια, αλλά είναι τότε μόνον έγκυρη και αποδοτική, όταν συμβαδίζει με την συνειδητοποίηση της αδιάκοπης συνέχειας της Ελληνικής Φιλοσοφίας από την αρχαιότητα ως το τέλος του Βυζαντίου και πέρα από αυτό.

Η θέση αυτή έχει καίρια σημασία για την σωστή μελέτη και κατανόηση της Βυζαντινής Φιλοσοφίας, όπου η ανίχνευση της συνέχειας, αλλά και της ασυνέχειας της Ελληνικής φιλοσοφίας, αποτελεί μια συναρπαστική πτυχή του ερευνητικού έργου του σύγχρονου Ιστορικού.

Η ΕΚΔΕΦ χαιρετίζει ιδιαίτερα την σημαντική αυτή επιστημονική προσφορά του καθηγητή Λίνου Μπενάκη και Επίτιμου μέλους της, γιατί αποτελεί μια ολοκληρωμένη ερευνητική προσπάθεια στον όλο χώρο της Ελληνικής φιλοσοφίας. Ιδιαίτερα επισημαίνεται το γεγονός ότι ο συγγραφέας δεν περιορίζει την έρευνά του στους μεγάλους θεμελιωτές της Φιλοσοφικής Σκέψης, αλλά επεκτείνει τις μελέτες του και στους πολλούς άγνωστους στο ευρύτερο κοινό, αλλά σημαντικότερους συνεχιστές και σχολιαστές του έργου των πρώτων διδασκάλων. Και από τη σκοπιά αυτή η έκδοση των τριών αυτών τόμων τοποθετεί τον Συγγραφέα τους στον κύκλο των κορυφαίων συγχρόνων ιστορικών της Ελληνικής Φιλοσοφίας.

Σπ. Γ. Μοσχονάς

«ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΑΘΗΝΩΝ»

Ένα νέο επιστημονικό Σωματείο προστέθηκε τον τελευταίο καιρό στις ήδη υπάρχουσες φιλοσοφικές Εταιρείες και Ενώσεις στον Ελλαδικό χώρο.

Πρόκειται για τον «Αριστοτελικό Όμιλο Αθηνών» που αναγνωρίστηκε ως μη κερδοσκοπικό Σωματείο με την υπ' αριθμ. 7537/2002 Απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών. Σκοπός του νεοϊδρυθέντος Φιλοσοφικού Σωματείου, σύμφωνα με το Καταστατικό του είναι: Η αναζήτηση, μελέτη, έκδοση, διδασκαλία, υποστήριξη και προβολή του Αριστοτελικού έργου, η προώθηση συγχρόνων μορφών εκφράσεως της Φιλοσοφίας **Αριστοτέλους του Σταγειρίτου**, η ίδρυση, οργάνωση και λειτουργία συγχρόνου Αριστοτελικής Φιλοσοφίας (Περίπατος), η ίδρυση ραδιοφωνικού, τηλεοπτικού σταθμού με σκοπό τη μετάδοση προγραμμάτων Αριστοτελικής φιλοσοφίας, η ίδρυση Βιβλιοθήκης, η εκπόνηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων σχετικών με το αντικείμενο της Αριστοτελικής φιλοσοφίας, η καθιέρωση και η απονομή βραβείων, η έκδοση επιστημονικών μονογραφιών και άλλων συναφών με την Αριστοτελική φιλοσοφία σκόπων.

Ο επιστημονικός αυτός όμιλος δημιουργήθηκε με την πρωτοβουλία πολλών «εραστών» του Αριστοτελικού λόγου και κυρίως χάρις στην θερμούργό πνοή του, επί σειράν πολλών ετών, μελε-

τητή του Αριστοτελικού έργου και επιμελητή της έκδοσης του «Όργάνου» του Αριστοτέλους («Αναλυτικά Πρότερα» και «Αναλυτικά Ύστερα») σε 4 μεγάλους τόμους **Αριστείδη Παπανδρέου**, έκδοση που ανέλαβαν οι «Εκδόσεις Γεωργιάδη - Βιβλιοθήκη των Ελλήνων».

Η δημιουργία αυτού του ομίλου, καθώς και η έκδοση του προαναφερθέντος Αριστοτελικού έργου, έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί η πρωτοβουλία αυτή οφείλεται σ' έναν άνθρωπο που, ενώ δεν «εσπούδασε» σε Φιλολογικές Σχολές, η επιστημονική του κατάρτιση και η έκταση των ειδικών αριστοτελικών του γνώσεων εντυπωσιάζει και επικροτείται.

Βεβαίως ο εμπνευστής αυτού του ομίλου είναι πτυχιούχος του Παντείου Πανεπιστημίου, αλλά επαγγελματικά διέπρεψε ως αξιωματικός και τέλος ως Αρχηγός του Λιμενικού Σώματος αποστρατευθείς με τον βαθμό του Ναυάρχου, και τον τίτλον του Επίτιμου Αρχηγού του Λιμενικού Σώματος.

Η ΕΚΔΕΦ, της οποίας ο κ. Αριστείδης Παπανδρέου αποτελεί παλαιό και επίλεκτο μέλος, ελπίζει και εύχεται αυτή η ωραία προσπάθεια να αποδώσει σύντομα πολλούς και ωραίους καρπούς.

Σ.Γ.Μ.

Ο Αποχαιρετισμός της Κριτικής θεωρίας

*Με αφορμή την έκδοση συλλογικού τόμου που επιμελήθηκε ο Axel Honneth: **Befreiung aus der Mündigkeit. Paradoxien des gegenwärtigen Kapitalismus** (Απελευθέρωση από την χειραφέτηση: Παράδοξα του σημερινού καπιταλισμού)*

Frankfurter Beiträge zur Soziologie und Sozialphilosophie, Bd. 1, Frankfurt/M. 2002, 254 σ., Campus Verlag.

Του ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΡΑΝΤΗ, Dr. Phil.*

Το Ινστιτούτο Κοινωνικής Έρευνας της Φραγκφούρτης εγκαινίασε την επανέκδοση της σειράς *Frankfurter Beiträge zur Soziologie und Sozialphilosophie*, που είχε διακοπεί το 1971. Ο πρώτος τόμος είναι συλλογικός, τον επιμελείται ο τωρινός διευθυντής του Ινστιτούτου Axel Honneth και φέρει τον τίτλο «*Απελευθέρωση από την χειραφέτηση. Παράδοξα του σημερινού καπιταλισμού*». Ο τίτλος του τόμου δείχνει ότι το Ινστιτούτο επιχειρεί την αλλαγή του επιστημολογικού παραδείγματος χωρίς κανένα αίσθημα ενοχής έναντι της βαριάς κληρονομιάς του. Το ζητούμενο δεν είναι πλέον η χειραφέτηση, αλλά η απελευθέρωση απ' αυτήν. Η κατηγορία του παράδοξου παίρνει την θέση των μαρξικών εννοιών της αντίθεσης και της κρίσης, που αποτελούσαν την βάση του πλαισίου αναφοράς της κοινωνικής έρευνας του Ινστιτούτου, για την διερεύνηση των δομικών αλλαγών του εκσυγχρονισμένου καπιταλισμού, δηλ. εγκαταλείπει τη θεωρία του Marx και επιστρέφει στους Weber και Simmel. Οι κανονιστικές προθέσεις εξακολουθούν, λέει ο Honneth στη σύντομη εισαγωγή του, να είναι δεσμευτικές, ωστόσο η χειραφέτηση κινδυνεύει από την ίδια της την παρασιτική χρήση. Το ενιαίο θέμα για την σημερινή εμπειρική κοινωνική έρευνα είναι «τα παράδοξα του καπιταλιστικού εκσυγχρονισμού». Στο νέο ερευνητικό πρόταγμα του Ινστιτούτου επανεμφανίζεται η διεπιστημονική συνεργασία, όχι όμως υπό την μορφή του «διεπιστημονικού υλισμού», γιατί λείπει ένα κοινό θέμα με διάρκεια, που θα μπορούσε να τον στηρίξει. Κλείνοντας την εισαγωγή του ο Honneth τονίζει ότι οι συγγραφείς της συλλογής θέλουν απλώς να εξετάσουν και να εκθέσουν περιπτώσεις του «κατά πόσον σήμερα υπό την πίεση ενός επιταχυνόμενου “εκσυγχρονισμού” του καπιταλισμού πρέπει να αναμένουμε μια αυξανόμενη τάση της μετατροπής των ελευ-

θεριών σε καταναγκασμούς, των ηθικών νορμών σε πρόσοψη της νομιμοποίησης και της αυτονομίας σε κηδεμονία». Η θεωρία είναι προσωρινή: επωδός όλων εκείνων των μεροληπτικών προταγμάτων, τα οποία με περισσή σπουδή εξήγγειλαν την μη εγκυρότητα της αντικειμενικής θεωρίας της αξίας για την σημερινή πραγματικότητα του παγκόσμιου καπιταλισμού (η έννοια απωθείται από το προσκήνιο της κοινωνικής θεωρίας και γίνεται λόγος για νεωτερικότητα, μεταμοντέρνο, δεύτερη νεωτερικότητα), αλλά δεν κατόρθωσαν έως τώρα να εδραιωθούν ως καθολικές εναλλακτικές θεωρίες.

Ο M. Hartmann αναλαμβάνει να θεμελιώσει την αλλαγή του επιστημολογικού παραδείγματος του Ινστιτούτου. Η πρώτη δυσάρεστη έκπληξη είναι η έλλειψη οποιασδήποτε αναφοράς στην Κριτική Θεωρία. Η αντιπαράθεση με την μαρξική θεωρία της αξίας γίνεται βάσει της «κεντρικής αντίθεσης» υλικών παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων, που εξακολουθούσε, λέει, να παίζει έναν ρόλο στην διατύπωση των ερμηνειών των Habermas και Offe στις αρχές της δεκαετίας του '70: η λειτουργία του προστατευτικού κράτους της ευημερίας συνέβαλε στην μη εκδήλωση των εμμενών ανταγωνισμών του ύστερου καπιταλισμού. Η έκβαση της κοινωνικής λογικής των κρίσεων δεν περιγράφεται από τους Habermas και Offe, αλλά είναι ένα ενδεχόμενο. Πιθανές αλλαγές ή μεταρρυθμίσεις αναμένονται μόνον από εκείνα τα κοινωνικά στρώματα, που δεν υπόκεινται άμεσα στους κοινωνικούς καταναγκασμούς, οι ταξικές συγκρούσεις δεν παίζουν πια κεντρικό ρόλο. Τα κυρίαρχα προβλήματα του ύστερου καπιταλισμού είναι τα προβλήματα νομιμοποίησης, που απορρέουν από την αυξανόμενη παρέμβαση του κράτους της ευημερίας στην σφαίρα της οικονο-

μίας και την αποχή των πολιτών από τις πολιτικές διαδικασίες με το συνεχές βούλιαγμα στον ατομικισμό και τον καταναλωτισμό. Εδώ έγκειται η ειδοποιός διαφορά της θεωρίας του Habermas από την Κριτική Θεωρία του Horkheimer, αφού δεν αποβλέπει πια στην κατάργηση της κυριαρχίας, αλλά αναφέρεται απλώς στο πρόβλημα νομιμοποίησής της. Αυτό είναι το κλειδί για το πέρασμα από την μαρξική έννοια της κρίσης στην «συστημική-θεωρητική έννοια της κρίσης» του Habermas. Στον διάδοχό του Honneth η έννοια της κρίσης είναι εντελώς ξεπερασμένη, η έννοια του παράδοξου γίνεται η βάση της θεωρίας για τον εκσυγχρονισμένο ύστερο καπιταλισμό. Η δυναμική των κοινωνικών αγώνων στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες, δεν στηρίζεται, λέει, αποκλειστικά στην μαρξική «κεντρική αντίθεση», αλλά αφορά όλες τις σφαίρες του κοινωνικού και τα κοινωνικά στρώματα και αποδίδεται μέσω εννοιών, όπως *συνανήκναι/ αποκλεισμός, εκτίμηση/περιφρόνηση, ευδιακρισία / αφάνεια* (Honneth). Έτσι εγκαταλείπεται το οικονομιστικό μοντέλο ανακατασκευής των κοινωνικών εξελίξεων και γίνεται το πέρασμα στα πλουραλιστικά μοντέλα της νεωτερικότητας. Στο όνομα του οικονομισμού εγκαταλείπεται, κατά την γνώμη μου, και η αντικειμενική θεωρία, αφού τώρα έχει σημασία το πώς το άτομο αντιλαμβάνεται και ερμηνεύει τις επιδράσεις του εκάστοτε περιβάλλοντος επάνω του, και η μαρξική θέση, το κοινωνικό είναι, καθορίζει την συνείδηση, δεν διορθώνεται απλώς, αλλά καταργείται παντελώς. Όπως στην θεωρία του Giddens (*Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*), που ξεκινάει από «διλήμματα του εαυτού», δεν αναγνωρίζει κανένα κεντρικό ανταγωνισμό για τις κοινωνικές εξελίξεις, και περιγράφει παράδοξα φαινό-

μενα με θετικές και αρνητικές στιγμές. Η έννοια του παράδοξου είναι η έννοια γένους έναντι της έννοιας της αντίθεσης και περιορίζεται συνήθως στην λογικο-σημαντική σφαίρα. Η συγκρότηση από τον Hartmann της έννοιας του παράδοξου μέσω της περιγραφής σύγχρονων κοινωνικών θεωριών δεν μπορεί να συγκαλύψει το βασικό πρόβλημα. Ο αποκλεισμός από την θεωρητική ανακατασκευή των αντικειμενικών κοινωνικών αντιθέσεων, καταργεί συγχρόνως και την δυνατότητα διαλεκτικής θεώρησης της πραγματικότητας και το πέρασμα από την αναγκαιότητα στην ελευθερία. Για την Κριτική Θεωρία το υποκείμενο μπορεί να πραγματώσει τους σκοπούς του βάσει των ενύπαρκτων απραγματοποίητων δυνατοτήτων και να άρει τον χωρισμό της υποκειμενικής ηθικής κρίσης και της αντικειμενικής ιστορικής ανάπτυξης. Η έκλειψη του ενδιαφέροντος του υποκειμένου για την μεταμόρφωση της πραγματικότητας μετατρέπει τον ύστερο καπιταλισμό σε «φυσικό νόμο» και τη θεωρία σε μεροληπτική στενογραφία του. Η κατάργηση της εκμετάλλευσης, που εξακολουθεί να υπάρχει, δεν είναι θέμα για τους νέους ενοίκους του ιστορικού Ινστιτούτου της Φραγκφούρτης. Αυτοί προσπαθούν να παρουσιάσουν ένα εναλλακτικό περιγραφικό μοντέλο έναντι της θεωρίας της Δεύτερης Νεωτερικότητας (των Beck/Bonss/Lau), που πήρε το προβάδισμα στην κοινωνική θεωρία, και αποχαιρετούν οριστικά την Κριτική Θεωρία.

* Dr. phil. Κωνσταντίνος Ράντης, 10. 10. 1963, σπούδασε φιλοσοφία, κοινωνιολογία, ψυχολογία και παιδαγωγική στην Αθήνα και το Φράιμπουργκ, διδάσκει φιλοσοφία στην Päd. Hochschule Freiburg και είναι ερευνητής του Ινστιτούτου FoMI του ιδίου πανεπιστημίου.

Όπως είναι γνωστό, η ΕΚΔΕΦ για την εκπλήρωση των δραστηριοτήτων της και κυρίως για την τακτική έκδοση του Περιοδικού της Οργάνου «Φιλοσοφία και Παιδεία» στηρίζεται αποκλειστικά και μόνο στην ενίσχυση των Μελών και Φίλων της. Για τούτο αισθάνεται την ανάγκη να ευχαριστήσει βαθύτατα όσους μέχρι σήμερα ήλθαν αρωγοί στο έργο της. Με την ευκαιρία αυτή παρακαλεί για την συνέχιση της συνδρομής τους και κατά το νέο έτος 2004.

Υπενθυμίζεται ότι τα Μέλη μας μπορούν να καταβάλουν τη συνδρομή τους με ταχυδρομική επιταγή στη Διεύθυνση του Περιοδικού ή εντός κλειστού φακέλου επ' ονόματι του Προέδρου της ΕΚΔΕΦ στα Βιβλιοπωλεία «Παπαδήμα» (οδ. Ιπποκράτους και Ακαδημίας) και «Πατάκη» (Ακαδημίας 65), ενημερώνοντας προς τούτο τηλεφωνικώς την Διεύθυνση του Περιοδικού στα τηλέφωνα:

210-2510020 / 2580814 (κ. Σπ. Γ. Μοσχονά)

ή 210-6142354 (κ. Χρ. Ν. Πολάτωφ)

ή 210-2921403 (κ. Δ. Διαμαντόπουλο).

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΕΡΕΘΙΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Του ΑΝΤΩΝΗ Ε. ΚΑΛΑΜΠΑΚΑ
δρ. Θεωρητικής Μηχανολογίας του Ε.Μ.Π.

Στο τεύχος 27-28 του περιοδικού μας "ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ", αναφέρθηκαν τα βασικά χαρακτηριστικά της κβαντικής θεωρίας, και αναπτύχθηκαν μερικές φιλοσοφικές ιδέες που προκύπτουν από την, σε κάποιο βάθος, θεώρησή της.

Είναι αποδεδειγμένο πως Φιλοσοφία και Επιστήμη είναι αλληλένδετες περιοχές της ανθρώπινης δραστηριότητας. Οι επιστήμονες διαμορφώνουν νόμους που εξηγούν και ελέγχουν φυσικά φαινόμενα, και πάντα, σε μια δεύτερη προσέγγιση των θεωριών τους, διατυπώνουν φιλοσοφικές σκέψεις, με αφορμή αυτές τις θεωρίες. Αλλά και το αντίθετο συμβαίνει: Φιλοσοφικές σκέψεις που, τυχόν, κάνουν σχετικά με το Σύμπαν και τη λειτουργία του, τους οδηγούν στη διατύπωση φυσικών νόμων με καθαρούς νοητικούς συλλογισμούς, οι οποίοι επαληθεύονται εκ των υστέρων με πειράματα ή παρατηρήσεις.

Το τελευταίο αυτό συμβαίνει και με τη θεωρία της Σχετικότητας, την οποία, ως γνωστόν, διατύπωσε ο Albert Einstein, στις αρχές του περασμένου αιώνα.

Ο Einstein, ένας άσημος υπάλληλος τρίτης κατηγορίας στο Ελβετικό Γραφείο Ευρεσιτεχνιών στη Βέρνη, έφτασε στη διατύπωση των δύο θεωριών του της Σχετικότητας με απλές σκέψεις, στον ελεύθερο χρόνο του, και είναι παράξενο πώς η ιστορία περίμενε 300 και πλέον χρόνια, αυτόν για να τις σκεφτεί. Και οι δύο θεωρίες του διατυπώθηκαν πρώτα θεωρητικά και μετά επαληθεύτηκαν από τους φυσικούς επιστήμονες του καιρού του.

Ας φωτίσουμε από πιο κοντά τον Einstein και τις δύο θεωρίες του της Σχετικότητας, την Εδική και την Γενική.

Τα παράξενα της Φύσης. Ο Einstein από μικρός δεν έδειχνε κανονική ανάπτυξη. Μίλησε στα τρία του χρόνια κι' ως τα εννιά του ήταν καχεκτικός, τόσο που οι γονείς του φοβόντουσαν πως δεν θα ζούσε πολύ. Ευτυχώς που έζησε ως τα 76 του χρόνια.

Ήταν κακός μαθητής στα νιάτα του. Στα δεκαπέντε του τον έδιωξαν από το Γυμνάσιο του Μονάχου γιατί δεν συμμορφωνόταν με τους κανονισμούς. Τότε ακριβώς έδειξε τέτοια εχθρότητα προς ό,τι Γερμανικό, ώστε του αφαιρέθηκε η Γερμανική υπηκοότητα και ουσιαστικά έμεινε χωρίς πατρίδα οπότε έγινε Ελβε-

τός πολίτης.

Μπήκε με τη δεύτερη προσπάθεια στο Τεχνολογικό Ινστιτούτο της Ζυρίχης στο οποίο και εφοίτησε σαν μέτριος σπουδαστής. Ο ίδιος, στην αυτοβιογραφία του, λέει πως δεν του άρεσαν τα μαθηματικά. Η διαίσθησή του στον τομέα των μαθηματικών φαίνεται πραγματικά ότι δεν ήταν τόσο δυνατή, όσο ήταν στον τομέα των φυσικών επιστημών, μια διαίσθηση που τον έκανε τελικά να μεγαλουργήσει σ' αυτόν τον τομέα, και να γίνει ορόσημο στην πορεία της επιστήμης.

Το 1905 δημοσίευσε τέσσερα επιστημονικά άρθρα στην Ελβετική εφημερίδα "Χρονικά των Φυσικών Επιστημών", τα οποία σηματοδότησαν την τεράστια πρόοδο της φυσικής επιστήμης στη διάρκεια του 20ού αι. Μέσα στα άρθρα αυτά ήταν και η περίφημη "Ειδική Θεωρία της Σχετικότητας" η πρώτη από τις δύο του σχετικές θεωρίες. Μ' αυτή τη δημοσίευση, αναγνωρίστηκε σαν φυσικός επιστήμων μεγάλης εμβέλειας. Τότε, εγκατέλειψε το Γραφείο Ευρεσιτεχνιών και διορίστηκε έκτακτος καθηγητής στο Πολυτεχνείο της Ζυρίχης, και ακολούθως στο Πανεπιστήμιο της Πράγας και στην Πρωσική Ακαδημία των Επιστημών στο Βερολίνο.

Το 1916 δημοσίευσε τη δεύτερη θεωρία του, τη "Γενική θεωρία της Σχετικότητας".

Μετά την άνοδο του Ναζισμού στη Γερμανία, το 1933, ένοιωσε ανασφαλής λόγω της Εβραϊκής καταγωγής του, και πήγε στην Αμερική όπου και εκλέχτηκε μόνιμο μέλος του Ινστιτούτου Προηγμένων Μελετών, στο Princeton του New Jersey.

Το τότε Γερμανικό καθεστώς ανέπτυξε εκστρατεία κατά των θεωριών του Einstein, στο πλαίσιο της οποίας δημοσιεύτηκε ένα βιβλίο με τον τίτλο "100 συγγραφείς εναντίον του Einstein." Όταν το έμαθε αυτός είπε " Γιατί 100; Αν είχα σφάλει, ένας θα αρκούσε".

Μια όλη τόσο κολακευτική παρένθεση για το ύψος του ανδρός, συνέβη κατά την παραμονή του στην Αμερική, στη διάρκεια του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου. Παρασυρμένος από το αντιναζιστικό του πάθος σαν αρχή αλλά και σαν αντίδραση στην απηγή καταδίωξη των Εβραίων από το Χιτλερικό καθεστώς, έγραψε μία επιστολή προς τον τότε πρόεδρο των ΗΠΑ Ρούσβελτ, προειδοζόντάς τον για την δυνατότητα κατασκευής μιας

ατομικής βόμβας.

Η βόμβα κατασκευάστηκε και χρησιμοποιήθηκε, με τα γνωστά αποτελέσματα.

Το περιστατικό το αναφέραμε σαν παρένθεση γιατί στα μετέπειτα χρόνια ο Einstein, προφανώς μετανιωμένος για την πρόταση που είχε κάνει στον Ρούσβελτ, διεκήρυξε με πάθος την ειρήνη. Μάλιστα μετά το τέλος του πολέμου, προέτρεψε τους συμμάχους να εγκαθιδρύνουν μια παγκόσμια κυβέρνηση που θα ασκούσε έλεγχο στη χρήση της ατομικής βόμβας.

Ήταν επίσης ένας ένθερμος υποστηρικτής των Σιωνιστικών επιδιώξεων και το 1952 του έγινε πρόταση να γίνει πρόεδρος του κράτους του Ισραήλ. Την πρόταση αυτή δεν αποδέχθηκε, λέγοντας " Η πολιτική είναι για τώρα, μια εξίσωση όμως είναι για πάντα".

Πέθανε στις 18 Απριλίου 1955, σε ηλικία 76 ετών, τιμημένος από το 1921 με το βραβείο Νόμπελ στη φυσική.

Αυτός ήταν ο Einstein, σε γενικές γραμμές, αναμφισβήτητα ιδιοφυής, προικισμένος με μια εξαιρετική νοητική ικανότητα, ο άνθρωπος με τις θεωρίες του οποίου η φυσική επιστήμη άρχισε τη νεώτερη ιστορία της με τα τεράστια άλματά της σημερινής εποχής. Είχε και δυο άλλες σπουδαίες ιδιότητες που, στο βαθμό που κι' εμείς θα μπορούσαμε να μιμηθούμε, θα καλυπτεύαν και τη δική μας ζωή. Είχε τη δύναμη να παρακάμπτει κάθε τι που θα απαιτούσε άσκοπη δαπάνη δυναμικού για τις μελέτες του, και ακόμα είχε την ικανότητα να απλουστεύει τα πολύπλοκα ζητήματα και να κρατάει την ουσία τους μόνο.

Θα μείνει στην ιστορία σαν ένας από τους μεγάλους επιστήμονες που σημάδεψαν τη νεώτερη εποχή μας

Σχετικά, τώρα, με το επιστημονικό του έργο

Πρώτα-πρώτα ας δούμε τί σημαίνει ο όρος "**Σχετικότητα**".

Όταν λέμε ότι π.χ. ένα τρένο κινείται με ταχύτητα 50 χλμ. την ώρα, εννοούμε, χωρίς να το λέμε, ότι κινείται έτσι σχετικά με τη Γη που τη θεωρούμε ακίνητη. Όμως η Γη δεν είναι ακίνητη, όπως ξέρουμε, γιατί κινείται σχετικά με τον ήλιο. Ο ήλιος, όμως, δεν είναι και αυτός ακίνητος, γιατί κινείται, σχετικά με τον γαλα-

ξία μας, όπως και ο γαλαξίας μας κινείται σχετικά με το Σύμπαν, μέσα στο οποίο οι γαλαξίες που το αποτελούν κινούνται, ο ένας σχετικά με έναν άλλον, που κι' αυτός ο άλλος κινείται σχετικά μ' έναν τρίτον κ.ο.κ. Όλα, λοιπόν, κινούνται μέσα στο Σύμπαν, και για να ορίσουμε την κίνηση ενός αντικειμένου, πρέπει να ορίσουμε και το θεωρούμενο σαν ακίνητο πλαίσιο, σχετικά με το οποίο αναφέρομε την κίνηση του κινητού.

Ο όρος "σχετικότητα", συνεπώς, εκφράζει την παραπάνω διαπίστωση, που την είχε πρώτο- διατυπώσει ο Ηράκλειτος, πρίν από 2500 χρόνια (!), με τη γνωστή ρήση του "τα πάντα ρεί".

Η κίνηση είναι μία μεταβολή που συμβαίνει στο Σύμπαν. Κατά τη θεωρία της σχετικότητας κάθε φυσική μεταβολή πρέπει να εξετάζεται με αναφορά σε ένα σταθερό πλαίσιο, σε σχέση με το οποίο διαπιστώνεται η μεταβολή.

Με την "Ειδική" και "Γενική" θεωρία του της Σχετικότητας, ο Einstein ανέτρεψε, κυριολεκτικά, πολλές από τις απόψεις που μέχρι τότε θεωρούντο θεμελιώδεις στη φυσική επιστήμη. Υπό το γενικευμένο όνομα "Θεωρία της Σχετικότητας", οι δύο επί μέρους αυτές θεωρίες ήσαν, πραγματικά, μια επανάσταση, η οποία εξένισε τον επιστημονικό κόσμο της εποχής, και με δυσκολία έγινε, προοδευτικά, αποδεκτή γενικώς. Λέγεται ότι όταν ο Άγγλος αστροφυσικός και μαθηματικός Eddington πληροφορήθηκε πως μόνο τρεις άνθρωποι στον κόσμο μπορούσαν να καταλάβουν αυτή τη θεωρία, απάντησε " και ποιος είναι ο τρίτος;".

Είναι σημαντικό να πούμε εδώ ότι τις θεωρίες του ο Einstein τις διατύπωσε με καθαρά διανοητική εργασία, και αργότερα αυτές επαληθεύτηκαν με πειράματα ή παρατήρηση.

Ας δούμε, περιληπτικά, τις νέες απόψεις, αρχίζοντας από την Ειδική Σχετικότητα.

1. Η παλιά άποψη ήταν ότι ο χώρος στον οποίο ζούμε, είναι τρισδιάστατος. Αυτό σημαίνει ότι για να ορίσουμε τη θέση ενός αντικειμένου σ' αυτόν τον χώρο, χρειάζονται τρεις αριθμοί, τρεις διαστάσεις όπως λέμε. Είναι το μήκος, το πλάτος και το ύψος από κάποιο σταθερό πλαίσιο π.χ. το δωμάτιό μας. Ο χρόνος νομιζόταν ότι είναι ένα ανεξάρτητο μέγεθος, που ρέει με σταθερά ταχύτητα, προς μία πάντα κατεύθυνση, από το παρελθόν προς το μέλλον. Η άποψη αυτή ανατράπηκε.

Κατά την Ειδική Σχετικότητα, για να ορίσουμε την ακριβή θέση ενός αντικειμένου στον χώρο μας, χρειάζονται οι τρεις διαστάσεις (μήκος, πλάτος, ύψος), όπως και πρώτα, αλλά και μία τέταρτη διάσταση μαζί, που είναι η χρονική στιγμή κατά την οποία παρατηρούμε το αντικείμενο. Ο χρόνος δεν είναι πλέον ανεξάρτητος από τη θέση του αντικειμένου, αλλά πρέπει να ορίζεται μαζί με τις άλλ-

λες τρεις διαστάσεις.

Αυτό είναι εύκολα κατανοητό, και είναι απορίας άξιο πώς δεν είχε γίνει αντιληπτό τόσο καιρό. Πράγματι κοιτάζοντας ένα άστρο στον ουρανό, που απέχει από μας π.χ. εκατό έτη φωτός, το βλέπουμε όχι στη θέση που είναι τώρα που το παρατηρούμε, αλλά στη θέση που βρισκόταν εκατό χρόνια πρίν, γιατί εκατό χρόνια έκανε το φως του, για να έλθει από το άστρο σ' εμάς. Το άστρο τώρα βρίσκεται σε εντελώς άλλη θέση. Η εικόνα του έναστρου ουρανού, γαλαξιών κλπ. που παρατηρούμε τη νύχτα, δεν είναι η πραγματική εικόνα του Σύμπαντος τη στιγμή της παρατήρησης. Η πραγματική εικόνα είναι εντελώς άλλη, γιατί όλα τα ουράνια αντικείμενα έχουν μετακινηθεί σε άλλες, άγνωστες θέσεις, το καθένα ανάλογα με την ταχύτητα και τη διεύθυνση της κίνησής του, και την απόστασή του από τη Γη. Συνεπώς οι γνωστοί μας αστρικοί σχηματισμοί (Μεγάλη Άρκτος κλπ.), όπως μας φαίνονται, είναι εντελώς εικονικοί.

Τα παραπάνω είναι μία, ακόμα απόδειξη, ότι με μόνο τις αισθήσεις μας, σε πολλές περιπτώσεις, δεν μπορούμε να αντιληφθούμε την πραγματικότητα.

Τα ίδια, φυσικά, ισχύουν και στην καθημερινή μας ζωή, αλλά η ταχύτητα του φωτός, ως γνωστόν, είναι τόσο μεγάλη (300 χιλ. χιλιόμετρα, δηλ. 7,5 φορές ο γύρος της Γης, σε ένα δευτερόλεπτο), ώστε, πρακτικά μπορούμε να πούμε ότι το φως μεταδίδεται ακαριαία, και συνεπώς, ό,τι βλέπουμε βρίσκεται πολύ-πολύ κοντά στην πραγματική του θέση.

Κατά την Ειδική σχετικότητα, λοιπόν, ο χώρος μας έχει τέσσερις, διαστάσεις, μήκος, πλάτος, ύψος και χρόνο. Είναι ο λεγόμενος "χωρόχρονος".

2. Ως γνωστόν, όλα τα σώματα του Σύμπαντος περικλείουν ύλη και ενέργεια. Η ύλη είναι το στοιχείο του σώματος που μπορεί να ζυγιστεί, και ενέργεια είναι η ικανότητα του σώματος να δώσει έργο. Παράδειγμα η βενζίνη που η ύλη της μπορεί να ζυγιστεί και η ενέργειά της μπορεί να κινήσει αυτοκίνητο δηλ. να δώσει έργο.

Παλιά πιστευόταν ότι ύλη και ενέργεια είναι δύο ξεχωριστά μεταξύ τους στοιχεία, που για το καθένα, μόνο του, ίσχυε η αρχή της αφθαρσίας, δηλ. δεν μπορούσε ποτέ να χαθεί ή να γεννηθεί από το μηδέν. Αυτή η άποψη, φυσικά, είναι λαθεμένη γιατί αν ήταν σωστή, θα έπρεπε η ενέργεια της βενζίνης να λιγοστεύει όταν το αυτοκίνητό μας κινείται, αλλά η ύλη της να διατηρείται σταθερή.

Κατά την Ειδική Σχετικότητα, ύλη και ενέργεια είναι δύο φάσεις του ίδιου στοιχείου, όπως π.χ. είναι η υγρή και στερεά φάσεις του νερού, και μπορεί η κάθε φάση να μετατραπεί στην άλλη. Ο Einstein, μάλιστα δίνει και την ισοδυναμία αυτής της μετατροπής, με την περίφημη σχέση $E = mc^2$, όπου E είναι η ε-

νέργεια που μπορούμε να πάρουμε από μία μάζα m, και c είναι η ταχύτητα του φωτός.

Η σχέση αυτή επαληθεύτηκε στην πράξη, για τη μετατροπή ύλης σε ενέργεια με την ατομική βόμβα και τους πυρηνικούς σταθμούς παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος, και για τη μετατροπή ενέργειας σε ύλη πειραματικά το 1910 από τον Γερμανό φυσικό Bucherer.

3. Παράξενα πράγματα λέει η Ειδική Σχετικότητα για το τι παθαίνει ένα αντικείμενο όταν τρέχει με ταχύτητα παραπλήσια, ή ίση, με την ταχύτητα του φωτός, πράγματα που, όμως, έγιναν τελικά αποδεκτά από όλους τους επιστήμονες.

Λέει ότι:

α. Το μήκος του, η καλύτερα η διάστασή του κατά τη φορά της κίνησής του, μικραίνει όσο μεγαλώνει η ταχύτητά του, και όταν αυτή γίνει ίση με την ταχύτητα του φωτός, το μήκος αυτό μηδενίζεται. Οι άλλες διαστάσεις του δεν αλλάζουν γιατί είναι κάθετες προς τη φορά της κίνησής του.

β. Η μάζα του αντικειμένου μεγαλώνει με την ταχύτητά του, και όταν αυτή γίνει ίση με την ταχύτητα του φωτός, η μάζα του γίνεται απείρωσα μεγάλη, και

γ. Η ροή του χρόνου, πάνω στο αντικείμενο επιβραδύνεται όσο μεγαλώνει η ταχύτητά του, και στην ταχύτητα του φωτός ο χρόνος σταματάει να ρέει.

Μια εικόνα, που βοηθάει στη συνειδητοποίηση των ανωτέρω, είναι ένας άνθρωπος που βαδίζει σε μια πεδιάδα και στη συνέχεια ανεβαίνει πάνω σε ένα λόφο. Η ταχύτητα εδώ αντιστοιχεί με την καμπύλη επιφάνεια του λόφου. Ο ρυθμός του βαδίσματος του ανθρώπου επιβραδύνεται όταν περπατάει στην καμπύλη επιφάνεια του λόφου, σε σχέση με τον ρυθμό που είχε όταν περπατούσε στην πεδιάδα, και η επιβράδυνση είναι τόσο πιά μεγάλη όσο η καμπύλη του λόφου γίνεται πιά απότομη. Επίσης για το περπάτημα στον λόφο απαιτείται πρόσθετη ενέργεια απ' ό,τι στην πεδιάδα, πράγμα που ισοδυναμεί με αύξηση της μάζας του περιπατητή, λόγω της ισοδυναμίας της ύλης και της ενέργειας. Τέλος, αν ο περιπατητής διανύσει μια απόσταση π.χ. 1 χλμ. στην καμπύλη επιφάνεια του λόφου, η απόσταση αυτή στην πεδιάδα θα είναι η προβολή της σ' αυτήν και, συνεπώς, θα είναι μικρότερη απ' ό,τι αν περπατούσε το 1 χλμ. στην πεδιάδα.

Λέγεται, μάλιστα, και μία φανταστική ιστορία πάνω σ' αυτά. Άν φανταστούμε έναν αστροναύτη να ταξιδεύει πάνω σε ένα διαστημόπλοιο, με ταχύτητα πολύ κοντά στην ταχύτητα του φωτός, προς τον γαλαξία της Ανδρομέδας, που απέχει από μας 2 εκατομμύρια έτη φωτός, τότε όταν θα πάει και γυρίσει από εκεί, για μεν τα γήινα όντα θα έχουν περάσει 4 εκατομμύρια χρόνια, για τον αστροναύτη, όμως, θα έχουν περάσει μόνο 80 χρόνια, επειδή πάνω στο διαστημόπλοιο, μ' αυτή την ταχύτητα, ο

χρόνος κυλάει πολύ πιο αργά απ' ό,τι στη Γή.

Από το ότι η μάζα ενός σώματος, που κινείται με την ταχύτητα του φωτός, γίνεται απείρως μεγάλη, συμπεραίνεται ότι κανένα σώμα δεν μπορεί να κινηθεί με μεγαλύτερη ταχύτητα, γιατί η μάζα του δεν μπορεί να αυξηθεί άλλο.

4. Το 1854, ο Γερμανός μαθηματικός Riemann εισήγαγε την άποψη ότι η Ευκλείδια γεωμετρία, που μάθαμε κι' εμείς στο σχολείο, είναι μια ιδεατή γεωμετρία και ότι στην πραγματικότητα δεν υπάρχουν ευθείες γραμμές, και μάλιστα παράλληλες. Όλες οι γραμμές και οι επιφάνειες στο Σύμπαν είναι καμπύλες. Πάνω σ' αυτήν την άποψη θεμελιώθηκε αργότερα από τον Ούγγρο μαθηματικό Bolyai και τον επίσης μαθηματικό Ρώσο Lobachevsky η λεγόμενη "μη Ευκλείδια" γεωμετρία, η οποία έγινε γενικά αποδεκτή για μελέτες αστρικών αποστάσεων ή γεωδαιτικών εφαρμογών.

Εν τούτοις, μέχρι των αρχών του 20ου αι., είχε επικρατήσει η άποψη ότι το φως μεταδίδεται ευθύγραμμα.

Η Ειδική Σχετικότητα, σε αντίθεση με την ανωτέρω άποψη, ισχυρίζεται ότι το φως δεν μεταδίδεται ευθύγραμμα αλλά οι φωτεινές ακτίνες έλκονται και αλλάζουν την κατεύθυνσή τους, καμπυλώνονται όταν περνούν κοντά από σώματα με σχετικά μεγάλη μάζα, όπως π.χ. ο ήλιος ή άλλα ογκώδη άστρα.

Ο ισχυρισμός αυτός συμπεραίνεται από την ισοδυναμία ύλης και ενέργειας, όπως είπαμε προηγουμένως, αλλά επιβεβαιώθηκε και με αστρονομικές παρατηρήσεις κατά την έκλειψη ηλίου στις 29 Μαΐου 1919. Το φως είναι ενέργεια και, σαν να ήταν ύλη, έλκεται από τα ογκώδη άστρα όπως έλκονται όλα τα άλλα υλικά σώματα.

Έτσι και το φως μεταδίδεται κατά τους κανόνες της μη Ευκλείδιας γεωμετρίας.

Το 1916 ο Einstein δημοσίευσε την "Γενική" θεωρία της σχετικότητας, επιδιώκοντας να διατυπώσει φυσικούς νόμους, ίδιους για όλα τα ακίνητα πλαίσια, στα οποία, όπως είπαμε προηγουμένως, πρέπει να αναφέρεται κάθε εξεταζόμενη μεταβολή.

Σήμερα η βασική θεωρία, οι νόμοι της οποίας χρησιμοποιούνται κατά κανόνα στη μελέτη του Σύμπαντος, είναι αυτή η Γενική θεωρία της σχετικότητας.

Το κυριώτερο χαρακτηριστικό της είναι ότι, κατ' αυτήν, ο γύρω χώρος μας, δηλ. ο τετραδιάστατος χωρόχρονος, είναι καμπύλος.

Ας δούμε τί σημαίνει αυτό.

Είναι γνωστό ότι γύρω μας δημιουργούνται, από διάφορες αιτίες, δυνάμεις που προκαλούν τις κινήσεις υλικών αντικειμένων. Τέτοιες δυνάμεις είναι οι βαρυτικές που οφείλονται στη βαρύτητα, οι μαγνητικές στους μαγνήτες και οι ηλεκτρομαγνητικές στη ροή του ηλεκτρικού ρεύματος.

Το 1687, ο Άγγλος φυσικομαθηματικός Ισαάκ Νεύτων κοινοποίησε τη σκέψη του ότι όλα τα υλικά σώματα στο Σύμπαν έλκονται, ανα δύο, με μια δύναμη ανάλογη της μάζας τους και της μεταξύ τους απόστασης. Είναι ο περίφημος νόμος της παγκόσμιας έλξης, με βάση τον οποίο εμελετώντο οι κινήσεις των άστρων κλπ. μέχρι την εμφάνιση της Γενικής Σχετικότητας.

Δυνάμεις, όμως, προκαλούνται και από άλλες πηγές, όπως οι μαγνήτες που έλκουν ή απωθούν μεταλλικά σώματα που υπάρχουν στον γύρω τους χώρο, ή οι ηλεκτρομαγνήτες που ασκούν δυνάμεις σε αντικείμενα του χώρου τους σε διάφορες κατευθύνσεις.

Το 1864 ο Άγγλος φυσικός Maxwell, σκέφτηκε ότι ο χώρος γύρω από οποιαδήποτε πηγή δυνάμεων, μπορεί να μελετηθεί ανεξάρτητα από τη θέση ή την ισχύ της πηγής, έτσι ώστε να μπορούμε να γνωρίζουμε τη δύναμη που ασκείται πάνω σε ένα αντικείμενο χωρίς να γνωρίζουμε την πηγή. Φαντάστηκε ότι ο χώρος γύρω από μια πηγή είναι δομημένος από νοερές γραμμές και το αντικείμενο, μέσα στον χώρο, υφίσταται την επίδραση μιας δύναμης που η ισχύς της είναι ανάλογη προς την πυκνότητα αυτών των νοερών γραμμών. Στο σημείο του χώρου που βρίσκεται το αντικείμενο, και η κατεύθυνσή της είναι κατά την επαπτομένη τους. Τον χώρο γύρω από την πηγή τον ονομάζουμε, στη φυσική, "πεδίο" και τις νοερές γραμμές "δυναμικές". Ο Maxwell διατύπωσε και τους νόμους που περιγράφουν τη δομή του πεδίου, με τη μορφή μαθηματικών εξισώσεων.

Ας αφήσουμε, τώρα, ελεύθερη τη φαντασία μας και ας σκεφτούμε ότι δεν υπάρχουν μόνο πηγές δυνάμεων που δημιουργούν γύρω τους πεδίο, μέσα στο οποίο κάθε αντικείμενο υφίσταται την επίδρασή τους, αλλά και πηγές ενέργειας που κι' αυτές δημιουργούν γύρω τους πεδίο και, όμοια, κάθε αντικείμενο μέσα στο πεδίο αυτό, υφίσταται την επίδρασή τους. Τέτοιες πηγές είναι π.χ. οι ραδιοφωνικοί ή οι τηλεοπτικοί σταθμοί, με αντικείμενα μέσα στο πεδίο τους τα ραδιόφωνα μας ή τις τηλεοράσεις μας, όπως και οι σταθμοί εκπομπής κάθε είδους σημάτων, με αντικείμενα ασυρματικούς δέκτες, κινητά τηλέφωνα κλπ.

Πρέπει να φανταστούμε τον περιβάλλοντα χώρο μας, τον χωρόχρονο, σαν ένα πεδίο πλημμυρισμένο από δυναμικές γραμμές, που είναι όλες καμπύλες, σύμφωνα με την μη Ευκλείδια γεωμετρία, και σχηματίζουν καμπύλες επιφάνειες. Αυτό το λέμε με την έκφραση που αναφέραμε, ότι δηλ. ο χωρόχρονος είναι καμπύλος. Η καμπυλότητα αυτή οφείλεται στην βαρύτητα, δηλ. στην Νευτώνεια παγκόσμια έλξη, η οποία επιδρά στις δυναμικές γραμμές του χωρόχρονου και διαμορφώνει το σχήμα τους, στην κάθε περιοχή του.

Αυτά που αναφέραμε στη Ειδική σχετικότητα ότι συμβαίνουν σε σώματα που κινούνται με ταχύτητα παραπλήσια της ταχύτητας του φωτός, δηλ. η μείωση της διάστασής τους κατά την κατεύθυνση και φορά της κίνησης, η αύξηση της μάζας τους και η επιβράδυνση της ροής του χρόνου πάνω σ' αυτά, οφείλονται ακριβώς στην καμπυλότητα του χωρόχρονου, όπως τα όσα συμβαίνουν στον άνθρωπο που ανεβαίνει τον λόφο, στο παράδειγμα που αναφέραμε προηγουμένως, οφείλονται στην καμπυλότητα της επιφάνειας του λόφου.

Η Γενική θεωρία της Σχετικότητας αναφέρεται κυρίως στον μακρόκομο, στα ουράνια σώματα, στο Σύμπαν. Είναι το νεότερο εργαλείο των φυσικών και των αστρονόμων για τη μελέτη των ζητημάτων που έχουν σχέση με την κίνηση των ουρανίων σωμάτων.

Μία από τις πρώτες επιτυχίες της, ήταν εμφανίστηκε, ήταν η εξήγηση των ανωμαλιών που παρατηρούντο στην κίνηση του πλανήτη Ερμή.

Η τροχιά του Ερμή παρουσίαζε ανωμαλίες, γνωστές από καιρό, που δεν μπορούσαν να εξηγηθούν με τις παλιές θεωρίες. Οι επιστήμονες υπέθεταν, για καιρό, ότι ένας άλλος άγνωστος πλανήτης υπήρχε στην περιοχή, που προκαλούσε, με την έλξη του, τις ανωμαλίες αυτές. Τέτοιος όμως πλανήτης ουδέποτε ανακαλύφθηκε παρ' όλες τις προσπάθειες που έγιναν. Το φαινόμενο εξηγήθηκε με τη Γενική θεωρία της Σχετικότητας. Το πεδίο γύρω από τον ήλιο είναι πολύ ισχυρό, λόγω της σχετικά μεγάλης μάζας του ηλίου, και επειδή ο Ερμής είναι ο πιο κοντινός πλανήτης στον ήλιο, ιδίως στο περιήλιό του, η τροχιά του πέφτει μέσα σ' αυτό το πεδίο και η δύναμη που εφαρμόζεται πάνω στον Ερμή κάνει ώστε η ελλειπτική τροχιά του να περιστρέφεται, κι' αυτή, αργά γύρω από τον ήλιο, κάνοντας μια περιστροφή κάθε τρία εκατομμύρια χρόνια. Αυτή η περιστροφή είναι υπεύθυνη για τις ανωμαλίες της κίνησής του πλανήτη. Σχετικά με τους άλλους πλανήτες, δεν παρατηρούνται αξιόλογες ανωμαλίες στην τροχιά τους, γιατί το πεδίο του ηλίου είναι εκεί πολύ αδύνατο.

Η καμπυλότητα του χωρόχρονου έρεθισε πολλούς επιστήμονες οι οποίοι στήριξαν επάνω της διάφορες σκέψεις τους.

Ο καθηγητής στο Ελβετικό τεχνολογικό ινστιτούτο Kurt Dressler, ισχυριζόμενος ότι τα όρια του Σύμπαντος δεν υπάρχουν με ταχύτητα μόλις κατά ένα εκατομμυριοστό μικρότερη από την ταχύτητα του φωτός, εκφράζει την άποψη ότι πέρα απ' αυτά τα όρια, η καμπυλότητα του χωρόχρονου γίνεται τόσο εξτρεμιστικά μεγάλη που όλα τα στοιχεία του Σύμπαντος καταλήγουν σε ένα σημείο που, πιθανόν να είναι και η πρωταρχική αρχέγονη μονάδα, εννοώντας, φυσικά, τον Θεό.

Ακόμα, περιληπτικά αναφέρουμε ότι

ο Ρώσος αστρονόμος Alek. Friedman, επεξεργαζόμενος μαθηματικά την Γενική σχετικότητα, ανήγγειλε, το 1922, ότι οι εξισώσεις της οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρέπει να υπάρχουν πολλά Σύμπαντα ανάλογα με το εάν η καμπυλότητα του χωροχρόνου τους είναι θετική ή αρνητική ή μηδενική. Είναι τα λεγόμενα "Σύμπαντα Friedman"* Η ανακάλυψη αυτή πήρε τεράστια σημασία για τη δημιουργία κοσμολογικών προτύπων με μαθηματική επεξεργασία.

Τα "Σύμπαντα" Friedman μας θυμίζουν, και πρέπει να το πούμε εδώ, ότι η φυσική επιστήμη, σήμερα, δέχεται την πιθανότητα να υπάρχουν στο Σύμπαν και άλλοι χώροι, εκτός από τον δικό μας τετραδιάστατο. Πρόκειται για τους χώρους πολλών διαστάσεων στους οποίους έχουμε και άλλοτε αναφερθεί, σε άρθρα μας. Αυτοί οι χώροι υιοθετήθηκαν από τους επιστήμονες αναγκαστικά, γιατί χωρίς αυτούς θα ήταν αδύνατη η έρευνα πολλών φυσικών φαινομένων.

Σήμερα οι φυσικοί επιστήμονες τείνουν να δεχθούν τους χώρους πολλών διαστάσεων σαν πραγματικούς. Ο Άγγλος φυσικός και αστρονόμος Sir James Jeans στο βιβλίο του "The mysterious Universe" αναφέρει ότι "ένας χώρος με δέκα διαστάσεις δεν είναι περισσότερο ή λιγότερο πραγματικός από τον τρισδιάστατο χώρο μας" και την άποψη αυτή υποστηρίζει και ο σύγχρονος Γάλλος φιλόσοφος Gaston Buchelard στο βιβλίο του "Το Νέο Επιστημονικό Πνεύμα"

Αναγνωρίζουμε, με σεβασμό, την μεγαλειώδη προσπάθεια που κάνουν οι επιστήμονες για να διευρύνουν τα όρια της ανθρώπινης αντιληπτικής ικανότητας, μια προσπάθεια που αναζωπυρώθηκε στις μέρες μας με τον Einstein και τη θεωρία του της σχετικότητας.

Τελειώνοντας, πρέπει να αναφέρουμε και κάτι που έχει σχέση με την θεωρία της σχετικότητας και τους χώρους πολλών διαστάσεων

Τελευταία ανακαλύφθηκε ότι στον σωλήνα ενός γραμμικού επιταχυντού σωματιδίων το ηλεκτρομαγνητικό κύμα οδεύει με ταχύτητα μεγαλύτερη από την ταχύτητα του φωτός.

Το 1934 ο Ρώσος φυσικός Cherenkov παρατήρησε ότι όταν διαβίβασε ενέργεια ραδιοακτινοβολίας μέσα από νερό, αναδύθηκε ένα περίεργο μπλέ φώς. Έπειτα από τρία χρόνια, το 1937, οι επίσης Ρώσοι φυσικοί Ilya Frank και Igor Tamm, έδειξαν ότι αυτό το μπλέ φώς οφειλόταν σε ηλεκτρόνια τα οποία ταξιδεύοντας μέσα στο νερό με ταχύτητα μεγαλύτερη από την ταχύτητα του φωτός στο νερό, εκπέμπουν ένα είδος ακτινοβολίας, που ονομάστηκε "ακτινοβολία Cherenkov". Αυτό το τελευταίο έκανε τους επιστήμονες να φανταστούν ένα υποθετικό σωματίδιο το οποίο να ταξιδεύει, ακόμα και στο κενό, με ταχύτητα μεγαλύτερη από την ταχύτητα του φωτός,

και να εκπέμπει ακτινοβολία Cherenkov. Αυτό το υποθετικό σωματίδιο, που το ονόμασαν "τάχιον", δεν έχει ακόμα ανιχνευθεί, και ίσως να αργήσει ή να μην ανιχνευθεί ποτέ.

Σύμφωνα με την Ειδική Θεωρία της Σχετικότητας, δεν μπορεί να υπάρξει αντικείμενο που να κινείται με ταχύτητα μεγαλύτερη από την ταχύτητα του φωτός, γιατί σ' αυτήν την ταχύτητα η μάζα του, όπως είπαμε, γίνεται άπειρη και η ροή του χρόνου μηδενίζεται. Συνεπώς σε ένα τάχιον, που κινείται με ταχύτητα μεγαλύτερη από αυτήν του φωτός, η ροή του χρόνου θα είναι αρνητική δηλ. ο χρόνος θα ρέει προς τα πίσω. Εδώ υπάρχει μία αντίφαση. Ή το τάχιον δεν υπάρχει, και κάπως αλλιώς πρέπει να εξηγηθεί η ακτινοβολία Cherenkov, ή η Ειδική Θεωρία της Σχετικότητας δεν ισχύει στην προκειμένη περίπτωση.

Στο σημείο αυτό πάλι έχει τη θέση της η φαντασία. Η Ειδική σχετικότητα, και άρα το ανυπέρβλητο της ταχύτητας του φωτός, ισχύουν στον τετραδιάστατο χωροχρόνο μας. Στον ίδιο χώρο διαπιστώθηκε και η αντίφαση που αναφέραμε. Τί, όμως, μας εμποδίζει να σκεφτούμε ότι αυτά που μας φαίνονται έτσι εδώ, συμβαίνουν, πραγματικά, σε έναν άλλον χώρο, με περισσότερες διαστάσεις, που δεν μπορούμε εμείς να αντιληφθούμε, σ' έναν χώρο στον οποίο η ταχύτητα του φωτός είναι μεγαλύτερη από τη γνωστή μας ταχύτητά του εδώ, και η ταχύτητα αυτή να είναι εκεί πραγματικά ανυπέρβλητη, και να ισχύει και εκεί η Ειδική σχετικότητα ;

Με τη σκέψη αυτή αίρεται η ασυμφωνία μεταξύ της Ειδικής σχετικότητας και του ανυπέρβλητου της ταχύτητας του φωτός, που στον χώρο μας φαίνεται σαν παράδοξο.

As θυμηθούμε (τεύχος 27-28) πως ο καθηγητής David Bohm, με ίδιο σκεπτικό, έδωσε εξήγηση στο παράδοξο φαινόμενο των Einstein-Rodolsky-Rosen, που, κατ' αυτούς, σήμαινε αντίφαση της κβαντικής θεωρίας.

Αναπτύξαμε, με όσα λίγα λόγια μπορούσαμε, τα κύρια σημεία της Θεωρίας της Σχετικότητας.

Η θεωρία αυτή μας αποκάλυψε εκπληκτικά χαρακτηριστικά του γύρω μας κόσμου, που τα αγνοούσαμε ως την εμφάνιση, στο προσκήνιο της ιστορίας, του Einstein. Η άγνοια αυτή είναι δικαιολογημένη γιατί κανείς ως τότε δεν ασχολήθηκε με ταχύτητες που να πλησιάζουν την ταχύτητα του φωτός. Η Σχετικότητα κάνει απαραίτητη την παρουσία της όπου υπάρχουν τέτοιες ταχύτητες, κι' αυτό συμβαίνει στον διαστρικό χώρο και στα εργαστήρια με επιταχυντές των σωματιδίων της ύλης.

Για τις συνηθισμένες ταχύτητες του καθημερινού μας βίου, ισχύει, βέβαια, η κλασική φυσική που διδάσκεται ακόμα στα σχολεία μας. Στο ερώτημα για το πού υπάρχει η διαχωριστική γραμμή με-

ταξύ των δύο περιοχών ισχύος, της κλασικής φυσικής και της θεωρίας της Σχετικότητας, η απάντηση είναι ότι δεν υπάρχει τέτοια γραμμή γιατί η Σχετικότητα είναι επέκταση της κλασικής φυσικής, χωρίς να είναι καταργεί, και είναι δυνατόν, με αλλαγή των παραμέτρων, να αναχθούμε από την Σχετικότητα στη γνωστή μας κλασική Νευτώνεια φυσική.

Πάντως, το γεγονός είναι ότι οι θεωρίες του Einstein αναγνωρίζονται σήμερα, έπειτα από 100 χρόνια, από όλους τους επιστήμονες, σαν μια επανάσταση της φυσικής επιστήμης, μια ανατροπή των νόμων της Νευτώνειας φυσικής, θεωρίες που, μαζί με την ομήλικό τους κβαντομηχανική, διέπουν σήμερα όλα σχεδόν τα φυσικά φαινόμενα.

Ασφαλώς, δεν φτάσαμε στο τέλος των ερευνών στη φυσική επιστήμη. Καινούργια φαινόμενα έχουν ήδη παρουσιαστεί, όπως είναι η υπέρβαση της ταχύτητας του φωτός, και ίσως μελλοντικά και άλλα, που μπορεί να σημάνουν και ανατροπή των σημερινών παραδοχών. Η φαντασία των επιστημόνων ανοίγει, και θα ανοίγει πάντα, νέα μονοπάτια, όπως σήμερα είναι οι χώροι πολλών διαστάσεων, οι υπερχορδές κ.ά., στην ατέλειωτη προσπάθειά τους για την κατανόηση του Σύμπαντος με τα ανθρώπινα μέσα που διαθέτουν.

Όλα αυτά, κατά τίποτα δεν μειώνουν την ευγνωμοσύνη και την τιμή που οφείλομε εσείς στον Einstein για το επιστημονικό του έργο.

Ο S. Hawking είπε για τον Einstein: " Οι εξισώσεις της γενικής σχετικότητας αποτελούν το καλύτερο επιτάφιο επίγραμμα γι' αυτόν, και θα διαρκέσουν όσο και το Σύμπαν".

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Einstein-Infeld " Η εξέλιξη των ιδεών στη Φυσική" Εκδ. Δωδώνη 1978
2. L.Landau - Y.Rumer " Τί είναι η θεωρία της Σχετικότητας" Εκδ. Πνευματικού 1977.
3. Αϊνστάϊν αυτοβιογραφία. Εκδ. Κοροντζή
- 4."Distionary of Scientist" Oxford
- 5." Dictionary of Science" Oxford.
- 6."The book of Popular Science" Εκδ. Grolier N.Y. 1957
- 7."Dictrionary of Physics" Εκδ. Penguin
8. David Peat "Η Φιλοσοφική Λίθος" Εκδ. Κωσταράκη 1991
9. Hermann Bondi "Σχετικότητα και κοινή λογική" Εκδ. Τροχαλία 1990
- 10.Jonathan Rowers "Φιλοσοφία και Νέα Φυσική" Παν. Εκδ. Κρήτης 2000.

* Η λέξη "Σύμπαν" εκφράζει ό,τι υπάρχει και, συνεπώς, δεν μπορεί να έχει πληθυντικό αριθμό.

Επειδή, όμως, η έκφραση "Σύμπαντα Friedman" έχει καθιερωθεί διεθνώς, την χρησιμοποιούμε, έτσι, και στο παρόν άρθρο.

Τα όρια του πραγματικού και του ιδανικού κατά την φιλοσοφία του Κων. Κούμα

Του ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ, δρ. Φ.

τ. Διευθυντή ΣΕΛΑΜΕ Λάρισας, Επίκ. Καθηγητή

Στο προσφάτως (1997) εκδοθέν έργο του Κων. Κούμα «Εισαγωγή· θεμελιώδης φιλοσοφία», ο Λαρισαίος στοχαστής θέτει το πρόβλημα των σχέσεων πραγματικού και ιδανικού. Στο πλαίσιο του συνολικού φιλοσοφικού έργου του Κ. Κούμα, του οποίου η μελέτη και η ερμηνευτική αξιολόγηση αρχίζει μάλλον κατά τις ημέρες μας, η θέση του προβλήματος αυτού σ' ένα βιβλίο εισαγωγής στην όλην φιλοσοφική θεώρηση του κόσμου από τον επιφανή και ικανώτατον Λαρισαίον στοχαστή υποβάλλει την άποψη, την μάλλον δικαιολογημένη, ότι αυτά τα οποία διατυπώνει στην θεμελιώδη φιλοσοφία του θα έχουν ισχύ και στις λοιπές σελίδες του έργου του, οι οποίες είναι κατά το πλείστον ακόμη άγνωστες καθ' ότι ανέκδοτες γενικώς προς το παρόν.

Για την περιγραφή και την απάντηση αυτού του ερωτήματος μέσα σ' ένα πλαίσιο ερμηνευτικών αξιολογήσεων το θέμα, ποια δηλ. είναι τα όρια του πραγματικού και του ιδανικού, η πηγή είναι το έργο του Κούμα «Εισαγωγή· θεμελιώδης φιλοσοφία». Ορίζει κατ' αρχήν λοιπόν ο Κούμας το πραγματικόν ή την πραγματικότητα λέγων ρητώς ότι «πάν ό,τι υπάρχει ονομάζεται πραγματικόν».

Το πραγματικόν, θα ήταν δυνατόν να ειπούμεν, επεκτείνοντες στο σημείο αυτό την σκέψη του Κούμα, αφ' ενός είναι αυτό το οποίον υπάρχει καθ' ετέρου αυτό στο οποίον αναφέρεται η πνευματική συνειδήσή μας.

Αυτό το δεύτερο στοιχείο το καταγράφει ο Κούμας με τη φράση «καθ' όσον όμως το ειδέναι μας αναφέρεται εις τούτο, και τούτο είναι το πραγματικόν». Ο τρόπος με τον οποίον ομιλεί ο φιλόσοφος ήδη υποδηλώνει ότι το πραγματικόν υπάρχει αφ' εαυτού και ανεξαρτήτως του «ειδέναι» δηλ. της γνωστικής μας συνειδήσεως και συνεπώς δεν είναι με κανένα τρόπο προέκταση αυτής. Χρησιμοποιεί επίσης ο Κούμας τους όρους «Εγώ» και «Μη Εγώ» δανειζόμενος αυτούς από την φιλοσοφία του Φίχτε, κορυφαίου εκπροσώπου του γερμανικού ιδεαλισμού.

Κατά τον Κούμα συνεπώς το πραγματικόν είναι και το Εγώ και το Μη Εγώ διότι αφ' όσον το πραγματικόν υπάρχει αφ' εαυτού, υπάρχει σε κάθε περίπτωση είτε δηλ. αναφέρεται η συνειδήσή

μας σ' αυτό, είτε δεν αναφέρεται. Π.χ. η Αμερική υπήρχε αφ' εαυτής είτε την εγνωρίζαμε, είτε δεν την εγνωρίζαμε. Η φράση όμως του Κούμα «καθ' όσον όμως το ειδέναι μας αναφέρεται εις τούτο αποδίδομεν εις αυτό και το ιδανικόν» υποδηλώνει προέκταση των στοχασμών του φιλοσόφου οι οποίοι καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι το «πραγματικόν» είναι και η παράσταση ημών περί του κόσμου, διότι ως επεξηγεί ο συγγραφέας το «ιδανικόν» είναι αφ' ενός το Εγώ και η παράσταση αυτού περί του κόσμου και αφ' ετέρου ο κόσμος ο υλικός εκτός ημών.¹

Το πραγματικόν αναδεικνύεται, απεικονίζεται στο χώρο του ιδανικού, το δε ιδανικόν περιγράφει, αποδίδει και εικάζει το πραγματικόν, σ' ένα χώρο ο οποίος στερείται των βασικών και αναγκαίων στοιχείων του πραγματικού ως την ύλη και των ιδιοτήτων της ύλης αφ' ενός και αφ' ετέρου των πέραν των ιδιοτήτων της ύλης των αισθήσεων, δηλ. και λοιπών συναφών στοιχείων.

Το ιδανικόν είναι το δεύτερον στοιχείον της εξισωτικής σχέσεως και αναφοράς του ενός στο άλλο. Σχετικώς δε, παρατηρεί ο φιλόσοφος, δυνάμεθα να ανατρέψουμε την τάξη της αναφοράς.

Τότε το ιδανικόν θα καταγραφεί ως πρώτον και το πραγματικόν ως δεύτερον και αντιστρόφως. Οπότε ως Εγώ δύνανται να καταγραφούν εξ ίσου και το πραγματικόν και το ιδανικόν και αντιστρόφως. Περαιτέρω ότι κυρίως η ύλη χωρίς νόηση είναι το πραγματικόν.²

Το πραγματικόν συμφώνως προς την προηγουμένη πρόταση είναι ύλη χωρίς νόηση, άρα το πραγματικόν χωρίς ιδανικό είναι απλή ύλη, τουτέστιν το πληρούν τον τόπον εις τον οποίον δεν ευρίσκει κανένα ίχνος νοήσεως και συνειδήσεως, αλλ' απλώς ηρεμία και κινήσις κανονιζόμενοι από αναγκάιους νόμους της έλξεως και της συνειδήσεως. Υπό την έννοια αυτή συνεπώς ο πραγματισμός κατά Κωνσταντίνον Κούμαν, δηλ. η άποψη ότι υπάρχει κυρίως και μόνον η ύλη ή ύλη χωρίς νόησιν, δεν θα μπορούσε να είναι ορθή φιλοσοφική θέση.

Ο όρος «πραγματισμός» στον Κούμα, ως είναι προφανές δεν έχει σχέση με τον όρον πραγματισμός ως αυτός χρησιμοποιείται στην φι-

λοσοφία του αμερικανού φιλοσόφου Ουίλ. Τζαίημς συμφώνως προς τον οποίον η αλήθεια η διατυπωμένη περί ενός πράγματος κ.λπ. εξαρτάται και μετράται αναλόγως προς τη θετική ωφελιμότητα την οποία προσφέρει. Επί πλέον ο όρος «πραγματισμός» του Κούμα δεν σχετίζεται προς τον όρον «ρεαλισμός» στα πλαίσια της οντολογικής φιλοσοφίας κατά τρόπον σαφή, διότι ο όρος ρεαλισμός σημαίνει την αποδοχήν αντικειμενικής πραγματικότητας ανεξαρτήτου της συνειδήσεως του ανθρώπου, πραγματικότητας είτε μόνον υλικής, είτε μόνον ιδανικής -πνευματικής, είτε συγχρόνως και υλικής και ιδανικής. Η άποψη του Κούμα συμπίπτει μεν προς την τελευταία θέση, αλλά κατά την πλέον λεπτήν άποψη του ίδιου ο όρος πραγματικότης σημαίνει κυρίως την αποδοχήν μιας υλικής ουσίας άνευ νοήσεως. Δια τούτο δεν αποδέχεται μεν την μονομερή αυτήν άποψη, διότι, ως λέγει, αυτή είναι η μισή πραγματικότητα και πέραν τούτων ο πραγματισμός υπό μια τέτοια άποψη δεν θα ήταν παρά υλισμός. Και περαιτέρω θέτει το ζήτημα πώς είναι δυνατόν να ερμηνευθεί το γεγονός της γνώσεως του υλικού κόσμου, διότι δεν είναι δυνατόν ένα υλικόν πράγμα να νοήσει τον εαυτόν του και επί πλέον δύσκολον είναι βεβαίως να αποδειχθεί, οπότε καταλήγομεν στο συμπέρασμα ότι η παραγωγή του ιδανικού από το πραγματικόν είναι χωρίς βάση.

Δηλ. ο φιλόσοφος της Λάρισας απορρίπτει τις υλιστικές, εμπειρικές και φυσιοκρατικές οντολογικές και γνωσιολογικές θεωρίες οι οποίες κυκλοφορούσαν εκείνη την εποχή του προερχόμενες κυρίως εκ του παλαιότερου αγγλικού εμπειρισμού και του γαλλικού υλισμού, σημείο - πράγμα που σημαίνει ότι απορρίπτει μια ενιστική και μονιστική ερμηνεία της όλης πραγματικότητας και στρέφεται περισσότερο προς μια διϋστική μεταφυσική, τονίζει δε ρητώς περαιτέρω: «Ούτε εις την ύλην καθό ύλην ούτε εις την οργανωμένην ύλην δύναται να αποδοθεί αμέσως, δηλ. ως οντότης ταύτης η νόησις και συνειδήσις» και αποσαφηνίζει ακόμη περαιτέρω τη σκέψη του. «Επειδή εάν παρά την ύλην δεν εδίδετο τι άλλο, ούτε αυτός ο οργανισμός της ύλης ήτο δυνατόν να υπάρξει, πολύ περισσότερο να γεννήσει την

νόησιν και συνειδήσιν». Ανάγεται λοιπόν ο Κούμας κατόπιν τούτου στην παραδοχή ενός μεταφυσικού δυισμού, μιας ταυτοχρόνου και ισοτίμου οντολογικής συνυπάρξεως υλικού και ιδανικού στοιχείου.

Τούτο καταφαίνεται σαφέστερα περαιτέρω στην § 38 όπου τονίζεται ότι «η αποδοχή ενός π.χ. ιδανικού χωρίς το πραγματικόν ή άλλως πως η άποψη ότι υπάρχει μόνον το ιδανικόν δηλ. το γνωστικόν απείκασμα ενός γιγνώσκοντος υποκειμένου θα οδηγήσει σ' ένα μεταφυσικό μηδενισμό» λέγει χαρακτηριστικά ο Λαρσαίος διανοητής. Κατά τούτο ο πραγματισμός του Κούμα παρουσιάζει πρωτότυπα στοιχεία, ως ένα βαθμό, μέσα στο πλαίσιο της ιστορίας της φιλοσοφίας, δεν συμπίπτει δε απολύτως προς τον μεταφυσικόν ρεαλισμόν του Πλάτωνος, ένα είδος μεταφυσικού ρεαλισμού ο οποίος αναδεικνύεται εις μεγάλου βαθμού ιδανισμόν με πραγματικά γνωρίσματα, διότι το πλατωνικόν «*βασίλειον των ιδεών*» με την υπερτάτην ιδέαν, την «*Ιδέαν του Αγαθού*» είναι αυθύπαρκτον μεταφυσικόν τεχνούργημα άνευ θεού δημιουργού και υπάρχει ανεξαρτήτως της ύλης. Δια της γνωστικής διαδικασίας δεν κατασκευάζει το γιγνώσκον «*Εγώ*» ένα απείκασμα του κόσμου, είτε υλικού είτε ιδανικού, αλλά αντιστρόφως ανακαλύπτει τον κόσμον και τον περιγράφει.

Η θέση λοιπόν αυτή του Κουμά εγγίζει θέσεις της πλατωνικής μεταφυσικής από μία άποψη κατ' αρχήν, αλλά και απομακρύνεται σχετικώς από την πλατωνική μεταφυσική διότι στο σημείο αυτό τουλάχιστον δεν ορίζει σαφέστερα τι είναι το ιδανικό, εάν είναι εντός της συνειδήσεως του ανθρώπου ή και εκτός της.

Περαιτέρω γράφει χαρακτηριστικά «το Ιδανικόν όμως χωρίς πραγματικότητα ήθελεν είσθαι μηδέν» επειδή εάν αφαιρέσωμεν το πραγματικόν δεν μένει πλέον ούτε πραγματικόν υποκείμενον της νοήσεως και της συνειδήσεως, επομένως αναρείται η νόησις και η συνειδήσις. Ο Ιδανισμός λοιπόν τελευτά εις τον μηδενισμόν».

Είναι λοιπόν αδύνατη η παραγωγή του πραγματικού από το ιδανικόν, δηλαδή από το απείκασμα του νού. Μιαν τοιαύτης σημασίας παραγωγήν διδάσκει η φιλοσοφία του υποκειμενικού ιδεαλισμού του Berkeley και επίσης από μια σχετικώς διαφοροποιημένη άποψη και η φιλοσοφία του Fichte. Ακόμη δε το συνολικόν οικοδόμημα της φιλοσοφίας του γερμανικού ιδεαλισμού παράγει τον υλικόν κόσμον εκ του χώρου του ιδανικού ή της Ιδέας, στην οποία αναγνωρίζει εν τούτοις αντικειμενική ύπαρξη· ιδίως δε τούτο διδάσκει η

φιλοσοφία του διαλεκτικού ιδεαλισμού του Hegel.

Ο Κούμας απορρίπτει ρητώς όλες αυτές τις απόψεις και εμφανίζεται εντόνως ελληνοκεντρικός επηρεαζόμενος στο σημείον αυτό από την αρχαία ελληνική μεταφυσική η οποία είναι σχεδόν ολοκληρωτικά δυιστική μεταφυσική.

Απορρίπτει ούτως ο Κούμας το πραγματικό-υλικό ως μονομερή θεώρηση του όντος και το ιδανικόν επίσης ως μονομερή θεώρηση του όντος.

«Ούτε λοιπόν το ιδανικόν από το πραγματικόν ούτε το εναντίον πρέπει να ζητά να παράξει ο φιλοσοφών· αλλά και τα δύο να θεωρεί αρχικώς ηνωμένα. Επομένως να θέτει ως όρια του φιλοσοφείν την διαβατικήν σύνθεσιν· το σύστημα λοιπόν το οποίον θέτει τα όρια ταύτα ονομάζεται σύστημα συνθετικόν ή διαβατικός συνθετισμός» και έχει λόγον προς τα δύο άλλα ως η σύνθεσις προς την θέσιν και την αντίθεσιν.

Η Διαβατική σύνθεσις ή ο διαβατικός συνθετισμός του Κούμα είναι όροι νέοι μέσα στην ιστορία της φιλοσοφίας και ακόμη και το όλον περιεχόμενον των όρων αυτών είναι σκέψεις χωρίς ριζική πρωτοτυπία αλλά διαφέτουν εν στοιχείον πρωτοτυπίας κυρίως κατά το ότι αποδίδουν αντικειμενική ύπαρξη στο ιδανικόν αυτό το οποίον εμφανίζεται στο χώρο των παραγώγων του πνεύματος του ανθρώπου. Η χωρίς νόηση ύλη ή άλλως το πραγματικόν υπό την πρώτην αυτού μορφή και η μετά νοήσεως συνειδήσις, το Ειδέναι, δηλ. το ιδανικόν, με άλλους λόγους το πραγματικόν υπό την δεύτερη αυτού μορφή, δεν δύναται να υπάρξουν παρά αμφότερα και κατά πλήρη αναφοράν του ενός προς το άλλο». Είτε ως θεωρητικόν είτε ως πρακτικόν όν, τα θεωρήσωμεν τον εαυτόν μας πρέπει να προϋποθέτομεν πάντοτε υποκείμενον το οποίον νοεΐ και αντικείμενον το οποίον νοείται· υποκείμενον το οποίον πράττει και αντικείμενον το οποίον δέχεται την ενέργειαν της πράξεως· υποκείμενον και αντικείμενον, πραγματικόν και ιδανικόν, ύπαρξις και νόησις της υπάρξεως παντού παριστάνεται διακεκριμένως αλλ' εν ταυτώ ως τι αναγκαίως σχετικόν και αχώριστον σύνθεμα· με εν αγωνίζεται η φιλοσοφία και περιπλανάται εις κενάς θεωρίας και ονείρατα εάν δεν αποδέχεται την σύνθεσιν ταύτην.

Η πραγματικότης άρα όλη είναι η σύνθεσις του πραγματικού και του ιδανικού και η γνώση περί του κόσμου είναι επίσης σύνθεσις του πραγματικού και του ιδανικού, χωρίς δε να είναι αναγκαίον ούτε απαραίτητο να προσδιοριστεί τι είναι πρώτον και τι δεύτερον. Τα όρια του πραγματικού και του ιδανικού

ανευρίσκονται αμοιβαίως κατ' αρχήν εκεί όπου περατούται το πραγματικόν και αρχίζει το ιδανικόν και αντιστρόφως εκεί όπου αρχίζει το πραγματικόν και περατούται το ιδανικόν.

Η γνώση, το ειδέναι «υπάρχουν και λειτουργούν κατ' αναφοράν προς το πραγματικόν, το οποίον αναβιβάζουν στο χώρο του ιδανικού. Αλλά αυτή η αναβίωση δεν είναι κατασκευή του ιδανικού, αλλ' αντίθετα ανακάλυψη του ιδανικού, δηλ. άλλως και πάλιν του πραγματικού υπό την νοητή του όψη, την όψη του υπεραισθητού χώρου της πραγματικότητος χωρίς τον οποίον δεν θα ήτο δυνατή η λειτουργία του ειδέναι. Το πραγματικόν ως υλικόν άνευ νοήσεως δεν θα ήτο δυνατό να περιγραφεί και να καταστεί αντικείμενον γνώσεως, αντικείμενο του νοούντος Εγώ.

Το Ιδανικόν άρα και το υλικόν συνυπάρχουν ταυτοχρόνως και έχουν και τα δύο πραγματική ύπαρξη και συνιστούν συμφωνία και σύνθεσις μεταξύ των.

Τα όρια αυτών ορίζονται αμοιβαίως και απλώνονται μέχρι του άλλου και περιγράφουν την συνολική πραγματικότητα στα πλαίσια της θεωρίας την οποίαν ο ίδιος ο φιλόσοφος ονομάζει *Διαβατικόν Συνθετισμό*.

Ο Διαβατικός Συνθετισμός του Κούμα στο χώρο της γνωσιολογίας εκφράζει απόψεις οι οποίες απηχούν τον προβληματισμόν του Αριστοτέλους στον ίδιον χώρον της γνωσιολογίας και συναφώς και της οντολογίας, γενικότερα δε και ένιες απόψεις της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και για τούτο είπαμε ήδη ανωτέρω ότι στον χώρο αυτών των προβλημάτων ο Κούμας είναι αποφασιστικά ελληνοκεντρικός.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. βλ. Νικ. Ψημμένου «*Η Ελληνική φιλοσοφία από το 1453 ως το 1821*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1989 σ. 236-238 (απόσπ. από το έργο του Κ. Κούμα «*Σύνταγμα Φιλοσοφίας*» κεφ. περί των πρώτων αρχών των φιλοσοφικών γνώσεων).

2. ό.π., σ. 246

3. ό.π., σ. 248

4. ό.π., σ. 251 «Η φιλοσοφία μας διαβαίνει μέχρι των αναποδείκτων και ακαταλήπτων και δια τούτο πολλάκις της δίδομεν το όνομα Διαβατική φιλοσοφία, ως τρόπον τινα διαβαίνουσα πάντα τα καταληπτά εν μετά το άλλο εκ διαδοχής και αφικνούμενη έως τα ανυπέρβατα άδύτα, τα οποία ονομάζομεν και ταύτα δια τον αυτόν λόγον διαβατικά εκ του φιλοσοφούντος λόγους λαμβάνοντες καταχρηστικότερον όνομα· άλλα υπερβατικήν φιλοσοφίαν υπερβαίνουσαν δηλονότι τα όρια ταύτα, ούτε δεχόμεθα, ούτε ονομάζομεν..

ΣΥΛΛΟΓΟΣ «ΑΘΗΝΑΙΟΝ»

Η συμβολή στελεχών του στην εκπαίδευση ενηλίκων και στην προαγωγή της Ψυχοπαιδαγωγικής στην Ελλάδα

Της ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΣ ΚΑΖΟΛΕΑ - ΤΑΒΟΥΛΑΡΗ

δρ. Παντείου Πανεπιστημίου

Το παρόν άρθρο διερευνά την συνεισφορά του Μορφωτικού Συλλόγου «Αθηναίων» στην προαγωγή της, πρώιμης για την εποχή της, ιδέας της εκπαίδευσης ενηλίκων, εστιάζοντας ειδικότερα στην συνεισφορά του στην ανάπτυξη της θεωρητικής και εφαρμοσμένης Ψυχοπαιδαγωγικής στη χώρα μας όσο και στην ευρύτερη φιλοσοφία της Παιδείας. Αρχειακό υλικό, πραγματολογικά στοιχεία από την εργογραφία συντελεστών του και συνεπείς αποτελούν τις κύριες πηγές του.

Παρότι με κριτικούς όρους αμφισβητείται η νομιμότητα της εμπορευματοποιημένης γνώσης του μεταμοντέρνου κόσμου ως οργάνου ελέγχου και εξουσίαςⁱ, φαίνεται ότι στην Ελλάδα του πρώτου μισού του 20ού αιώνα αναπαράγεται από συγκεκριμένους κύκλους το, στην ιδεολογία του Διαφωτισμού αναγόμενο, αξιακό πρωτείο μιας μεταφυσικής της γνώσης. Για την συγκεκριμένη περίοδο της ιστορίας των ιδεών κατά την οποία δεν μαζικοποιείται ακόμα η αμφισβητησιακή ερμηνευτική προσέγγιση της δυτικής ορθολογικής νεωτερικότητας και το περιεχόμενο των «μεγάλων αφηγήσεων», η πρόσκτηση γνώσεων παραμένει θεμελιώδες αίτημα. Με δεδομένη την αυταξία της γνώσης στη συλλογική συνείδηση ως προαπαιτούμενο, μεμονωμένα πνευματικά περιβάλλοντα προβαίνουν σε ανάληψη εκπαιδευτικών πρωτοβουλιών και στη δημιουργία θεσμών που συνιστούν φαινόμενα ασυνέχειαςⁱⁱ σε μια εντόπια Ιστορία της επιστήμης και πιο συγκεκριμένα της ψυχοπαιδαγωγικήςⁱⁱⁱ. Ο Μορφωτικός Σύλλογος Αθηναίων του 1946 εντάσσεται στο πλαίσιο αυτό. Εκτός της γενικότερης προσφοράς του, ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποκτά εκείνη που αφορά την Παιδαγωγική και την θεωρητική-πρακτική Ψυχολογία, σε περίοδο κατά την οποία η επιστημονική ταυτότητα της τελευταίας είναι ασαφής ή ετεροπροσδιοριζόμενη και η ίδρυση πανεπιστημιακής σχολής ψυχολογίας εμφανίζεται ως ουτοπία προσκρούοντας στην κραταιά για τη χώρα μας παράδοση της φιλοσοφικής ψυχολογίας.

Πλαισιωμένος από διακεκριμένους παιδαγωγούς, ψυχολόγους, φιλοσόφους και επιστήμονες συναφών γνωστικών πεδίων, ο Σύλλογος δεν περιορίζεται στη θεωρητική διδασκαλία, αλλά προβαίνει στην καινοτομική θέσπιση ενός Ιατροπαιδαγωγικού Κέντρου, σύμφωνα με διεθνή πρότυπα και ανταποκρινόμενου συστηματικά στις πιεστικές κοινωνικές ανάγκες^{iv} για μια επιστημονικά θεμελιωμένη παρέμβαση στην αγωγή του παιδιού μέσω της οικογένειας και του σχολείου. Νέες τελεολογίες αναδύονται για την εντόπια εκδοχή της ψυχοπαιδαγωγικής. Οι ανακύπτουσες ψυχοκοινωνικές ανάγκες του παιδιού τόσο στην

ομάδα-τάξη όσο και σε ενδοοικογενειακό επίπεδο με τη μορφή προβλημάτων διατομικών σχέσεων λόγω της δυναμικής της αλληλεπίδρασης που εντάσσεται στο πεδίο της κλινικής κοινωνικής ψυχολογίας^v, επιζητούν παρεμβάσεις ειδικών αλλά και αριότερη κατάρτιση γονέων και εκπαιδευτικών. Οι επάλληλοι επιμορφωτικοί δομικοί στόχοι του «Αθηναίου» δεν αποτελούν άλλωστε, σύμφωνα με προγραμματικές θέσεις των στελεχών του, επικίνδυνη εκκλιση για την επιστημονική πρόσληψη εκ μέρους μη ειδικών, ούτε ημιμόρφωση κατά Adorno, ή μαζική κουλτούρα κατά Umberto Eco^{vi}. Αντίθετα τόσο το εγνωσμένο επιστημονικό κύρος των μελών του όσο και δηλώσεις τους υποδηλώνουν προθέσεις περί του αντιθέτου. Τα μαθήματα απευθύνονται σε κοινό που «διψά ν' ακούσει τον καθαρό και σεμνό λόγο της επιστήμης...», η ώρα του μαθήματος είναι «η ώρα της περισυλλογής, του φωτισμού και της μάθησης», ενώ και ο Σύλλογος ονομάζεται ΑΘΗΝΑΙΟΝ όπως «άλλοτε στην Ευρώπη ονόμαζαν «Αθηναία» που σημαίνει τόπους αφιερωμένους στην Αθηνά, τη Θεά της σοφίας, διάφορα ανώτερα εκπαιδευτικά Ιδρύματα»^{vii}. Ο παραλληλισμός του Συλλόγου προς τον παλαιότερο του 1867 ομώνυμο Σύλλογο *Αθηναίων* επικαλείται το κύρος των τότε στελεχών ως εχέγγυο ποιότητας εφόσον υπήρξαν «Ιδρυτικά μέλη (του) τα βαρύτερα ονόματα εκείνης της εποχής Κ. Παπαρηγόπουλος, Δ. Βερναρδάκης, Π. Καλλιγιάς, Αλ. Ρίζος Ραγκαβής, Σ. Κουμανούδης κ.α.».

Η «δίψα για μάθηση» συνάπτεται όμως με μια «κοινωνική και εθνική ανάγκη για μιαν ανοιχτή παιδεία»^{viii}. Ενώ παρόμοιες μορφωτικές στοχοθεσίες διακηρύσσονται και από άλλους φορείς, η ιδέα αυτή του Συλλόγου εμφανίζεται ως προδρομική αντιλήψων για μια «διά βίου εκπαίδευση», όπως αυτή κρατικά θεσμοθετείται μεταγενέστερα για κράτη-μέλη της Ε.Ε. και για την Ελλάδα^{ix}.

Ο ψυχοκοινωνικός άλλωστε προσανατολισμός και η πρακτική σκοπιμότητα λειτουργίας του Αθηναίου εκφράζονται από ατομικές στάσεις των στελεχών του. Ιδρυτικό στέλεχος του Συλλόγου και εμβληματική προσωπικότητα της εκπαιδευτικής μας ιστορίας ο Ευάγγελος Παπανούτσος υπηρετεί το Αθηναίο επί μία εικοσαετία. Τον πρακτικό χαρακτήρα της φιλοσοφίας του με τις εμφανείς ανθρωπιστικές προεκτάσεις αλλά και τον έντονο ψυχολογισμό του υποτυπώνει με σαφήνεια «ο αναγνώστης ή ο ακροατής των φιλοσοφικών μαθημάτων όταν κλείνει το βιβλίο ή εγκαταλείπει την αίθουσα ομιλίας έχει το αίσθημα

ενός κενού», ενώ η πρακτική φιλοσοφία «υπάρχει ως υποχρέωση του σοφού και ως αξίωση του μεγάλου κοινού ..η πρακτική ή διδακτική φιλοσοφία ...έρχεται να βοηθήσει τον άνθρωπο...». Ουμανιστικές διαστάσεις συλλογικής φιλαλληλίας αποκτά με παρόμοιες ατομικές αποφάνσεις βασιικού στελέχους η λειτουργία ενός μορφωτικού, όπως ειδολογικά κατηγοριοποιείται και αυτοχαρακτηρίζεται Συλλόγου ο οποίος εκτός άλλων φιλοδοξεί να καλύψει τόσο το θεμελιώδες δικαίωμα στη μόρφωση όσο και την ευχερέστερη επίλυση πρακτικών προβλημάτων. Γενικότερα η σύνδεση της μάθησης με την πραγματικότητα αποτελεί μια από τις θεωρητικές αρχές της εκπαιδευτικής φιλοσοφίας ενώ η διεπιστημονικότητα που χαρακτηρίζει το σχεδιασμό των μαθημάτων του Αθήναιου παραπέμπει σε μια ολιστική προσέγγιση του ανθρώπου και των προβλημάτων του ως βιο-ψυχο-κοινωνικής οντότητας. Η ανθρωποκεντρική διαθεματικότητα^{xi}, για να μεταχειρισθούμε σύγχρονους καινοτομικούς όρους, της λειτουργίας του Συλλόγου, εστιάζει στον άνθρωπο ως δημιουργό, καλλιτέχνη, πνευματικό εργάτη, ηθική προσωπικότητα, διαμορφωτή της ιστορίας, του πολιτισμού αλλά και στον άνθρωπο ως πάσχον υποκείμενο, ως λύτη ποικίλων ατομικών ή ψυχοκοινωνικών προβλημάτων. Η φιλοσοφία των στελεχών εξάγεται από το Καταστατικό του Συλλόγου, αναγνωρισμένο με την υπ αριθμ. 8049/20 Νοεμβ. 1946 απόφαση Πρωτοδικείου, του οποίου ακριβές αντίγραφο βρίσκεται στο προσωπικό Αρχείο Αλεξάνδρου Πατσιφά, στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο. Ο Πατσιφάς υπήρξε Γραμματέας του Συλλόγου με Πρόεδρο του Διοικητικού Συμβουλίου τον Τ. Παπατζώνη και Αντιπρόεδρο τον Ν. Χατζηκυριάκο-Γρίκα Άλλωστε στη Σχολή Ελευθέρων Σπουδών τη δεκαετία 1946-1956 διδάχθηκε Φιλοσοφία, Ιστορία, Θεωρία Τέχνης, Κοινωνιολογία, Ψυχολογία, Παιδαγωγία κ.ά.^{xii}.

Ειδικότερα η διδασκαλία αλλά και η άσκηση της ψυχολογίας από το Αθήναιον εξεικονίζει το δεδομένο για την περίοδο εκείνη προπαραδειγματικό κατά Κuhn στάδιο ανάπτυξης της ψυχολογίας στη χώρα μας εφόσον διδάσκεται και από μη επαγγελματίες ψυχολόγους όπως ο Παπανούτσος και συγκροτεί έναν εισαγωγικό περί ψυχολογίας λόγο, που όμως πειραματίζεται με ψυχοπαιδαγωγικές εφαρμογές επιχειρώντας να συμβαδίσει με τα τότε διεθνή επιστημονικά μοντέλα. Η όχι αξιοκαταφρόνητη ποσοτικά ελληνική περί ψυχολογίας εργογραφία έχει συνήθως τον χαρακτήρα γενικού εγχειριδίου, ενώ είναι ενδεικτικό ότι «εγχειρίδιο ψυχολογίας» χαρακτηρίζει, το έργο του «Ψυχολογία»^{xiii}, ο ίδιος ο Παπανούτσος.

Εξαιρέσει θεσμών προνοιακού τύπου με κοινωνικό κυρίως προσανατολισμό, για την κάλυψη ψυχοπαιδαγωγικών αναγκών, ως προδρομικές μορφές λειτουργίας ιατροπαιδαγωγικών σταθμών μπορούν να καταγραφούν η απύπως λειτουργούσα σχολή γονέων και η βάσει ψυχοσωματικών ερευνών σε μαθητές, παρεχόμενη ψυχοπαιδαγωγική Συμβουλευτική στο Πειραματικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Αθηνών από το 1929^{xiv}, το Παιδολογικό Κέντρο Σχολικής Αντιλήψεως από το 1934 του οποίου είχε προη-

γηθεί η ίδρυση Παιδολογικού Εργαστηρίου Σχολικής Υγιεινής από το 1912 και η λειτουργία Παιδολογικού Εργαστηρίου στο Διδασκαλείο Μέσης Εκπαιδεύσεως το 1910, το ιδιωτικό Παιδολογικό Ινστιτούτο Αθηνών (1925-1928)^{xv}. Στο Πρότυπο Ειδικό Σχολείο από το 1937 με Διευθύντρια την επιφανή παιδαγωγό Ρόζα Ιμβριώτη, πραγματοποιούνται διαλέξεις προς τους γονείς για τα ψυχολογικά προβλήματα των παιδιών, ασκείται ψυχοθεραπευτική παιδαγωγική και λειτουργεί ένα «μικρόν ψυχολογικόν εργαστήριον»^{xvi}. Η Κλινική ψυχολογία για «καθυστερούντας μαθητάς» ασκήθηκε από το 1942 στο Ψυχολογικό Εργαστήριο της Φιλοσοφικής Σχολής υπό τον καθηγητή Γ. Σακελλαρίου^{xvii}. Συμβουλευτικοί ψυχοπαιδαγωγικοί Σταθμοί όπου κατά περίπτωση ασκήθηκε και θεραπευτική παιδαγωγική, λειτούργησαν επίσης σύμφωνα με τις αρχές της ατομικής ψυχολογίας του Adler με πρωτοβουλία κυρίως του Δ. Μωραΐτη, από το 1929-30^{xviii}. Κατά την ίδια περίπου περίοδο άλλωστε με τον Σταθμό του Αθήναιον λειτουργεί Ιατροπαιδαγωγικό Κέντρο στο Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής του Α. Ασπιώτη στις αρχές της δεκαετίας του 1950^{xix} και Ιατροπαιδαγωγικός Σταθμός από το 1956 στο Κέντρο Ψυχικής Υγιεινής^{xx}.

Η λειτουργία Ιατροπαιδαγωγικού Σταθμού στο Αθήναιον όμως συμβαδίζει με την συντονισμένη προσπάθεια θεωρητικής διδασκαλίας της Ψυχολογίας και της Παιδαγωγικής. Ενδεικτικά, σύμφωνα με προγράμματα από τους τόμους Αθήναιον.... και με αρχαιακό υλικό^{xxi} εκτός άλλων, ο Ε. Παπανούτσος διδάσκει Γενική Ψυχολογία, Ψυχολογία των χαρακτήρων, Χαρακτηρολογία, Ψυχολογία-γενική άποψη του πεδίου της σημερινής έρευνας, εκλεκτές σελίδες από την ψυχολογία του Αριστοτέλη, Ψυχολογία του υποσυνειδήτου. Στη Συνεδρίαση 3η της 16 Σεπτ. 1948, από τον Φ. 1 του Αρχείου του Συλλόγου, αναφέρεται ότι ο Εφορος της Σχολής Ε. Παπανούτσος θα ομιλήσει την 23η Οκτωβρίου με θέμα «Παραμορφώσεις της παιδικής ψυχής» ως «εισαγωγή εις τα εφέτος εγκαινιαζόμενα μαθήματα για γονείς». Στο ογκώδες Αρχείο Ε. Παπανούτσου, στο ΕΛΙΑ, υπάρχουν λεπτομερείς ιδιόχειρες σημειώσεις του για το μάθημα της χαρακτηρολογίας κατά διάφορες ψυχολογικές προσεγγίσεις (Φ. ΙΣΤ, Κιβ. Η). Η μετέπειτα διακεκριμένη ψυχολόγος, καθηγήτρια Σοφία Γεδεών, με το σημαντικό αντίστοιχο συγγραφικό και ερευνητικό έργο^{xxii}, διδάσκει Ψυχολογία προσχολικής ηλικίας, ψυχολογικά προβλήματα στην οικογενειακή ζωή του παιδιού, τύποι παιδιών και η ψυχική τους υγιεινή, ψυχολογία του παιδιού-μαθητικά χρόνια, προβλήματα της μαθητικής ζωής και εργασίας, η συναισθηματική ζωή και ο ρόλος της συμπεριφοράς, η ψυχική συμπεριφορά και τα προβλήματα της καθημερινής ζωής. Η γνωστή παιδαγωγός, οπαδός του εκπαιδευτικού δημοτικισμού και συγγραφέας ψυχοπαιδαγωγικών έργων Ειρήνη Παϊδούση^{xxiii} διδάσκει Αγωγή προσχολικής ηλικίας, προβλήματα αγωγής μέσα στον κύκλο της οικογενειακής ζωής του παιδιού, το δυσάγαγο παιδί, συνεργασία Σχολείου-οικογενείας. Εκτός αυτών υπήρξαν και έκτακτοι ομιλητές στη Σχολή. Διαλέξεις σε θέματα ψυχολογίας και παιδαγωγικής έδωσαν οι Jean Piaget, Αλ. Δελμούζος, Κ. Δοξιάδης, Ο. Μπεκές κ.ά.^{xxiv}

Στον Ιατροπαιδαγωγικό Σταθμό στο διάστημα 1953-1955 συμμετέχει και η επίσης διακεκριμένη παιδαγωγός Καλλιόπη Μουστάκα, μετέπειτα Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και μέλος του Ιου Διοικητικού Συμβουλίου του Συλλόγου Ελλήνων Ψυχολόγων (ΣΕΨ) το 1963. Ο Σταθμός κατά τη διετή λειτουργία του συγκεντρώνει ως συνεργάτες του επιφανείς επιστήμονες γιατρούς, ψυχολόγους, παιδαγωγούς, κοινωνικούς λειτουργούς κ.ά. Οι Α. Καλούτσης, Μ. Κατσάνης, Ειρ. Παϊδούση, Σ. Γεδεών, Φ. Καραπάνου, Θ. Βεργοπούλου, Σ. Βέρας και αργότερα οι Κ. Καλαντζής, Ν. Χαρβάτη, Εμ. Καρτάλη, Κ. Μουστάκα είναι μερικοί από τους γνωστότερους. Σε εξέταση και παρακολούθηση υποβλήθηκαν συνολικά 253 παιδιά ως 17 ετών προσερχόμενα με τους γονείς τους ή παραπεμπόμενα για ποικίλες ψυχοσωματικές διαταραχές. Κυρίως συμβουλευτικός ήταν ο χαρακτήρας της κατεύθυνσης του Σταθμού χωρίς να αποκλείεται και η ψυχοθεραπεία με αυστηρή δεοντολογία. Προηγείται διάγνωση (ιατρική, ψυχολογική, ψυχιατρική, κοινωνικοψυχολογική). Συνεργασία με την οικογένεια, έμφαση στην αφήγηση της ψυχικής ιστορίας του παιδιού και εχεμύθεια είναι μερικές από τις αρχές του Σταθμού.

Ο ψυχίατρος Ανδρέας Καλούτσης με μακρά θητεία στο Νοσοκομείο Νταού Πεντέλης, ιδρυτικό στέλεχος της Ελ. Εταιρείας Υγιεινής και Νευροψυχιατρικής του παιδιού, οργανωτής της παιδοψυχιατρικής κλινικής στο Δαφνί, συγγραφέας με έργα όπως «Ψυχανάλυση και ψυχολογία» του 1955, κ.ά. είναι ομιλητής του Συλλόγου με έμφαση στην ψυχαναλυτική κατεύθυνση. Ενδιαφέρον για την όλη ανάπτυξη του Σταθμού παρουσιάζουν δημοσιεύματα και άλλων συνεργατών. Ο πρωτοπόρος σε θέματα ειδικής αγωγής αργότερα και με μακρά προσφορά σε ανάλογα Ιδρύματα, προοδευτικός συνεργάτης της Ρ. Ιμβριώτη^{xv}, Κ. Καλαντζής είναι συγγραφέας έργων όπως Διαταραχές του λόγου στην παιδική ηλικία, του 1957, Βαρηκοΐα και διαταραχές στο λόγο, του 1955, Ο ρόλος του θεραπευτού παιδαγωγού στην ψυχιατρική ομάδα, του 1963 κ.α. Ο παιδοψυχίατρος Σ. Βέρας έχει δημοσιεύσει την έρευνα «Η νοητική ανάπτυξη κατά Goodenough μαθητών Δημ. Σχολείων Θεσσαλονίκης και περιχώρων», το 1959, Η πνευματική υγιεινή του μικρού παιδιού το 1931. Μια από τις πλέον δραστήριες ελληνίδες ψυχολόγους της εποχής η Νίτσα Χαρβάτη εκτός των υπέρ της αυτονομίας της ψυχολογίας ενεργειών της, δημοσίευσε Μερικές παρατηρήσεις για την μέθοδο των τεστ, (1954), Το φαινόμενο της Δυσλεξίας, (1955), Μερικές παρατηρήσεις πάνω στην παιδική εγγληματικότητα στην Ελλάδα, (1964), κ.α.

Από τους συνεργάτες του Συλλόγου ο ψυχίατρος Αρ. Νικολαΐδης συγκαταλέγεται στους νέους επιστήμονες του Αθήναιον, με το διευρυμένο με νέα μαθήματα πρόγραμμα του και με ακροατές έως και 3.173 άτομα κατά τον 19ο χρόνο λειτουργίας του. Ο Νικολαΐδης διδάσκει κλινική ψυχολογία με τίτλο «Η ψυχική νόσος ως πρόβλημα του συγχρόνου ανθρώπου». Ο Παπανούτσος διδάσκει μαθήματα με τίτλους Ο ψυχικός βίος του ανθρώπου, Ψυχολογία του υποσυνειδήτου. Πλήθος εγγράφων από το

προσωπικό Αρχείο του συγγραφέα του μακροβιότερου εγχειριδίου ψυχολογίας της Μ. Εκπαίδευσης μαρτυρούν την επιστημονικά και βιβλιογραφικά τεκμηριωμένη προετοιμασία των μαθημάτων του (Φ.3, Κιβ. Η, ΙΣΤ Σημειώσεις μαθημάτων). Το ενδιαφέρον του για ευρύτερα ψυχοκοινωνικά προβλήματα μαρτυρεί επίσης η συμμετοχή του σε Συζήτηση Στρογγυλής Τραπέζης της Εταιρείας Ευγονικής Αθηνών (1961) με θέμα την ευθανασία (Κιβ. Β, Φ. ΙΘ). Στον ίδιο Φάκελλο περιλαμβάνεται το κείμενο «Η σεξουαλική αγωγή των νέων» από συζήτηση του 1963.

Το ενδιαφέρον για ποικίλες ψυχολογικές θεωρίες και πρακτικές δεν αφορά όμως μόνο τα διδάσκοντα στελέχη του Αθήναιον. Στο σχετικό Αρχείο του Συλλόγου στο ΕΛΙΑ (Φάκελλος 3) περιέχεται προσωπική αλληλογραφία του Γραμματέα Αλ. Πατσιφά της δεκαετίας 1940, με την γνωστή καθηγήτρια φιλοσοφίας στη Γαλλία, Μιμίκα Κρανάκη η οποία φαίνεται ότι διατηρεί έμμεσες επαφές με μέλη του Συλλόγου, ενώ είναι γνωστή η εμπλοκή της με την ψυχανάλυση^{xvii}. Ο σχετικός με την ψυχανάλυση μεταξύ τους διάλογος απηχεί τις τότε σημειούμενες σχετικές αντεγκλήσεις. Στην αλληλογραφία του Πατσιφά αναφέρονται επίσης άλλοι κάτοχοι ψυχαναλυτικής παιδείας και στελέχη του Αθήναιον γεγονός που καταδεικνύει την ύπαρξη πυρήνα. Σε επιστολή της Μ. Κρανάκη^{xviii} προς τον Πατσιφά της 7/v/47, αναφέρεται «Εδώ και λίγους μήνες άρχισα ψυχανάλυση με τον Laforgue ..». Σε απάντηση της 18/v/47, ο Πατσιφάς εκφράζει επιφυλάξεις «...Δεν νομίζω ότι η ψυχανάλυση έσωσε ποτέ ..αν δεις την Καραπάνου ρώτησέ την για το Αθήναιον... είναι ξέρις μια προσπάθεια δική μας, δεν ξέρω πού θα βγάλει...».

Η Φρσώ Καραπάνου, στέλεχος του Αθήναιον είναι από τις πρώτες ελληνίδες ψυχολόγους με κλινική πείρα στο Νοσοκομείο Trousseau του Παρισιού και συνεργάτης της ψυχαναλύτριας Fr. Dolto στο Ιατροπαιδαγωγικό Κέντρο Ed. Claparède. Μετά το Αθήναιον εργάστηκε στην Πολυκλινική Αθηνών και στο Κέντρο ψυχικής υγιεινής. Σύμφωνα με στοιχεία από προφορική επικοινωνία (Ανοιξη 2000), έκανε την ανάλυσή της με τον Laforgue το 1951 και τη Διδακτορική της Διατριβή με τον G. Devereux. Στο δημοσίευσμά της «Ένα φροντιστήριο παιδικής ψυχιατρικής» του 1957, αναφέρεται σε διδασκαλία της με αντικείμενο και το κατά Lebonici ψυχόδραμα^{xviii}. Οι πρώιμες για την Ελλάδα ιδέες της περί κοινωνικής ψυχιατρικής αναπτύσσονται σε μελέτες όπως «Ψυχιατρική αποκατάσταση και κοινωνικό σύνολο» 1965. «Η πρώιμη μητρική αποστέρωση» του 1954, αναφέρεται στα αρνητικά κατάλοιπα της ιδρυματικής ζωής μνημονεύοντας τους Lagache, Spitz, Roudinesco, A. Freud, κ.α. Στο *Genese et evolution de deux fantasmes au cours de la therapie d'un enfant psychotique*, αναφέρει αναλυτική θεραπεία παιδιού στο ΚΨΥ το 1958.

Μια επίσης γνωστή ψυχαναλύτρια υπηρέτει στον Σταθμό του Αθήναιον. Σύμφωνα με προφορική επικοινωνία με την διδάσκουσα ψυχαναλύτρια, μέλος της Ελ. Ψυχαναλυτικής Εταιρείας και άλλων εταιρειών, Θάλεια Βεργοπούλου (Σεπτ. 2000) με την Καραπάνου γνωρίζεται στη Γενεύη και συνεργάζεται κατ'επα-

νάληψη μαζί της. Ολοκληρώνει τις σπουδές στο εξωτερικό και διευθύνει το Ψυχολογικό Εργαστήριο στο Δημόσιο Ψυχιατρείο περίπου μια δεκαετία. Για τη θητεία της στο Αθήναιον διηγείται ότι ο Ιατροπαιδαγωγικός Σταθμός λειτούργησε με δύο ομάδες αποτελούμενες από γιατρούς, ψυχολόγους και παιδαγωγούς και αναφέρεται στην εφαρμογή διαφόρων διαγνωστικών τεστ σε παιδιά αλλά και στην επίτονη ενημέρωση των γονέων τους. Μερικά γνωστά κείμενά της είναι Η προβληματική της διάψευσης ή τα παιδιά που αρνούνται να δεχθούν το γάμο των γονιών τους, στο Ψυχαναλυτικά κείμενα, 1990, Ο φθόνος δείκτης επιθυμίας 1995. Στην ψυχανάλυση άλλωστε, εκτός άλλων, είχαν αναφερθεί και οι Παπανούτσος, Καλούτσος, Νικολαΐδης και Γεδεών.

Η Σ. Γεδεών, από τις μαχητικότερες επιστήμονες υπέρ της ανεξαρτοποίησης της επιστήμης της ψυχολογίας και πρώτη Πρόεδρος του ΣΕΨ, αναπτύσσει πολυσχιδή επιστημονική και κοινωνική δράση. Τη μεγάλη σημασία που απέδιδε στην ψυχολογία και στην αναγκαιότητα ανάπτυξης της για την κάλυψη κοινωνικών αναγκών, εκφράζει με το δυσέυρετο δημοσίευσμά της Η σύγχρονη ψυχολογία και η ζωή του 1958, το οποίο ευρίσκεται στο υπ αριθμ. 061 Αρχείο Γεδεών Μανουήλ και Σοφία 1900-1986, του ΕΛΙΑ, όπου ευρίσκεται και η έκδοση «Ανωτέρα Σχολή Κοινωνικής Προνοίας, Τα δέκα χρόνια της Σχολής 1948-1958». Την ευαισθησία της απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα εκφράζει η Γεδεών διδάσκοντας στη Σχολή αυτή, όπου δίδαξαν και άλλα στελέχη του Αθήναιον όπως ο Ε. Παπανούτσος, ο Θρ. Σταύρου, η Κ. Μουστάκα, Αλ. Δελμούζος κ.ά. Τη βαρύτητα της κοινωνικής αγωγής η Γεδεών εκφράζει με έργο της όπου διαγράφει τον προσανατολισμό μιας ιδεατής αγωγής για τη μόρφωση του «κοινωνικού ανθρώπου» ως παιδαγωγικής αρχής θεμελιωμένης στην ψυχολογία.^{xix}

Γενικά η επιστημονική ιδιοπροσωπία των συνεργατών του Αθήναιον καθόρισε εν πολλοίς και τη φιλοσοφία λειτουργίας του. Με συνοπτική αναφορά στον Ιατροπαιδαγωγικό του Σταθμό σκιαγραφήθηκε η σημαντική για την εποχή της λειτουργία ενός καταξιωμένου στην κοινή συνείδηση θεσμού που, βάσει πρωτοβουλιών των εμπνευστών του, συνέβαλε ρωμά στην υλοποίηση της εκπαίδευσης ενηλίκων όσο και ειδικότερα στην αυτονόμηση της ψυχολογίας και των παιδαγωγικών της εφαρμογών.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- i. Jean François Lyotard, La condition postmoderne, Paris 1979, Les Editions de minuit, 11-17
- ii. Περί ασυνέχειας βλ. Michel Foucault, Η αρχαιολογία της γνώσης, Αθήνα 1987, Εξάντας, 17-18.
- iii. Αν η επιστήμη νοείται κυρίως ως αστικός κρατικός θεσμός, τομή για την εξέλιξη μιάς επιστήμης, σηματοδοτεί η ίδρυση Σχολής. Το πρώτο Τμήμα Ψυχολογίας λειτουργεί στο Πανεπιστήμιο Κρήτης το 1987
- iv. Γενικότερα περί αναγκών-επιστήμης βλ. Κ. Νιάρχου, Φιλοσοφείν, Αθήνα 1998, Συμμετρία, σ. 273
- v. Σχετικά βλ. Κλήμης Ναυρίδης, Κλινική κοινωνική ψυχολογία, Αθήνα 1994, Παπαζήσης, 216-231
- vi. Ουμμέστο Έκο, Κήνοσες και θεράποντες, μετ. Ε. Καλλιφατίδη, Αθήνα 1987, Γνώση, 60-61

vii. Αθήναιον, Πρώτη Δεκαετία 1946-1956, Αθήνα 1957, 7-8

viii. Αθήναιον...ο.α. σ. 9

ix. Η εκπαίδευση ενηλίκων ως θεσμός εγκαινιάζεται με τα κατά του αναλφαριθμητισμού προγράμματα του Βενιζέλου το 1929. Ακολουθεί η Διεύθυνση Επιμόρφωσης ενηλίκων, η Επιτροπή καταπολέμησης αναλφαριθμητισμού και το 1983 η Γενική Γραμ. Λαϊκής επιμόρφωσης, η μετέπειτα από το 2001 Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων. Για τις πληροφορίες αυτές ευχαριστώ τον Διευθυντή της ΓΓΕΕ κ. Γεωργακόπουλο. Για την διαρκή εκπαίδευση στην Ευρώπη βλ. Education permanente, Documentation et information pedagogiques 185, Bulletin du bureau International d'education, Unesco.

x. Ε. Π. Παπανούτσου, Πρακτική Φιλοσοφία, δεύτερη έκδοση, Αθήνα 1984, Δωδώνη, 15, 18

xi. Ο Pestalozzi πχ. έκανε λόγο για ειδολογική μόρφωση, ολόπλευρη ανάπτυξη, κι όχι απλώς για απόκτηση γνώσεων.

xii. Η Σχολή Ελευθέρων Σπουδών άλλωστε σε επαγγελματικά περίπου πρότυπα, παρείχε τίτλους σπουδών και εισέπρατε δίδακτρα. Βλ. «Πρακτικά Συλλόγου Αθήναιον 1946-1962» και την Συνεδρίαση της 29/11/1946, Φ. 1, του Αρχείου του Συλλόγου στο ΕΛΙΑ και Φ.2 του Αρχείου του 1949-1965

xiii. Ε. Π. Παπανούτσου, Ψυχολογία, Αθήνα 1972, Δωδώνη, Δεύτερη έκδοση

xiv. Βλ. Δημοσιεύματα του Πειραματικού Σχολείου του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η λειτουργία του Πειραματικού Σχολείου κατά τα έτη 1929-1930 και 1930-31, Τ. Ιος, Αθήνα 1933, εκδ. Δημητράκου

xv. Εμ. Λαμπταδαρίου, Σχολική Υγιεινή μετά στοιχείων Παιδολογίας, Αθήνα 1940 Δημητράκος, σ. 14-19

xvi. Βλ. Χ. Χρονοπούλου, Παιδαγωγική και εκπαιδευτική δράση της Ρόζας Ιμβριώτη, Διδ. Διατριβή, Αθήνα 2002, σ. 125. Ο θεσμός των ειδικών σχολείων ανάγεται στην Ευρώπη στον 19ο αιώνα. Λίγο μετά το τέλος του 19ου αιώνα λειτουργούσαν σε 90 πόλεις 389 τάξεις

Βλ. G. Kanter, IV. W. Bachmann, Παιδαγωγική των καθυστερημένων, Λεξικό Σχολικής Παιδαγωγικής Herder, Θεσ/νίκη 1982, Κυριακίδη

xvii. Άννα Γκαρμάτη-Θεοδωροπούλου, Η Κλινική Ψυχολογία εν Ελλάδι, Προμηθεύς, 2,1952, σ. 103

xviii. Βλ. Δ. Μωραΐτου, Περί ιδρύσεως Παιδαγωγικών Σταθμών, Ατομική Ψυχολογία Β, 1933, σ. 34.

xix. Ε. Ολιβιέρη, Η ψυχοβιολογική εξέταση του παιδιού, Αθήνα 1955, Εκδόσεις Ινστιτούτου Ψυχικής Υγιεινής. Αρ. Ασπιώτη, Η σύγχρονη ψυχολογία και η αγωγή, Ακτίνες 20, 1957, σ. 388-391

xx. Άννα Ποταμιάνου, Είκοσι χρόνια ζωής του Κέντρου Ψυχικής Υγιεινής, Αθήνα 1976, σ. 10-11

xxi. Στο Αρχείο Πατσιφά (ν. 3) του ΕΛΙΑ, χειρόγραφο της 26-10-1950 αναφέρει ώρες διδασκόντων

xxii. Σχετικά με τη ζωή και το έργο της Σοφίας Γεδεών βλ. Παναγιώτα Καζολέα-Ταβουλάρη, Η Ιστορία της Ψυχολογίας στην Ελλάδα 1830-1987, Αθήνα 2002, Ελληνικά Γράμματα, σ. 128, 129, 130, 138

xxiii. Για την Εφ. Παίδουση βλ. Παιδαγωγική-Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Τ. 7ος σ. 3666. Από ανέκδοτη επιστολή της 12-7-1953, προκύπτει το γενικότερο ενδιαφέρον της οικογενείας Παίδουση για την παιδεία εφόσον γίνεται έκκληση στον καθηγητή Σακελλαρίου να βοηθήσει τον νεαρό Μ. Μουντέ.

xxiv. Αθήναιον, πρώτη δεκαετία...ο.α.

xxv. Βλ. Η Ρόζα της Εκπαίδευσης, της Επανάστασης, εκδόσεις ΕΝΤΟΣ-ΠΕΑΦΕ, 2001, Σ. 29, 153

xxvi. Μ. Κρανάκη, Η ψυχανάλυση και η Ελληνίδα, Ψυχανάλυση και Ελλάδα, 1984, Ετ. σπουδών, 149-153

xxvii. Τα αναφερόμενα στην Κρανάκη είναι ενδεικτικά. Μια πλήρης ερμηνεία θα απαιτούσε τήρηση της μεθοδολογικής αρχής του Αρχελαίου δεσμού. Βλ. Ανδρέας Μπάγιας, Αρχελονομία, Αθήνα 1998, 45-55

xxviii. Περί ψυχόδραματος βλ. Ρούσκα Γ. Η ψυχοθεραπεία του παιδιού, Σχ. χρονικά 1958, 1-3, 100-102

xxix. Σ. Γεδεών, Ο θεσμός της συνεργασίας των μαθητών ως μέσο κοινωνικής αγωγής, Αθήνα 1937, 2-22.

ΑΠΟ ΤΗΝ «ΕΛΛΑΔΑ» ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ

«Χωρίς επιστροφή, χωρίς νόστιμον ἥμαρ»

Η αγαπητή συνάδελφος κ. Λίζα Κοντομίχαλου που υπηρετεί σε Ελληνικά σχολεία της Γερμανίας, μάς έστειλε το παρακάτω κείμενο, και το φιλοξενούμε στη στήλη αυτή ως ενδεικτικό της σχολικής ζωής «εις την ξένην».

M.M.

*«Η ξενιτιά, η φυλακή, η φτώχεια, η ορφάνια
τα τέσσερα ζυγιάστηκαν σ' ένα βαρύ καντάρι
και πιο βαριά η ξενιτιά με τα πολλά φαρμάκια».*
(Δημοτικό)

Δευτέρα, αργά το απόγευμα, γύρισε στο σπίτι ξυλιασμένη. «Μάρτης γδάρτης» σκέφτηκε ξεκλειδώνοντα τη βαριά εξώπορτα, σίγουρη ότι το διαμερισμάτι της θα τη δεχτεί σαν ξεστή, αγαπημένη αγκαλιά... Όμως πού τέτοια τύχη!

– Να πάρει η ευχή! Αυτό δεν είναι σπίτι, ψυγείο είναι, θα πλευριτώσω εδώ μέσα, γκρίνιαζε φωναχτά καθώς ένα παγωμένο ρεύμα την έσπρωξε σχεδόν, σιβαρό χέρι, εχθρικό...

Μα βέβαια, τι θαλπωρή ονειρεύεται η μωρά παρθένος! Αυτή η ίδια δεν ξέχασε το πρωί ανοιχτήν την μπαλκονόπορτα φεύγοντας κουτροβαληδόν για το σχολείο;

«Τα οψώνια της αμαρτίας θάνατος» έλεγε και ξανάλεγε ο θεολόγος, στο προηγούμενο, αθηναϊκό της σχολείο, με κάθε ευκαιρία και κυρίως για να αστειευτεί και να απαλύνει την αρνητική εντύπωση οποιουδήποτε λάθους, μαθητών ή συναδέλφων... Συχνά τον θυμόταν εδώ στην ξενιτιά, όπως και άπειρους άλλους φίλους και μνημόνευε τα λόγια τους.

– Καλή τους ώρα ολονών, σκέφτηκε με αγάπη, έκλεισε ερμητικά πόρτες και παράθυρα και άναψε στο φουλ το καλοριφέρ. Μέσα της ξύπνησαν, μπερδεμένα και ενοχλητικά, τα γεγονότα του πρωινού, ντυμένα το προαίσθημα μιας προσεχούς καταστροφής. Η Β' τάξη την είχε υποδεχτεί ανάστατη, μικρή συντροφιά ζαλισμένη από την ένταση του μυστικού ανέμου

Ήταν η τρίτη ώρα της πρωινής βάρδιας. Θουκυδίδη «Σικελικά» έγραφε το πρόγραμμα, μα πώς να γίνει μάθημα με τα παιδιά χλωμά, αφρημένα, λίγο σαν χαμένα... Τι να φταίει άραγε; Η καθηγήτρια προσπάθησε να πιάσει της τάξης το σφυγμό.

– Σίγουρα κάποιο ρόλο παίζει η ακαταστασία, όμως το πρόβλημα αυτό είναι παλιό, σκέφτηκε.

Η Γερμανίδα συνάδελφος, συλλέκτρια κάθε παλιαστασίας, υποστηρίζει με πάθος ότι χρειάζεται όλο αυτό το ...υλικό για τις θεατρικές παραστάσεις της και το αποθηκεύει στην τάξη. Επομένως το μάθημα γίνεται δίπλα σε ξεχειλισμένα χαρτόκουτα, κουρελιασμένα φουστάνια, τρύπια καπέλα και αφρικανικά ξόανα.

– Αν σας αρέσει, είπε στα παιδιά που διαμαρτυρήθηκαν η κυρία Σνάιντερ και στην αλλοδαπή της συνάδελφο πρόβαλε το δίκαιο της... κυριότητας.

– Εγώ είμαι υπεύθυνη της τάξεως στο σημείο αυτό, μου επιτρέπεται να αποφασίζω...

Πεδίο για συζήτηση μηδέν, όμως δεν είναι αυτός της δυ-

σθυμίας των παιδιών ο λόγος.

Πώς θα αρχίσει το μάθημα λοιπόν; Ίσως με ένα αστείο, έ- να ανέκδοτο από την ίδια την ύλη τη διδακτική; Σωστή παιδαγωγικά ή όχι, η αμφιλεγόμενη αυτή τακτική πάντα απέδιδε καρπούς στο ιδιόρρυθμο 8β, όπως ονόμαζαν οι Γερμανοί συνάδελφοι τούτη τη Β' Γυμνασίου.

Μαθητές και μαθήτριες, κάθε φορά στην ώρα του Θουκυδίδη, παρακολουθούσαν με αγωνία των Αθηναίων τη σικελική περιπέτεια και, παρόλο που γνώριζαν το τέλος, έλπιζαν ότι όλο και κάτι ευχάριστο θα συμβεί.

Κι αυτή τη μέρα και παρά την ολοφάνερη αναστάτωση των παιδιών το μάθημα άρχισε σχετικώς φυσιολογικά.

– Αχ, κυρία, αυτός ο Θουκυδίδης είναι σαν το ποδόσφαιρο, τι λέω, σαν Κριμι και μάλιστα spanend, παρατήρησε ο Μάκης, ο μόνος ψύχραιμος μέσα στην μικρή, εκνευρισμένη ομάδα.

Η κυρία, το όνομα Ελένη Μαζαράκη, ήταν έτοιμη να διορθώσει το Μάκη –μα δεν είπαμε ότι μεταξύ μας θα μιλάμε μόνο ελληνικά;– όμως δεν πρόλαβε. Από την άλλη άκρη της αίθουσας ήχησε σοβαρή, και λίγο έρρινη, η φωνή της Πανδώρας, φορτωμένη μικρό φορτίο βραχνάδας και πεισματικά πνιγμένα δάκρυα.

– Μάκη, άσε τις βλακείες, εγώ θα σε μαρτυρήσω στην κυρία.

– Ναι, θα τα πούμε όλα, χαρτί και καλαμάρι, πρόσθεσε η Αγγελίνα, δίδυμη αδερφή της Πανδώρας, όμοια μ' αυτήν σαν δεύτερη σταγόνα νερό.

– Κυρία, πολλά σας κρύβουμε όμως δεν πάει άλλο, ακούστηκε καμπανιστή η φωνή του Θωμά ντυμένη με αέρα μεγάλης αποφασιστικότητας.

Η Ελένη Μαζαράκη ένιωσε ξαφνικά άβολα. Το ίδιο πρόβλημα λοιπόν, η ίδια ιστορία, αυτή η δυσάρεστη, από την αρχή της χρονιάς, πόλεμος Μάκη - Σνάιντερ...

Ο μαθητής ξεπερνούσε τα όρια, η παιδαγωγός, συνήθως ανεκτική και αλέγγρα, στην περίπτωση αυτού του παιδιού γινόταν με το παραμικρό έξω φρενών.

– Κυρία, σήμερα ο Μάκης ήταν απαίσιος, φριχτός, γνωμόδοτησε η Βικτωρία, η μικρή σοφή κουκουβάγια, όπως την πείραζαν οι συμμαθητές της.

– Φώναξε την κυρία Σνάιντερ μ' ένα άσχημο όνομα, διευκρίνισε η Λίτσα και αμέσως σκέπασε το στόμα με το μικρό της χέρι. Ώστε έτσι λοιπόν! Η διαμάχη Μάκη - Σνάιντερ οδηγήται, αργά αλλά σταθερά, σε ακραίες καταστάσεις.

– Να δούμε πού θα φτάσουμε, κυρία! Η φράση Σνάιντερ έκανε σαν τρελή, φοβηθήκαμε πως κάτι θα πάθει, καλέ, θα της έρθει κανένας ταμπλάς...

Η Ρένα, στο μάθημα βουβή σαν άγαλμα της σιωπής, έδει-

χνε ότι αισθάνεται πολύ άνετα μέσα στο νευρικό κουβεντολόι και διατύπωνε ελεύθερα τη γνώμη της.

Η Ελένη Μαζαράκη ένιωσε ότι πρέπει να βάλει τα πράγματα στη θέση τους, επιτέλους, κάτι να κάνει...

– Τι έχεις να πεις, Μάκη, είναι αλήθεια όλα αυτά; ρώτησε αργά προσπαθώντας να κερδίσει χρόνο και ηρεμία. Είπες στην κυρία Σνάιντερ τέτοια κουβέντα βαριά; Και τώρα τι θα λέει αυτή για μας τους Έλληνες;

– Ότι είμαστε γαϊδούρια θα λέει, μουρμούρισε η Πανδώρα μέσα από το χαρτομάντηλο που είχε χωμένη τη μύτη της.

Η Ελένη της έριξε μια γρήγορη, λίγο σκοτεινή, ματιά και είπε με φωνή χρωματισμένη από ανστηρότερο τόνο.

– Παρακαλώ, ησυχία, ας αφήσουμε το Μάκη να απολογηθεί, να μας εξηγήσει...

Η τάξη αμέσως σιώπησε και ο Μάκης, αρχιδιάολος με κέρατα, όπως τον χαρακτηριζόε ο πατέρας του, ο... Λούτσιφερ αυτοπροσώπως, όπως γελοούσε μαζί του ο κύριος Μύλλερ, ο διευθυντής, σηκώθηκε κορδωμένος, ολοφάνερα ευχαριστημένος και έτοιμος να συνεργαστεί.

– Δε μου λέτε, κυρία, στο μάθημά σας κάνω φασαρία; Είμαι τεμπέλης, το λέω, όμως κάνω προσπάθεια... Ναι ή όχι; Χωρίς να περιμένει απάντηση και με αναποκοκινισμένο το πρόσωπο στράφηκε προς τους συμμαθητές.

– Και σας, ρε παιδιά, σας πείραξα στα σοβαρά ποτέ;

Ένα ομαδικό «όχι» του αποκριθήκε, εκτός από το «nein» που ξέφυγε της Κατερίνας...

– Εσύ σόπα, της πέταξε ο Μάκης κοφτά. Nein να πεις στην Σνάιντερ, όχι σε μας...

Η Ελένη, στη γαλήνη του σπιτιού της πια, θυμόταν τη δυσάρεστη συνέχεια.

Ο Μάκης, σε κάποια σημεία, είχε δίκιο φυσικά. Στις ώρες των ελληνικών ήταν ένας μικρός, σχετικά κινητικός και αστειός, άγγελος. Στο σπίτι του ένας κριτικός, κάπως αναιδής, πάντως σε γενικές γραμμές υποφερότος... τύραννος, όμως στις ώρες της κυρίας Σνάιντερ ήταν ολοκληρωτικά ανυπόφορος.

Περιφρονούσε επιδεικτικά τις υποδείξεις της, χασκογελοούσε χωρίς λόγο και, όταν εκείνη τον μάλωνε, σόπαινε, όμως υποκρινόταν ότι κυνηγεί μύγες στον αέρα.

Τα ίδια και αυτή τη Δευτέρα και η Στέφανι Σνάιντερ, έξαλλη με το δίκιο της, εγκατέλειψε την τάξη για να επιστρέψει σε λίγο με τον κύριο Μύλλερ.

Θα νόμιζε κανείς πως ο Μάκης θα λύγιζε μπροστά στο κύρος και την παιδαγωγική ευελιξία του διευθυντή, θα έσκυβε μετανιωμένα το κεφάλι, θα ζητούσε χαμηλόφωνα «συγγνώμη», όπως τον παρότρυνε η ίδια η κυρία Σνάιντερ, και η υπόθεση θα σταματούσε εκεί.

Όμως ο μικρός πίστευε ότι ήρθε η ώρα του, έφτασε η στιγμή με όλη του τη δύναμη να της επιτεθεί.

– Συγγνώμη; Γιατί; Εσείς δε θέλετε να με στείλετε σε ειδικό σχολείο, να με διώξετε, για να μη βρίσκω μετά καλή θέση μαθητείας;

Η κυρία Σνάιντερ αμέσως αντέδρασε, το ίδιο και ο διευθυντής λέγοντας πως, αν τον παραπέμπουν σε άλλο σχολείο, αυτό θα γίνει μόνο για το καλό του...

– Για το καλό μου; Ας γελάσω... Τόσες φορές με έχετε πει κομπλεξικό, βλαμμένο, ότι δεν είμαι από τον τρίτο κόσμο, είμαι από τον τέταρτο, τον πέμπτο... Δεν σας χωνεύω, κυρία Σνάιντερ, και μη με κάνετε την έξυπνη. Εμείς μετανάστες είμαστε, δεν είμαστε χαζοί, ούτε πειραματόζωα...

Τα παιδιά είχαν εντελώς βουβαθεί, η Στέφανι Σνάιντερ είχε χλωμιάσει και μόνο ο διευθυντής ψύχραιμος υποσχέθη-

κε ότι θα βρει σολομώντεια λύση.

Όμως η Ελένη Μαζαράκη ήξερε. Τέτοια λύση δεν υπήρχε. Η απόφαση σίγουρα είχε ήδη παρθεί.

Μάταια η ίδια αγωνίστηκε, αμέσως, μόλις πληροφορήθηκε τα συμβάντα, προτείνοντας μια ακόμη συνάντηση με τους γονείς, ζωγραφίζοντας με έντονα χρώματα την άφογη σχεδόν συμπεριφορά του Μάκη στις ελληνικές ώρες, τονίζοντας πόσο μεγάλο θα είναι γι' αυτόν το σοκ της απομάκρυνσης από την τάξη και τους στενούς του φίλους... Μάλιστα τώρα, σ' αυτή τη δύσκολη ηλικία...

Όλα τα λόγια της έπεσαν στο κενό, η Σνάιντερ ήταν ανένδοτη και ο διευθυντής πήγαινε πάσο...

– Γνωρίζετε κυρία Μαζαράκη, τις συνθήκες... Η συνάδελφος επιμένει, ο μαθητής είναι αδιόρθωτος... Δεν πρόκειται για προσωπικό θέμα, αλίμονο... Για το καλό του παιδιού... Αγανακτισμένη βγήκε η Ελένη απ' το γραφείο...

Μα βέβαια, ποια είναι αυτή που επιμένει να περάσει η δική της γνώμη... Η Στέφανι Σνάιντερ είναι επιφανής προσωπικότητα, τοπικό πολιτικό στέλεχος, σύζυγος σημαντικού της πόλεως πολίτη. Τι ζητάει η Μαζαράκη με τα σπασμένα γερομανικά της...

Το βράδυ είχε πια αρκετά προχωρήσει. Η Ελένη ένιωσε σαν να πνίγεται στου δωματίου της τη σκοτεινιά. Μελαγχολική και σφιχτά τυλιγμένη στο ξεστό μπουφάν βγήκε στο μπαλκόνι. Το κρύο την άρπαξε τσουχτερό, όμως ο φρέσκος αέρας και ο έναςστρος ουρανός της έκαναν καλό. Η σκέψη ότι ο μακρύς χειμώνας άγγιζε το τέλος του της έφτιαξε κάπως τη διάθεση. Δεν είναι και λίγο! Όπου να' να έρχεται η άνοιξη! Κάποιο πρωί θα βγει από το δάσος αλαφροπατώντας, θα γεμίσει λουλούδια και βότανα κάθε ελεύθερη γωνιά, θα σακρφαλώσει μυρωμένη μέχρι των σπιτιών τα σκαλοπάτια.

Τέτοιες ώρες όλα φαίνονται απλούστερα, απαλύνονται από της μητέρας φύσης την άγια ομορφιά...

– Ίσως δεν είναι τα πράγματα τόσο τραγικά, είτε μεγαλόφωνα η Ελένη γυρίζοντας στου δωματίου τη μοναξιά. Ας τον απομακρύνουν από το σχολείο το Μάκη, κάτι θα βρούμε, κάτι θα κάνουμε...

Μικρά σχέδια άρχισαν να ξεφυτρώνουν στο μυαλό της, σιγά-σιγά γινόταν εφευρετική... Να συναντήσει τους δασκάλους του νέου σχολείου, να τους προτείνει συνεργασία, να δέχεται τον διωγμένο στα δικά της μαθήματα, να ζητήσει τη βοήθεια του Προξενείου... Όμως μέσα της ήξερε. Ο Μάκης θα αντιδρούσε, αυτό θα ήταν βέβαιο. Η άγνοια, της προκαλούσε κάτι σαν φόβο, σαν παγωμένο νερό στην πλάτη. Ανίσχυρη και ανήσυχη πήγε στην κουζίνα να ζεστάνει το βραδινό της γάλα.

Να πάρει η ευχή! Πόσες φορές δεν είχε στη Σνάιντερ ότι ο Μάκης δεν είναι κακός, πονεμένος είναι, βοήθεια φωνάζει με τις τρέλες του, φροντίδα ζητάει, προσοχή... Οι γονείς τον έστειλαν βρέφος στην Ελλάδα, στη γιαγιά. Γυρίζοντας στη Γερμανία, πέντε-έξι χρονών, βρήκε τη μητέρα του με άλλο παιδί στην αγκαλιά... Και μετά των γονιών του η αιώνια βάρδια και τα προβλήματα... Αμέτρητα, σωρός...

Η Στέφανι όλα τα ήξερε, τα προβλήματα των ξένων δηλαδή, και τα κουβένταζε, τα ζύγιζε, τα αξιολογούσε, έλεγε πως νοιάζεται για όλου του κόσμου τα παιδιά.

Μόνο απέναντι στο Μάκη ήταν άτεγκτη, σκύλα πραγματική, μέγαιρα. Η παρουσία του και μόνο της έδινε στο δόξα πατρί!

– Τι να της πεις της ξεροκεφάλης που ξεσυνερίζεται τα

παιδιά, σκέφτηκε η Ελένη πηγαίνοντας στο δωμάτιο με το φλιτζάνι και το μεγάλο μπρίκι...

Και ξαφνικά η γύρω της σιωπή θρυμματίστηκε. Το στρίγγλισμα του κουδουνιού της έσπασε τα αυτιά. Επίσκεψη δεν περίμενε, ποιος να είναι άραγε; Κακόκεφη και για κάτι το δυσάρεστο υποψιασμένη, σήκωσε το θυροτηλέφωνο. Της απάντησαν ακατανόητες φωνές, μικρά ουρλιαχτά χωρίς ειρμό και περιεχόμενο, φορτωμένα συριστικούς ήχους που γρατσούνιζαν την καρδιά.

Κυρίαρχη λέξη η γνωστή: κυρία, κυρία... Μέσα στο επόμενο δευτερόλεπτο η Ελένη αναγνώρισε της Πανδώρας τη βραχνιασμένη φωνή, ενώ από το βάθος ακουγόταν της Αγγελίνας το παρόμοιο σεκόντο.

– Κορίτσια, εσείς είστε, τι έγινε, ελάτε επάνω...

Όμως τα κορίτσια δεν είχαν χρόνο, την παρακάλεσαν εκείνη να κατέβει, είναι και ο πατέρας τους εδώ, περιμένει στο αυτοκίνητο. Και αυτή, σίγουρη ότι κάποιο κακό είχε συντελεστεί, άρπαξε απ' την κρεμάστρα τη ζακέτα της, προς Θεού, να μην ξεχάσει τα κλειδιά, και χύθηκε στη μαρμαρίνη σκάλα.

Οι δίδυμες, με αναστατωμένα τα παιδικά τους πρόσωπα, την αγκάλιασαν, η μια από δεξιά, η άλλη από αριστερά.

– Κυρία άσχημα νέα. Ο Μάκης χάθηκε...

Η Ελένη προσπάθησε να χαμογελάσει, να κλείσει το δρόμο σε υποθετικά σενάρια, να σταματήσει τη σκέψη ότι μπορεί ήδη να έγινε μια συμφορά...

– Μα τι λέτε, βρε κορίτσια; Τι είναι ο Μάκης, καρφίτσα για να χαθεί; όμως η φωνή της, ψεύτικα γελαστή, δεν μπορούσε κανέναν να πείσει.

– Ναι, ναι, κυρία. Η μαμά του, η κυρά-Λέλα, τηλεφώνησε στους γονείς μας. Απ' το σχολείο δεν γύρισε και, δέστε, είναι νύχτα και ακόμη λείπει... Όλοι τον ψάχνουν, πήγαμε και στην αστυνομία, η κυρία Σνάιντερ φοβάται ότι ο Μάκης τό'σκασε... Η Πανδώρα μιλάγε χωρίς να παίρνει αναπνοή, η Αγγελίνα, πιο ήρεμη, είπε το σπουδαιότερο.

– Η κυρά-Λέλα μας παράγγειλε να σας ρωτήσουμε... Ίσως, λέει, σας τηλεφώνησε, γιατί σας έχει εμπιστοσύνη... Εσείς είσατε η τελευταία της ελπίδα, λέει...

Η Ελένη άναψε το εξωτερικό φως ακόμα μια φορά, μάζεψε όλη την ψυχραιμία της και προσπάθησε να καθησυχάσει τα παιδιά.

– Κορίτσια, δεν τον ξέρετε τον Μάκη και τα αστεία του;

– Κι ο μπαμπάς το ίδιο λέει. Ο Μάκης; Πλάκα μας κάνει...

Η Αγγελίνα χαμογελούσε, ενώ η Πανδώρα, που ακόμα έτρεμε, ρώτησε κάπως νευρικά.

– Λοιπόν, κυρία, σας τηλεφώνησε, ξέρετε τίποτα και για κοιτάξτε στο γραμματοκιβώτιο, πού ξέρεις καμιά φορά...

Αυτή ήταν η επόμενη κίνηση της Ελένης. Χωρίς βιασύνη ξεκλείδωσε το κουτί, έβαλε μέσα το χέρι της και το έβγαλε μ' ένα σωρό χαρτιά. Διαφημίσεις, τι άλλο, όμως κάπου μπροδωμένη στο χρωματιστό χαρτομάνι μια σελίδα τετραδίου, διπλωμένη στα τέσσερα, τσαλακωμένη, με του Μάκη τα ορνιθοσκαλίμαστα

«Κυρία, φέβγο, το λέο σεσάς γιατί ξέρω εείς μαγαπάτε» Μόνο αυτά...

Τρεις μέρες τον έψαχνε η αστυνομία τον Μάκη στη μικρή πόλη της κατοικίας του και στην ευρύτερη περιοχή. Ξημερώνοντας η τέταρτη τον βρήκαν να κοιμάται μακάρια σ' ένα απάνεμο μέρος δίπλα στις εγκαταστάσεις ενός τσίρκου. Τον ξύπνησαν, τον ρώτησαν τι κάνει κι αυτός, ενοχλημένος από τους απρόσκλητους επισκέπτες, απάντησε χωρίς ίχνος ευγένειας.

– Καλά ρε; Δε βλέπετε; Είσατε στραβοί; Μια χαρά είμαι.

Εσάς δεν θα σας άρεσε να μένετε εδώ;

Γύρω η καθημερινή δραστηριότητα είχε ήδη ξεκινήσει το ρυθμό και το χορό της. Το περίφημο τσίρκο Kroppe ετοιμαζόταν για την αποψινή του παράσταση μπροστά στο κοινό της Στουτγκάρδης.

Ο Μάκης, με πρησμένα απ' τον ύπνο μάτια και θεότρελα μαλλιά, έμοιαζε μαγεμένος.

– Ωραία η ζωή στο τσίρκο, ε Kamerad; ρώτησε τον πιο νεαρό αστυνομικό δινοντάς του μια φιλική αγκωνιά, ενώ εκείνος δεν ήξερε αν πρέπει να του χαμογελάσει ή να του δώσει καρπαζιά.

Μετά από αυτή την ιστορία, τον ξεσηκωμό, όπως έλεγε η κυρά-Λέλα, ο Μάκης έφυγε για την Ελλάδα, σχεδόν χάθηκεν τα ίχνη του. Κανείς δεν μιλούσε πια γι' αυτόν, όλη η υπόθεση ήταν, όσο να πεις, άβολη, άκομψη, έλεγε ο κύριος Μύλλερ.

Μόνο η Στέφανι Σνάιντερ τον μνημόνευε, είχε φτιάξει με δικό της, αυθαίρετο υλικό έναν κακό, μικρό ήρωα. Αστυνομίες, κλοπές, ναρκωτικά, ξυλοδαρμοί και φυλακή φυσικά. Αυτός ήταν ο Μάκης, που πηγε να της χαλάσει την τάξη...

Η Ελένη Μαζαράκη δεν πίστευε αυτές τις υπερβολές. Αν συνέβαινε έστω και το παραμικρό, θα είχε κάνει το γύρο του κόσμου ακαριαία, του δικού τους κόσμου, της ελληνικής κοινότητας και της μικρής σχολικής συντροφιάς. Χρόνια πέρασαν, πολύ νερό κατέβασε ο Νέκαρ, όπως έλεγε, ποιος άλλος, ο κύριος Μύλλερ.

Η Ελένη υπηρετούσε πια στη Θεσσαλονίκη, στην Καλαμαριά. Είχε ξεχάσει και τον Νέκαρ, και τη Στέφανι, και τον Μύλλερ και όλα τα παιδιά...

Ένα μεσημέρι, δέκα χρόνια μετά τη μεγάλη απόδραση με προορισμό το τσίρκο, κι ενώ έτρεχε να προλάβει το λεωφορείο, κάποιος την πλησίασε χαμογελώντας φιλικά.

– Ε, καλέ κυρία, τόσο άλλαξα, δε με γνωρίζεις πια;

Μα φυσικά η κυρία Μαζαράκη τον γνώρισε: ο Μάκης, μεγαλύτερος, ηλιοκαμένος, όμως καθόλου ωριμότερος, ούτε κατά μια σταλιά... Και πάντα έτοιμος να μιλήσει, να συζητήσει, να απολογηθεί.

– Εδώ βρίσκομαι, στη γύρα, στη Γερμανία πάω για δουλειά, τα ίδια, τα ξέρετε για...

– Και οι συμμαθητές σου, όλα εκείνα τα παιδιά.. ρώτησε η Ελένη και μετάνιωσε το επόμενο λεπτό, γιατί ήταν σχεδόν βέβαιη. Η μακρινή τάξη σίγουρα είχε σκορπίσει ξερά φύλλα στον άνεμο...

Γερμανία - Ελλάδα, Ελλάδα - Γερμανία, πήγαινε - έλα, ρίζωνε - ξερίζωνε, δάκρυσσε και γέλα, αέναο ταξίδι, δρομολόγιο, στη βάση του χωρίς επιστροφή, χωρίς νόστιμον ήμαρ...

– Ε, κυρία, τι θέλετε να γίνονται τα παιδιά; Έναν καιρό πίστευα πως όλοι εμείς μόνο μετανάστες είμασταν, πώς μας λέγατε εσείς; ναι, μέτοικοι... Μετανάστες, λοιπόν, όχι πειραματόζωα, όχι πειραματόζωα, φώναζα... Και το 'πα και στην Σνάιντερ, και στον Μύλλερ, και στην αστυνομία και σ' ένα σωρό αφεντικά... Το φώναζα και το πίστευα πάντα και κάθε φορά, χρόνια και χρόνια... Δεν είμαστε πειραματόζωα... Όμως ξέρετε κάτι; Με τον καιρό κατάλαβα! Ναι, τώρα κατάλαβα και δεν το πιστεύω πια.

ΛΙΖΑ ΚΟΝΤΟΜΙΧΑΛΟΥ - SCHÜLER
Φιλόλογος

ΛΕΞΙΚΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Γράφει: ο ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ, Φιλολόγος - τ. Σχολικός Σύμβουλος

Φαινομενολογία

I Φιλοσοφική θεωρία που επιχειρεί με την ανάλυση του φαινομένου να ξεπεράσει το αισθητό δεδομένο και να φθάσει στην ιδεατή ουσία του, στο ίδιο πράγμα. Φαινόμενο, κατά τους φαινομενολόγους, είναι ένα δεδομένο, που αποκάλυπτε το οντολογικό περιεχόμενο της πραγματικότητας, την ουσία του όντος.

II Ο όρος φαινομενολογία (phaenomenologie) εισήχθη από το Γερμανό μαθηματικό *Ιωάννη Λάμπερτ* (Lambert John, 1726-1777), ο οποίος τον χρησιμοποίησε για να δηλώσει μια μάθηση, που είχε ως αποστολή τη διάγνωση των φαινομένων εκείνων, που δεν ανταποκρίνονται στην αλήθεια. Τον όρο αυτό χρησιμοποίησε εξάλλου ο *Εμμ.Καντ* (Kant Imn., 1724-1804) προς δήλωση μιας «αρνητικής μαθήσεως», η οποία εξέταζε την κίνηση της ύλης ως φαινόμενο της εξωτερικής αισθήσεως. Με φιλοσοφική έννοια χρησιμοποιήθηκε ο όρος και από τον *Χέγκελ* (Hegel G., 1770-1831) στο έργο του «*Φαινομενολογία του πνεύματος*», στο οποίο ξεκινώντας από την απλή αισθητηριακή εμπειρία καταλήγει στην «απόλυτη γνώση».

Χρήση του όρου έκαναν επίσης ο Άγγλος φιλόσοφος *Ουίλιαμ Χάμιλτον* (Hamilton, 1788-1856), ο Γερμανός φιλόσοφος *Εδ. Φον Χάρτμαν* (Hartmann, 1842-1906) και ο Γερμανός φιλόσοφος και ψυχολόγος *Κάρολος Στουμπφ* (1848-1936).

III Εκείνος όμως ο οποίος καθιέρωσε τη χρήση του όρου, προκειμένου να δηλώσει μια θεμελιώδη φιλοσοφική επιστήμη είναι ο Γερμανοεβραίος καθηγητής της φιλοσοφίας *Εντμοντ Χούσερλ* (Husserl Ed., 1859-1938), συγγραφέας του έργου «*Η ιδέα της φαινομενολογίας*» (1906) και δημιουργός της σύγχρονης φαινομενολογικής φιλοσοφίας. Με αυτόν η φαινομενολογία αποτέλεσε ένα από τα ισχυρότερα και γονιμότερα ρεύματα της σύγχρονης φιλοσοφικής σκέψης.

IV Η φαινομενολογία του Χούσερλ χαρακτηρίζει όλα τα πράγματα «φαινόμενα», επειδή προβάλλουν ολοκάθαρα ενώπιον της συνειδήσεώς μας και στην εκφραστική δύναμη.

Τα φαινόμενα δεν έχουν να κάνουν με κάτι το φαινομενικό. Η φαινομενολο-

γία ενδιαφέρεται για την ουσία των φαινομένων, για την εσωτερική υφή τους. Η ουσία αυτή συλλαμβάνεται άμεσα, με τρόπο εννοιακό. Την ουσία αυτή ο Χούσερλ ονομάζει «είδος».

Για να φτάσουμε, όμως στην ουσία των φαινομένων οφείλουμε να παραμερίσουμε ή να «βάλουμε μέσα σε παρένθεση» τα δευτερεύοντα στοιχεία των πραγμάτων και να αγνοήσουμε ο,τιδήποτε έχει διατυπωθεί για τα πράγματα (θεωρίες, παρατηρήσεις, γενικεύσεις) από φιλοσόφους ή επιστήμονες. Βασικά η θεώρηση και η σύλληψη της ουσίας με νοητική ενέργεια είναι ο στόχος της φαινομενολογικής μεθόδου.

Η φαινομενολογία, εξάλλου, στηρίζεται στον τρόπο με τον οποίο, η συνείδηση βλέπει, «θεάται» την πραγματικότητα. Η σκέψη κατά τον Χούσερλ, από μόνη της δεν μπορεί να δώσει την πραγματικότητα. Η συνείδηση μπορεί να «σκέπτεται», αλλά ο ρόλος της δεν είναι παθητικός. Αντίθετα, γίνεται καθοριστικός για τη σύλληψη του νοήματος των πραγμάτων.

Με τον όρο «συνείδηση» ο Χούσερλ δεν εννοεί την πραγματική συνείδηση του σκεπτόμενου ανθρώπου, αλλά μια συνείδηση «*υπερβατική*» καθαρή και ανεξάρτητη από τον άνθρωπο και τη δράση του. «*Αντικείμενα*», εξάλλου, δεν είναι τα πραγματικά αντικείμενα, αλλά κάποια αντικείμενα «*ιδεατά*», άσχετα από τον υλικό κόσμο.

V Ειδικότερα στο χώρο της φιλοσοφίας η φαινομενολογία εμφανίζεται συγχρόνως και ως μέθοδος και ως σύστημα:

Ως *φιλοσοφική μέθοδος* διδάσκει με ποιο τρόπο είναι δυνατό ο φαινομενολόγος να φθάσει, μέσω των εμπειρικών δεδομένων, στην ενόραση του ιδεώδους περιεχομένου της πραγματικότητας. Αποτελεί, κατά κάποιο τρόπο, μια ανανέωση της «*θέας των ιδεών*» της θεωρίας του Πλάτωνα. Τελικά η φαινομενολογία, ως μέθοδος, μας διδάσκει πώς θα μπορούμε να φθάσουμε μέσα από τα εμπειρικά δεδομένα στην ενόραση του ιδανικού της πραγματικότητας.

Ως *φιλοσοφικό σύστημα* η φαινομενολογία χαρακτηρίζεται ως «*καθαρή*» ή «*υπερβατική φαινομενολογία*» και επιζη-

τεί να φθάσει μέχρι των εσχάτων δεδομένων της πραγματικότητας. Προς αυτή την κατεύθυνση οδηγείται με τη μέθοδο της «*φαινομενολογικής αναγωγής*». Το έσχατο δεδομένο της πραγματικότητας είναι το «*υπερβατικό εγώ*».

Στην πραγματικότητα η φαινομενολογία στο *πρώτο στάδιο* της παρουσιάστηκε ως περιγραφή της αντικειμενικότητας η οποία παρουσιάζεται ενώπιον της συνειδήσεως με άμεση ενόραση.

Στο *δεύτερο στάδιο* διευρύνεται σε θεμελιώδη φιλοσοφική μάθηση, η οποία έχει ως αποστολή να μελετήσει τα δεδομένα της καθαρής συνειδήσεως των ιδεών αντικειμένων.

Ο Χούσερλ, εξάλλου, υποστήριξε ότι μπορούμε να αμφιβάλλουμε ως προς την ύπαρξη κάθε εμπειρικού δεδομένου. Εκείνο όμως το οποίο δεν επιδέχεται αμφιβολία είναι το «*εγώ νοώ*», η υποκειμενική δηλαδή ενέργεια της συνειδήσεως, ή *cogitatio*. Στην περιοχή αυτή δεν εισχωρεί η αμφιβολία καθόσον η περιοχή αυτή είναι «*πηγή αλήθειας*». Άρα η φιλοσοφία είναι υποχρεωμένη να λάβει υπόψη της την *cogitatio*.

VI Ουσιαστικά ο Χούσερλ εισάγει μια νέα μέθοδο, τη *μέθοδο της φαινομενολογικής αναγωγής*, σε δύο μορφές: Η πρώτη μορφή είναι η «*ειδητική αναγωγή*». Με αυτή αναγόμωθο στο ιδεώδες περιεχόμενο του αντικειμενικού κόσμου. Για παράδειγμα, όταν έχω ενώπιόν μου έναν άνθρωπο, μπορώ να τον θεωρήσω από ιδανική άποψη και να αναζητήσω τα ιδεώδη χαρακτηριστικά του.

Η δεύτερη μορφή της αναγωγής είναι η «*υπερβατική αναγωγή*». Αυτή συνίσταται στο να θεωρήσουμε τα ιδεώδη περιεχόμενα, τα οποία μας προσκόμισε η «*ειδητική αναγωγή*» όχι πλέον ως ιδεώδεις αντικειμενικότητες, αλλά ως «*υπερβατικά φαινόμενα*» που ανήκουν στην καθαρή συνείδηση.

VII Το έργο του φαινομενολόγου λοιπόν είναι να αναχθεί με τη φαινομενολογική μέθοδο στο στρώμα των υπερβατικών συνειδησιακών φαινομένων, μέσω των οποίων είναι δυνατό να οδηγηθεί στην αλήθεια.

Με την έννοια αυτή η Φαινομενολογία επιδιώκει να υψωθεί σε θεμελιώδη μάθηση για τη φιλοσοφία, να αναδειχθεί σε «*πρώτη φιλοσοφία*», σύμφωνα με την αριστοτελική σημασία του όρου σε μια «*παγκόσμια μάθηση*».

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Οικουμενικού Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου «Ότε ἤμην παιδίον»

Τον Νοέμβριο του 2003 τυπώθηκε και κυκλοφόρησε για λογαριασμό των εκδόσεων «Καστανιώτη» το βιβλίο του Παναγιωτάτου Οικουμενικού Πατριάρχου Κων/πόλεως κ.κ. Βαρθολομαίου με τίτλον: «Ότε ἤμην παιδίον». Η δημοσίευση έγινε στη σειρά: «Σκέψη, Χρόνος και Δημιουργοί» υπό την διεύθυνση του Θανάση Θ. Νιάρχου.

Επειδή συμβαίνει να συνδέομαι με τον εκδοτικόν αυτόν οίκον, αλλά και με το γεγονός ότι είχα την τιμή να έχω δεχθεί τις ευλογίες του Παναγιωτάτου δια το βιβλίο μου «ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΑΡΒΑΚΗΣ», έσπευσα να το προμηθευθώ.

Το βιβλίο βασίστηκε στην συνέντευξη, η οποία δόθηκε στην κα Μαριάννα Κορομηλά, την 1η Αυγούστου 2002, στην Έδρα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, στο Φανάρι. Η εκπομπή μεταδόθηκε από το ραδιόφωνο του «Σκάι 100.3» στις 16 Αυγούστου 2002.

Στην συνέντευξη αυτή, η Αυτού Θειοτάτη Παναγιότης ο Οικουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαίος ανιστορεί στην δημοσιογράφο κα Μαριάννα Κορομηλά τα παιδικά του χρόνια στο νησί του, την Ίμβρο.

Στο εσωτερικό του βιβλίου (σελ. 5) είναι γραμμένα τα παρακάτω:

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Χ. ΑΡΧΟΝΤΩΝΗΣ

Ότε ἤμην παιδίον

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

*Από τήν Ε΄ τάξι τοῦ Δημοτικῶν
ὡς τήν τελευταία τοῦ Γυμνασίου*

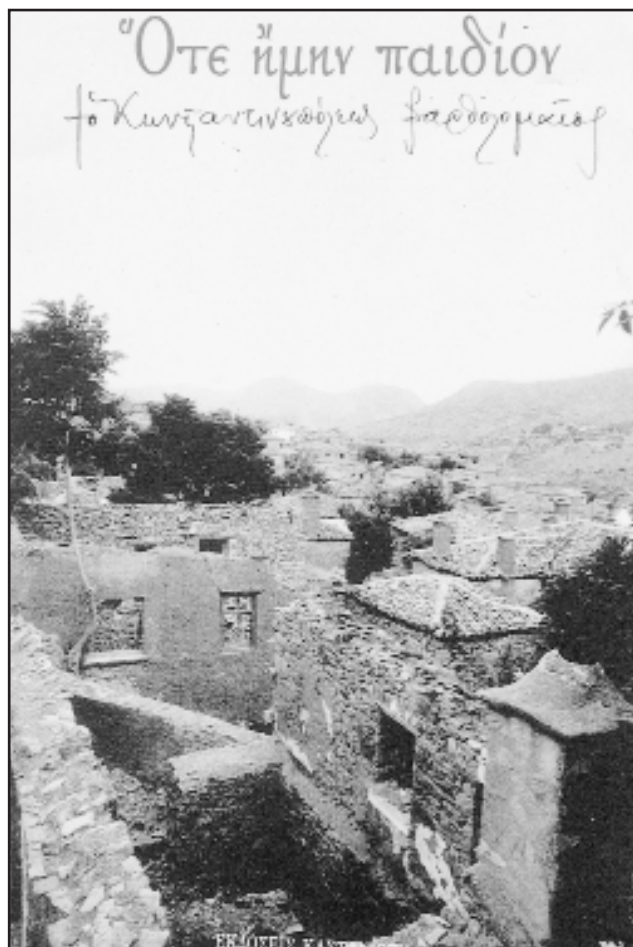
Στη σελ. 7 του βιβλίου υπάρχουν τα περιεχόμενα, όπου καταγράφονται όλες οι εκθέσεις του, από το Σχολικόν έτος 1950-1951 (Τάξις Ε΄ Δημοτικῶν) έως το σχολικόν έτος (1956-1957) Τάξις Στ΄ Γυμνασίου.

Μέσα σ' αυτά τα κείμενα που έγραψε ο Δημήτριος Χ. Αρχοντώνης, έτσι ήταν το πολιτικό του όνομα, καταγράφει την παιδική και εφηβική του ηλικία. Μιλάει για τον τόπο που γεννήθηκε, το χωριό Αἰ Θεόδωροι, στις 29 Φεβρουαρίου του 1940, στον Ελαιώνα της Ιμβριώτικης ενδοχώρας.

Αυτόν, λοιπόν, τον τόπον, αυτήν την ευλογημένη γη, περιγράφει ο Παναγιωτάτος Πατριάρχης. Η συγκίνηση διαπερνά όλα τα κείμενα που έγραψε.

Θυμάται τον πατέρα του· τον λέγανε Χρήστο Αρχοντώνη.

«Ο Χρήστος, ο πατέρας μου, αιωνία του η μνήμη, η μητέρα, η κυρά-Μερόπη, προσπαθούσε να μεγαλώσει τέσσερα παιδιά με τις περιορισμένες δυνατότητες και

ανέσεις που υπήρχαν στο χωριό. Δεν είχαμε, ας πούμε, ηλεκτροφωτισμό, με τις λάμπες πετρελαίου· κι εγώ διάβαζα με λάμπα...

– Ναι, με λάμπα πετρελαίου και δεν είχαμε νερό στο σπίτι, κι εγώ, λέγει ο Πατριάρχης, πήγα πολλές φορές στη βρύση, που, εντυχώς, ήταν κοντά στο σπίτι μας, για να μεταφέρω νερό και για τις δουλειές του σπιτιού και για τα λουλούδια της αυλής και για τα ζώα, και ούτω καθεξής. Λοιπόν, τις ελεύθερες ώρες μου βοηθούσα τον πατέρα στο καφενείο ή πήγαινα στη Μητρόπολη και βοηθούσα τον Γέροντά μου. Και εκεί στη Μητρόπολη έμαθα γραφομηχανή.

Ο Δεσπότης μ' έστειλε να κάνω θελήματα, να πάω στον μπακάλη, να πάω στον Επίτροπο, να μεταφέρω ένα έγγραφο ή στον ιερέα να μεταφέρω κάποια εντολή του Δεσπότη και ούτω καθεξής. Ήμουν από τότε στη διάθεση του Δεσπότη και είχα βέβαια μέσα μου την κλίση για την ιεροσύνη, την οποία κλίση καλλιέργησε και ο γέροντάς μου και με προώθησε.

Και όταν τελείωσα αυτές τις δύο τάξεις του Γυμνασίου στην Ίμβρο, φρόντισε ο γέροντάς μου και με έστειλε

στην Χάλκη, όπου έκανα τις τρεις τάξεις του Λυκείου και στη συνέχεια τις τέσσερις τάξεις της Θεολογίας, αλλά επαναλαμβάνω ότι κάθε καλοκαίρι δεν έβλεπα την ώρα να έρθει ο Ιούνιος...».

Στο βιβλίο του ο Πατριάρχης συνεχίζει: «Απεφοίτησα με την βοήθεια του Υφίστου από το σχολείο της πατρίδας μου και ο ζήλος, τον οποίον είχα από μικρή ηλικία προς την ιεροσύνη με οδήγησε στη Σχολή της Χάλκης για να εκπληρώσω αργότερα μίαν υψηλήν αποστολή».

Τώρα πλέον άφησα την παιδική ηλικία, έγραφε, και εισέρχομαι στην εφηβική. Τότε όλα μου εφαινόταν αστασία και εύκολα: τίποτε δε θεωρούσα σοβαρό, άλλωστε στα παιδιά δεν υπάρχει σοβαρότης. Είχα την αντίληψη ότι ο κόσμος όλος περιοριζόταν στη μικρή εκείνη γωνιά της γης, την Ίμβρον. Πού να φανταστώ ότι το χέρι Εκείνου σκόρπισε τόσο άφθονα τα αγαθά του σε απέραντες εκτάσεις!

Οι συνθήκες της ζωής μ' εχώρισαν από τους γονείς μου και μ' έφεραν σ' έναν άγνωστο τόπο, πολύ διαφορετικό από την πατρίδα μου καθ' όλα. Και τότε πάλιν ο νους μου επέταξε ψηλά, στον Δημιουργόν των θαυμασίων αυτών έργων. Με πόση σοφία τα έπλασε όλα!

Τώρα σκέπτομαι ότι η γενέτειρά μου δεν είναι ούτε μια τελεία εντός όλου του κόσμου, γνωρίζω δε ότι και όλη η γη είναι μηδαμινή καθ' έκτασιν εντός του σύμπαντος, τον αχανούς αυτού δημιουργήματος του Θεού. Όσον προχωρεί, λοιπόν, η ηλικία προχωρεί και η σκέψη

του ανθρώπου.

«Ενίοτε ρίχνω ένα βλέμμα στο μέλλον μου. Το βλέπω πλήρες μόχθων και πόνων, εις το τέλος των οποίων κρύπτεται μια ηθική ικανοποίηση, επειδή θα βαδίσω εις την ευθείαν οδόν και θα καταλήξω εις το επιθυμητόν τέρομα».

Όταν τα έλεγε αυτά, ήταν μαθητής της Δ' Γυμνασίου στην Χάλκη. Ο νεαρός τότε, Δημήτριος Αρχοντώνης, μάλλον δεν θα μπορούσε να φανταστεί ότι στο τέρομα αυτό –το επιθυμητό, γιατί όχι;– θα περιλαμβανόταν και η άνοδος στον θρόνο του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

Στο επίμετρο, που έγραψεν ο Κώστας Γεωργουσόπουλος, με τίτλον «**Η Αδαπάνητη αθωότητα**», λέγονται τα εξής:

«Ο Παναγιώτατος Οικουμενικός Πατριάρχης κ. Βαρθολομαίος καταθέτει ενώπιόν μας την αθωότητά του, την παρθενική του ματιά, τις παιδικές του ανησυχίες, τις γνήσιες απροκατάληπτες επιθυμίες του, τα αφορτίστα από μέριμνες όνειρά του. Ένα παιδί στη γενέθλια νήσο του, μειονοτικό μέσα σ' ένα κράτος αλλόγλωσσο και αλλόθρησκο, μεγαλώνει με τη γλωσσική περιουσία των προγόνων του, με τις παραδόσεις, τις αφηγήσεις, τα ήθη και τις τελετές, που διέσωσαν οι αγώνες και χαλύβδωσαν οι τραυματικές εμπειρίες των ομοεθνών του».

δρ. ΒΑΣΙΛΗΣ ΑΣΗΜΟΜΥΤΗΣ

ΤΙΜΗΤΙΚΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΟ «ΣΧΕΔΙΟ ΑΡΧΕΛΟΓΟΣ»

Το Σχέδιο «**Αρχέλογος**» αποτελεί μια πρωτοποριακή παρουσίαση του αρχαίου ελληνικού φιλοσοφικού λόγου και έχει καθαρά σύγχρονη ελληνική προέλευση. Εμπνευστής του Σχεδίου αυτού είναι ο διακεκριμένος Έλληνας καθηγητής της Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου κ. **Θεόδωρος Σκαλτσάς**, που το έργο του αυτό έχει γίνει ευρύτερα γνωστό τόσο εδώ στην Ελλάδα, όσο και στον διεθνή επιστημονικό χώρο. Μέχρι τώρα υπήρχαν παρόμοια προγράμματα από ξένους κυρίως ερευνητές, αλλά για πρώτη φορά παρουσιάζεται στο χώρο αυτό καθαρά ελληνικό έργο, που διακρίνεται για την συστηματική και πλήρη αναγραφή των σχετικών επιτεύξεων του αρχαίου ελληνικού φιλοσοφικού λόγου. Σκοπός του δεν είναι απλώς η παρουσίαση του λόγου αυτού στους επιστήμονες ερευνητές, αλλά η ευρύτερη προσέγγισή του και η χρησιμοποίησή του στα σχετικά διδακτικά εκπαιδευτικά προγράμματα.

Το Σχέδιο «**Αρχέλογος**» με την πρώτη γνωστοποίησή του, απέσπασε ευμενέστερες κριτικές και επαινετικά

σχόλια από πολλά Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα της Ευρώπης και της Αμερικής.

Ήδη, όπως μας πληροφόρησε η εδω αντιπροσωπευτική του ομάδα, το «**Σχέδιο Αρχέλογος**» έλαβε τελευταία νέες τιμητικές διακρίσεις.

Συγκεκριμένα, τα Πανεπιστήμια της Οξφόρδης, του Yale και του Stanford με απόφαση κοινής ειδικής επιτροπής επιστημόνων, επέλεξαν τα προγράμματα του ΣΧΕΔΙΟΥ «Αρχέλογος» ως την top database για e-learning στους Έλληνες.

Αποτελεί ασφαλώς μεγάλη τιμή που ένα ελληνικό έργο επελέγη ως το άριστο από την κριτική επιτροπή των κορυφαίων αυτών Πανεπιστημίων.

Για την ενημέρωση των ενδιαφερομένων παραθέτουμε τη διεύθυνση της κοινής ιστοσελίδας των Πανεπιστημίων αυτών στο Internet που είναι: **www.alllearn.org/allLearn/index.isp?searchstring=arhelogos action=2category=0)**

Η **British Academy** εξάλλου στη δική της ιστοσελίδα για τη φιλοσοφία αναφέρει το «**Σχέδιο Αρχέλογος**» ως

το μοναδικό ελληνικό ολοκληρωμένο έργο επάνω στην αρχαία Ελληνική Γραμματεία. Η διεύθυνση στο Internet είναι: (The British Academy - PORTAL, Philosophy <http://www.britac.ac.uk/portal/h12/index.html>)

Για τις νέες αυτές τιμητικές διακρίσεις στον «**Αρχέλογο**» το περιοδικό μας «**Φιλοσοφία και Παιδεία**» που στο παρελθόν (βλ. τ. 9-10...) είχε παρουσιάσει από τις σελίδες του αναλυτικά αυτή την προσπάθεια, αισθάνεται ιδιαίτερη χαρά αλλά και υπερηφάνεια για το γεγονός ότι ένα τόσο σημαντικό ελληνικό επίτευγμα συνεχίζει να δέχεται τη διεθνή αναγνώριση και να επιλέγεται ως το άριστο για τη διδασκαλία των Ελλήνων Κλασικών.

Ιδιαίτερα συγχαίρει τον δημιουργό του έργου αυτού και εκλεκτό μέλος της Ένωσής μας, κ. **Θεόδωρο Σκαλτσά** για τις άοκνες προσπάθειές του προβολής του αρχαίου ελληνικού φιλοσοφικού λόγου στα διεθνή επιστημονικά κέντρα.

Σ.Γ.Μ.

Οι δραστηριότητες της ΕΚΔΕΦ

Ενημερώνουμε τα μέλη και τους φίλους της Ένωσής μας για τις δραστηριότητες της ΕΚΔΕΦ στο χρονικό διάστημα: Δεκέμβριος 2003 - Φεβρουάριος 2004.

1. Συνεδριάσεις του Δ.Σ.

Το Δ.Σ. της ΕΚΔΕΦ κατά το προαναφερόμενο χρονικό διάστημα επραγματοποίησε 3 Συνεδριάσεις (9/12, 20/1, 24/2). Στις συνεδριάσεις αυτές τα κύρια θέματα που συζητήθηκαν ήσαν: α) Η προώθηση και διάδοση των Πρακτικών του Συνεδρίου 2001 της ΕΚΔΕΦ, β) Η έκδοση του 30ού τεύχους της «Φιλοσοφίας και Παιδείας», γ) η διοργάνωση Επιστημονικών Εκδηλώσεων γενικότερου ενδιαφέροντος και δ) ο προγραμματισμός συσκέψεων με τους διδάσκοντες συναδέλφους στα σχολεία Δ.Ε. του Λεκανοπεδίου σχετικά με τη θέση της Φιλοσοφίας στα προγράμματα διδασκαλίας και την ενημέρωσή τους για το έργο της ΕΚΔΕΦ.

2. Επετειακή Εκδήλωση για τα 22 χρόνια της ΕΚΔΕΦ

Την 1η Δεκεμβρίου στη Μεγάλη Αίθουσα του Φιλολογικού Συλλόγου «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ» πραγματοποιήθηκε η προγραμματισμένη από αρκετό καιρό ημερίδα για τα 22 χρόνια ζωής και δράσης της ΕΚΔΕΦ. Το πρόγραμμα περιελάμβανε 2 μέρη. Στο πρώτο έγιναν 4 εισηγήσεις που ανεφέροντο στο έργο της ΕΚΔΕΦ (Το χρονικό της ΕΚΔΕΦ (Σπ. Γ. Μοσχονάς) - Η συμβολή της ΕΚΔΕΦ στη σύγχρονη φιλοσοφική έκφραση (Δ. Διαμαντόπουλος) - Φιλοσοφικές προσωπικότητες του Ελληνικού χώρου που προβλήθηκαν από την ΕΚΔΕΦ (Χρ. Ν. Πολάτωφ) - «Φιλοσοφία και Παιδεία», το περιοδικό της ΕΚΔΕΦ (Β. Ασημομήτης).

Στο δεύτερο μέρος έγιναν 5 εισηγήσεις για τη θέση της Φιλοσοφίας στη σύγχρονη πραγματικότητα.

- Η Φιλοσοφία στη Β/θμια εκπαίδευση (Αλεξάνδρα Γαρμπή -Χατζηαναστασίου)

- Η προώθηση της φιλοσοφικής σκέψης υπό το πρίσμα των νέων προοπτικών (Σταμ. Πορτελιάνος)

- Ηλεκτρονικός φιλοσοφείν (Μαρία Βαϊνά)

- Χρειάζεται η Φιλοσοφία σήμερα; (Βασ. Νούλας)

- Αβεβαιότητα και φιλοσοφικός αναστοχασμός - Μια αμφίδρομη σχέση (Παναγιώτα Καζολέα - Ταβουλάρη).

Την ημερίδα παρακολούθησαν πάρα πολλά μέλη της Ένωσής μας από την ευρύτερη περιοχή του Λεκανοπεδίου, Ακαδημαϊκοί και Πανεπιστημιακοί καθηγητές, ο φίλος πρόεδρος του «Παρνασσού» καθηγητής κ. Ιω. Μαρκαντώνης και πολλοί προσκεκλημένοι φίλοι της Ένωσής μας.

Κατά τη διάρκεια της ημερίδας η ΕΚΔΕΦ απένειμε το «**Δίπλωμα Επιτίμου Μέλους**», για την συμπαράστασή τους στο έργο της, στους εξής διακεκριμένους εκπροσώπους της σύγχρονης ελληνικής διανόησης:

1. Καθηγητή κ. Κωνσταντίνο Δεσποτόπουλο

- Ακαδημαϊκόν.

2. Καθηγητή κ. Ευάγγελο Μουτσόπουλο

- Ακαδημαϊκόν

3. Ομότιμον καθηγητή κ. Γεώργιον Ι. Αντωνόπουλο

4. Καθηγήτριαν κα Γραμματική Αλατζόγλου - Θέμελη.

5. Καθηγήτριαν κα Μυρτώ Δραγώνα - Μονάχου.

6. Καθηγητή κ. Κυριάκον Κατσιμάνη.

7. Δρ. Φιλοσοφίας κα Άννα Κελεσιδού.

8. Καθηγητή κ. Βασίλειον Κύρκον

9. Καθηγητή κ. Ιωάννη Μαρκαντώνη.

10. Ομότιμον καθηγητή κ. Αύγουστον Μπαγιάναν.

11. Ομότιμον καθηγητή κ. Κώστα Μπέην.

12. Δρ. Φιλοσοφίας κ. Φανούριον Βώρον.

13. Δρ. Φιλοσοφίας κ. Λίνον Μπενάκη.

14. Δρ. Φιλοσοφίας κα Γεωργίαν Παπακωστούλα - Γιαννάρα.

15. Επίτιμον Λυκειαρχήν κ. Ιδομενέα Παπαδάκη.

3. Επιστημονική Εκδήλωση

Στις 18 Δεκεμβρίου η ΕΚΔΕΦ διοργάνωσε επιστημονική εκδήλωση στην αίθουσα του βιβλιοπωλείου «ΠΑΤΑΚΗ» με εμπειριστατωμένη εισήγηση του Δρ. Φιλοσοφίας κ. Θεόδωρου Γεωργίου. Το θέμα «*Τύποι του φιλοσοφικώς σκέπτεσθαι: Γνώση - Εξουσία - Κοινωνία*» προκάλεσε έντονο ενδιαφέρον στα μέλη και τους φίλους της Ένωσής μας που παρακολούθησαν την εκδήλωση, όπως πιστοποιήθηκε από τον διάλογο και τις ουσιαστικές παρεμβάσεις που έγιναν.

4. Κοπή πίτας της ΕΚΔΕΦ

Η καθιερωμένη πλέον κοπή της πίτας της ΕΚΔΕΦ για τον καινούργιο χρόνο έγινε και εφέτος στις 27 Ιανουαρίου 2004 στην φιλόξενη, όπως πάντα, Αίθουσα «ΠΑΤΑΚΗ». Με την ευκαιρία αυτή και με αφορμή τις προκείμενες αρχαιρεσίες για την ανάδειξη του νέου Δ.Σ., ο πρόεδρος της ΕΚΔΕΦ, ευχαρίστησε τους παρευρεθέντες για την τακτική συμμετοχή τους στις εκδηλώσεις της Ένωσής μας. Στη συνέχεια αρκετά μέλη διετύπωσαν απόψεις και κρίσεις αλλά και προτάσεις για την περαιτέρω πορεία και δράση της ΕΚΔΕΦ. Η όλη εκδήλωση πραγματοποιήθηκε σε πολύ φιλική ατμόσφαιρα και έγινε αφορμή για περισσότερη ανάπτυξη των δεσμών και των σχέσεων μεταξύ των μελών μας.

5. Νέο Διοικητικό Συμβούλιο

Στις 26 Φεβρουαρίου 2004 με τη λήξη ήδη της θητείας του Δ.Σ. της ΕΚΔΕΦ διεξήχθησαν οι αρχαιρεσίες για την ανάδειξη νέου Διοικητικού Συμβουλίου για την διετία 2004-2006.

Οι εκλεγέντες Σύμβουλοι συνεδρίασαν στις 28 Φεβρουαρίου και καταρτίστηκαν σε Σώμα ως εξής:

Πρόεδρος	: Σπύρος Γ. Μοσχονάς
Αντιπρόεδρος	: Βασίλης Ασημομήτης
Γεν. Γραμματέας	: Χρίστος Ν. Πολάτωφ
Ταμίας	: Δημήτρης Διαμαντόπουλος
Μέλη	: Σταμάτης Πορτελιάνος ως Έφορος Διεπιστημονικών Σχέσεων Ελισάβετ Αραχωβίτη ως Έφορος Δημοσίων Σχέσεων Αντώνης Καλαμπάκας ως Έφορος Δημοσιεύσεων και Τύπου

Ετήσια συνδρομή: 15

Τα χρήματα αποστέλλονται με ταχυδρομική επιταγή στη διεύθυνση του περιοδικού.

Ιανουάριος - Απρίλιος 2004